

Kirkeforfatning

Kirkeforfatning

Kirkeretsantologi 2012

Redaktion

Svend Andersen, Peter Christensen, Peter Garde,
Peter Lodberg og Anders Jørgensen

Forlaget Anis
for Selskab for Kirkeret
København 2012

Kirkeforfatning

Kirkeretsantologi 2012

Redaktion: Svend Andersen, Peter Christensen, Peter Garde,
Peter Lodberg og Anders Jørgensen

© Forfatterne, Forlaget Anis og Selskab for Kirkeret, 2012

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk
Center og trykt hos Toptryk Grafisk

ISBN-13: 978-87-7457-666-2

Omslag: f09

Udgivet med støtte fra Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Forlaget Anis

Frederiksberg Allé 10

DK-1820 Frederiksberg c

tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607

www.anis.dk

Indhold

Forord 7

Magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849
– skitse til en forståelsesmodel 11

Anders Holm

Kirke-stat-forholdet og kirkeforfatningsforslagene i det 19.
århundrede 29

Jens Rasmussen

“Borgerlig Indretning – Kristi Kirke” 49

Tine Reeh

Forfatningsforslag i det 20. århundrede 67

Liselotte Malmgart

Folkekirke mellem statskirke, embedskirke og frikirke 79

Lisbet Christoffersen

Medierne og en kirkeforfatning: 101

Henrik Reintoft Christensen

Menighedens liv og vækst – i teologisk belysning 119

Peter Lodberg

Dysfunktioner i folkekirken 137

Jens Torkild Bak

En kirkeforfatning anno 2011 151

Selskab for Kirkeret

Præsentationen af “En kirkeforfatning anno 2011” 237

Peter Christensen

Om forfatterne 261

Forord

Efter grundlovens § 66 ordnes folkekirkens forfatning ved lov. Bestemmelsen kan uændret føres tilbage til junigrundloven af 1849. Siden da har spøgsmålet om en forfatning været behandlet i fire kommissioner, hvortil kommer en række private forsøg. Ingen af disse bestræbelser har som bekendt ført til, at løfteparagraffen i grundloven er blevet opfyldt.

På medlemsmøderne i 2010, 2011 og 2012 har Selskab for Kirkeret beskæftiget sig med forfatningssagen. Det er sket dels i form af foredrag om forskellige aspekter af emnet i historisk, teologisk og juridisk belysning, dels i form af "Rapport om en kirkeforfatning anno 2011". Selskabets bestyrelse nedsatte således i 2010 en arbejdsgruppe, som fik til opgave at gøre et nyt forsøg på at udarbejde en forfatning. Rapporten blev fremlagt på årsmødet i september 2011 med et forslag til, hvordan en kirkeforfatning kan tænkes at se ud i dag.

Kirkeretsantologien falder i to dele, en artikeldel omfattende otte artikler, der bygger på foredrag holdt i Selskab for Kirkeret i årene 2010-2012, og en forslagsdel, der omfatter "Rapport om en kirkeforfatning anno 2011" og reaktionerne herpå mv.

ANDERS HOLM, teolog og forsker på Københavns Universitet, præsenterer i sin artikel om magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849 sit igangværende forskningsarbejde vedrørende tilblivelsen af folkekirken. I artiklen indkredser og beskriver forfatteren de afgørende forestillinger i stat-kirke debatten i årene 1825-1855 med henblik på at belyse, hvorfor grundlovens bestemmelser om kirke og religion kom til at se ud, som de gjorde, og hvordan de kirkepolitiske diskussioner formede sig i de første år efter junigrundloven.

JENS RASMUSSEN, sygehuspræst og kirkehistoriker, behandler i sin artikel stat-kirkeforholdet og kirkeforfatningsforslagene i det 19. århundrede.

Forfatteren anlægger i behandlingen af sit emne tre synsvinkler: Kirken som kirkevæsen under staten, religionsfriheden inden for og uden for denne kirke og de kirkepolitiske frihedskrav om et andet kirkeforfatningsgrundlag.

Med næste artikel bevæger vi os ind i det 20. århundrede. TINE REEH, teolog og forsker på Københavns Universitet, beskæftiger sig med kirkeminister Bodil Koch i sin artikel om modsætningsparret borgerlig indretning og Kristi kirke. Forfatteren fremhæver, at Bodil Koch havde et af Luther præget kirkesyn. Hun opfattede folkekirken som en udmærket ramme om kristenmenneskets frihed, og hun ønskede ikke nogen kirkeforfatning.

LISELOTTE MALMGART, teolog og forsker på Aarhus Universitet, fortsætter, hvor Jens Rasmussen slap. Hun behandler i sin artikel forfatningsforslagene i det 20. århundrede. Forfatteren hævder, at den væsentligste grund til, at der ikke er sket ændringer i folkekirkens forfatningsforhold i det 20. århundrede, er en kombination af manglende interesse fra politikernes side og en indædt kirkelig modstand.

LISBET CHRISTOFFERSEN, jurist og forsker på Roskilde Universitet, beskæftiger sig med folkekirken mellem statskirke, embedskirke og frikirke. Forfatteren opregner et antal kompetencehuller i folkekirkens styrelsesstruktur. Hvem har kompetencen til at skrive og ansvaret for indholdet af ritualer og andre ved kgl. anordning oprettede formularer? Hvem har kompetencen til at oprette sogne og nedlægge kirker?

I den næste artikel behandler HENRIK REINTOFT CHRISTENSEN, religionssociolog og forsker på Aarhus Universitet, den normalt sporadiske, men til tider virkningsfulde mediedækning af kirkelige forhold. Omvendt virker kirker og medier sammen efter store, hyppigt tragiske begivenheder og under store kirkelige højtideligheder i kongehuset.

PETER LODBERG, teolog og forsker på Aarhus Universitet, beskæftiger sig med menighedens liv og vækst. Forfatteren anfører, at mens adskillelse mellem stat og kirke i andre mange lutherske kirker ses som en garanti for forkyndelsesfriheden, betragter vi herhjemme den nuværende folkekirkeordning som forudsætningen for, at evangeliet kan forkyndes i fri-

hed. Som årsager peger forfatteren på både vækkelsesbevægelsernes store betydning for folkekirken og de fleste danskeres oplevelse af, at staten i Danmark er venlig.

Den sidste artikel er skrevet af JENS TORKILD BAK, domprovst. Forfatteren finder, at uanset om vi får en kirkeforfatning eller ej, er det påkrævet at få en styringsreform, der kan afhjælpe de åbenbare dysfunktioner i folkekirkens organisation og forvaltning. Der peges særligt på den korporative beslutningsstruktur, den overvældende informationsmængde og den manglende tydelige ledelse over for den overadministrerede kirke.

I kirkeretsantologiens forslagsdel gengives som nævnt "Rapport om en kirkeforfatning anno 2011".

Den her trykte rapport svarer bortset fra enkelte mere tekniske ændringer til den version, der har ligget på Selskabs for Kirkerets hjemmeside.

Præsentationen af rapporten og reaktionerne herpå behandles af PETER CHRISTENSEN, jurist og selskabets formand, i den afsluttende artikel. Forfatteren omtaler også regeringsgrundlaget (oktober 2011), hvorefter regeringen vil nedsætte et udvalg, som skal komme med forslag til en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken, og kirkeministerens konference i april 2012 som optakt til udvalgsarbejdet. Endelig omtales til sidst kommissoriet for udvalget, der blev offentliggjort i september 2012.

Arbejdet med antologien er blevet varetaget af et redaktionsudvalg bestående af Svend Andersen, Peter Christensen, Peter Garde, Peter Lodberg og Anders Jørgensen. Selskab for Kirkeret takker Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse for tilskud til udgivelsen af bogen.

*På redaktionsudvalgets vegne
Peter Christensen
Formand for Selskab for Kirkeret*

Magtbalancen i dansk kirkepolitik før og efter 1849 – skitse til en forståelsesmodel

Anders Holm

Tak for opfordringen til at præsentere mit igangværende forskningsarbejde med diskussionerne ved folkekirkens tilblivelse.¹ Jeg siger med det samme, at det, jeg fremfører, vil være formet af det fag, jeg arbejder med. Jeg er teolog, og derfor vil en del af de retlige betragtninger, som kan siges at høre med til dagens tema, i nogles øjne sikkert ikke blive fyldestgørende behandlet. Men det er nu engang vilkåret for tværfaglige træf, at det må være sådan.

Jeg har besluttet mig for at udelade den indledning, jeg almindeligvis ville begynde med i forhold til det emne, jeg skal tale om. Dvs. en indledning om, at kirken blev til folkekirken med Grundloven, hvor den tidligere havde været en statskirke, og så lidt om de vigtigste fem-seks paragraffer om kirke og religion. Det antager jeg vil være de fleste tilstedeværende i nærværende selskab nogenlunde bekendt, og derfor vil jeg hellere anvende

---

1. Det følgende bidrag er blevet til som gennemskrivning af et manuskript, der anvendtes som baggrund for et indlæg på årsmødet i Selskab for Kirkeret den 20. september 2010 i Århus. Da foredragsformen er bibeholdt for ikke at gøre artiklen unødigt lang, er en række fodnoter og henvisninger, der kunne være anvendt til mere udførligt at begrunde artiklens bærende tese, ikke medtaget. Til gengæld bringes bagest en liste over litteratur, der har været med til at danne de synspunkter, som fremlægges.

tiden på det, som jeg i undersøgelsen forsøger at få hold på, nemlig hvilke forestillinger om forholdet mellem stat og kirke, der særligt gjorde sig gældende i diskussionerne i forbindelse med folkekirkens tilblivelse og – vil jeg godt afsløre – med slet skjult henblik på at forstå, hvordan situationen har udviklet sig siden hen.

Oplægget vil forme sig i fire afdelinger af uens længde. Først vil jeg kort præcisere, hvad jeg arbejder med: Den opgave jeg har stillet mig. Dernæst vil jeg over et noget længere stræk redegøre for det billede, der tegner sig af min undersøgelse af kildematerialet – ikke mindst under den såkaldte baptistsag i 1840'erne. Herpå vil jeg gerne vise en model, der kan antyde, hvordan fortidens diskussioner set fra en historisk synsvinkel falder på plads eller finder et ganske bestemt leje, for til sidst at antyde, hvad modellen viser om betingelserne for dansk kirkepolitik siden 1849.

1. Opgaven

Den opgave, jeg har stillet mig, er at indkredse og beskrive de afgørende forestillinger i stat-kirke-debatten i årene 1825-1855 med henblik på at forstå:

- 1) Hvorfor Grundlovens paragraffer om kirke og religion kom til at se ud, som de gjorde.
- 2) Hvordan de kirkepolitiske diskussioner formede sig i de første år efter 1849.

Ikke mindst punkt 2 finder jeg særdeles vigtigt – i hvert fald set i et større kirkehistorisk perspektiv. Det er nemlig afgørende, synes jeg, at gøre sig klart, at diskussionerne om statens og kirkens forhold på ingen måde stoppede, fordi man nedfældede en lovtekst. Grundloven var det, man kunne blive enige om i den givne situation. Man fik altså Grundloven, men efterfølgende fortsatte, ja, nærmest intensiveredes kampen om, hvilken opfattelse af stat-kirke-forholdet, der skulle være styrende. Sagen var og er, kunne man sige, at Grundloven jo selv gør det muligt for så vidt angår diskussionen om stat og kirke at argumentere for flere forskellige retninger, for ikke at sige i øst og vest. Med andre ord: Kampen mellem

forskellige opfattelser af forholdet mellem stat og kirke fortsatte, blandt andet fordi den kunne.

Det svære ved opgaven er at få greb om, hvad kampen om kirken gik ud på. Det vil sige, hvordan de forskellige hovedaktører var placerede i forhold til hinanden og reagerede på hinanden. Men kun ved ikke at springe uden om dette mellemværende, når man frem til at forstå de uskrevne spilleregler i det magtspil, der blev så afgørende ikke bare for tilblivelsen af paragrafferne, men også for brugen af dem i udviklingen bagefter.

Selve udpegningen af hovedpositionerne er ikke det vanskeligste. Man skal ikke læse længe i datidens kirkepolitiske forhandlinger, før man øjner et forholdsvis tydeligt mønster. Diskussionerne i de sidste årtier frem mod Grundloven såvel som på selve Den grundlovgivende Rigsforsamling og cirka fem år efter domineredes ret klart af samtidens tre kirkepolitiske hovedretninger, der samledes om henholdsvis Sjællands Biskop J.P. Mynsters ønske om at bevare den gamle statskirke, teologerne H.N. Clausens og D.G. Mønrad's ideal om en synodal kirkeforfatning, der kunne arbejde med kirkens såkaldte indre anliggender og endelig præsten og salmedigteren N.F.S. Grundtvigs tanker om en fri statskirke med sognebåndsløsning og præstefrihed. Dette var virkelig tre markant forskellige forestillinger om forholdet mellem stat og kirke, som hver på deres måde havde ret stærke aner i forskellige europæiske traditioner for at organisere sig på. Tidens kirke debat blev herved, som jeg skal vende tilbage til, et sammenstød mellem forskellige meget tunge eller erfaringsrige måder at tænke om stat og kirkeforholdet på.

Nej, vanskeligheden er at indfange, hvad disse forestillinger nærmere gik ud på, og hvordan de kolliderede i diskussionerne. Det er det mønster, jeg har arbejdet med at finde ud af og altså senere vil forsøge at skitsere en model for.²

---

2. Samtidens kirkepolitiske diskussioner er velkendte i almindelighed og især grundigt kronologisk gennemgået hos Glædemark (Glædemark 1948) – stadig den eneste disputats på området, som er forbilledlig klar og god at få forstand af. Endvidere har historikeren Jens Rasmussen til nytte for videre studier fremdraget nye kilder fra det uoverskueligt store materiale i flere af sine arbejder (især Rasmussen 2009 og 2011). Der mangler dog stadig en anskuelig fremstilling af, hvad denne kamp mellem forskellige forestillinger om stat og kirke, som finder sted i tiden før, under og efter Den grundlovgivende Rigsforsamling, egentlig gik ud på og resulterede i.

2. Undersøgelsens resultater

Når man ser på tiden frem mod Den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor både Grundtvig, Mynster og Clausen var med, kan man sige, at tiden allerede rejste et akut krav om, at man på kirke- og religionsområdet fandt svar på en række meget basale spørgsmål vedrørende statens forhold til religionsudøvelse, som længe havde trængt sig på. Ja, set i et større kirkehistorisk perspektiv kan man sige, at problemerne hidrørte fra reformationens organisering af de kirkelige forhold. De havde været til stede som en potentiel konflikt, men havde først med pietismen, oplysningen og de folkelige vækkelser fået en aktualitet, der bevirkede, at man begyndte at forholde sig til dem som problemer, der måske også burde løses.

Især to problemstillinger trængte sig på: For det første måtte man spørge sig, hvordan individets tros- og samvittighedsfrihed, som faktisk havde været et af de allervæsentligste anliggender i visse dele af reformationens eget program, kunne forenes med en kirke, der nærmest var blevet en del af den statslige forvaltning. Det, som Luther f.eks. havde set som den midlertidige nødløsning ved bruddet med Romerkirken, nemlig at den verdslige magt i skikkelse af fyrsten (og herhjemme kongen) blev den øverste magt i kirken, var tilsyneladende en ordening, der var kommet for at blive. Sådan går det jo tit med nødordninger – og spørgsmålet er, om det ikke også har været gældende for Grundlovens paragraffer – de bliver vedvarende, måske fordi de i realiteten fungerer meget godt og er konstrueret til at løse problemer ad hoc. For det andet – og sammenhængende med det første – stod man med spørgsmålet om, hvad man skulle stille op med de omsiggribende krav om religionsfrihed.

I min undersøgelse er et af de absolutte nøgleår 1825. Det skyldes naturligvis sagen mellem Grundtvig og H.N. Clausen. Sagen bliver faktisk helt afgørende for den kirkepolitiske udvikling frem mod Grundloven. Det sker imidlertid ikke så meget på grund af Grundtvigs såkaldte kirkelige anskuelse, der ellers er det, vi teologer taler mest om, men mere på grund af den diskussion om stat og kirke, som blev resultatet af balladen og bevirkede, at Grundtvig kirkepolitisk sadlede om med stor betydning for tingenes udvikling.

For at forstå det nærmere må man gøre sig klart, at baggrunden for striden mellem dem i høj grad må ses i sammenhæng med samtidens spændte religionspolitiske situation: med vækkelserne på den ene side og de i stats-

apparatet indflydelsesrige gejstlige på den anden. Med P.G. Lindhardt kan man tale om en paradoks spænding mellem de vaktens religiøse konservatisme og politiske liberalisme og de gejstliges politiske konservatisme og religiøse liberalisme (Lindhardt 1960, 104-105).

Grundtvig var noget nær allergisk over for denne magtfordeling mellem de vakte og eliten: Altså tanken om, at magtens mænd kunne komme til at styre efter eget forgodtbefindende og i forhold til de teologiske modeluner, de nu tilfældigvis løb efter. Det bevirkede, at han reagerede instinktivt på næsten ethvert stillet forslag om, at tingene skulle ændre sig. Man ser det f.eks. ved, hvor hurtig han var til at blande sig i alle sager om liturgi, og i at han ofte forsvarede de vakte. Det var ikke, fordi han delte de vaktens anskuelser, men fordi han mente, at de med deres konservative teologi tit lå nærmere statskirkens officielle religion end den kristendom, som praktiseredes af gejstligheden. Her ses den problematiske spænding: Vækkelserne var blandt andet de konservative strømningers oprør mod de toneangivende præster, der i stigende omfang benyttede sig af fri forkyndelse og selvgjorte ritualformer og kunne gøre sådan, fordi de var en del af det statslige magtapparat. Ja, det kan her være svært at lade være med at tænke på nogle af nutidens præste- og kirkesager.

Med det som baggrund forstår man bedre det mærkelige skridt, Grundtvig foretog i 1825 i forhold til Clausen. Skridtet var, at han på baggrund af en opdagelse af, hvad han kaldte ægte og gammeldags kristendom i 1825 i stridsskriftet *Kirkens Gienmæle*, forsøgte at udstille den moderne gejstligheds vildfarelser ved et regulært angreb på Clausen, der lige var blevet professor i teologi. Clausen havde netop udgivet et nyt murstensværk med en dertil svarende betontitel, *Protestantismens og Catholicismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*.

Det interessante i nærværende sammenhæng er, at Grundtvigs tankegang i *Kirkens Gienmæle* stadig var formet af den gamle statskirkeordning. Det kan være forvirrende, når man kender hans senere synspunkter, men hans polemik er helt indrettet efter et system, hvor der ikke er plads til flere anskuelser. Taktisk var manøvreren derfor nok heller ikke så uigenomtænkt, som det af og til er blevet hævdet. Når man ser igennem det ukontrollerede raserianfald, som man selvfølgelig ikke kan komme uden om også er en del af skriftet, svarer det kirkepolitiske synspunkt sagligt set til, hvordan Grundtvig også havde forsvaret vækkelserne. I *Kirkens Gienmæle* er det egentlig blot Grundtvigs hensigt at fremlægge forskellene mel-

lem sit eget og Clausens kirkesyn for herved at vise, hvordan han af de to er den, der er mest i teologisk overensstemmelse med traditionen og Den Augsburgske Bekendelse; altså det der ifølge Kongeloven og Danske Lov ligesom i dag var grundlaget for kirkens lære, og som en teologisk professor var forpligtet på. På den baggrund måtte det sådan set være i orden at udråbe Clausen som kætter med krav om hans afgang, mente Grundtvig, og forstod det blot i overensstemmelse med den præsteed, han selv havde skrevet under på.

Konsekvensen i angrebet fejlede altså ikke noget. Det gjorde Grundtvigs selvbevidsthed heller ikke. Det eneste sted i skriftet, hvor han overskrider grænserne for den i grunden gennemførte statskirkelige argumentation, er, da han til sidst fremfører, at der dog allernådigst bør udstedes et toleranceedikt, sådan at Clausen og hans ligesindede kan træde ud af statskirken uden at miste deres borgerlige rettigheder, sådan som det ellers ville have været konsekvensen ved udtrædelse før religionsfriheden blev indført i 1849. Det er svært at vide, hvad Grundtvig præcist har forestillet sig ville ske med denne manøvre, men hvad det så end var, fik han ikke succes. Den ballade, det skandaløse skrift førte med sig, endte tværtimod med, at Clausen anlagde en injuriersag, der resulterede i, at Grundtvig fik en injuriedom og sattes under censur. En dom, som først ophævedes igen i 1837.

Sagt lige ud: Hvis man betragter denne sag isoleret, kunne det være, man burde overveje, om ikke man lidt oftere burde betjene sig af censur. I hvert fald kom Grundtvig efterfølgende så meget i tvivl om holdbarheden af sit eget synspunkt, at han fandt det nødvendigt at omtænke sit syn på forholdet mellem stat og kirke og derved fandt frem til en helt anden og ny måde at anskue tingene på. Der var noget betænkeligt ved det hele, syntes han, som kun kunne skyldes statskirkeordningens tvangslove. Han begyndte derfor allerede i 1827 med afhandlingen *Om Religions-Frihed* i *Theologisk Maanedsskrift* at ændre sit synspunkt om, hvorvidt Clausen og hans ligesindede burde træde ud af kirken, sådan som han selv havde hævdet, og som flere af dem, der støttede ham, fortsat gjorde. Til gengæld følte han det urimeligt, at ligegyldigt hvilken side man så det fra, skabte den gældende lov en ubærlig tros- og samvittighedstvang.

Dette førte Grundtvig frem til i de følgende år i forskellige bøger og tidsskrifter at argumentere for religionsfrihed, adskillelse af stat og kirke og fra begyndelsen af trediverne til idéen om løsning af sognebåndene: I det mindste en ændring af den gældende lov. Efter en lang afklaringspro-

ces – som det vil føre for vidt at gennemgå i denne sammenhæng – nåede han i begyndelsen af 1830'erne frem til det vedblivende synspunkt, at statskirken burde udvikle sig til en økonomisk og borgerlig ramme om en af alle konfessioner ubunden udøvelse af kristendommen.

Inden for rammerne af denne kirke skulle præsterne have liturgisk, forkyndelsesmæssig og dogmatisk frihed og ret til kirketugt, dvs. ret til f.eks. i deres egen kirke at nægte ugudelige at deltage i altergangen. Lægfolket skulle til gengæld have mulighed for at søge formel tilknytning til en anden præst, altså at løse sognebånd. Med andre ord fortrød Grundtvig ideen om at smide Clausen ud. Ifølge hans nye ideal var det netop pointen, at Clausen skulle kunne finde sammen med *sine* åndsfæller, de vakte med *deres* og han selv med *sine*, og at alle parter, som de nu fandt det bedst, kunne danne frie menigheder inden for samme organisation.

Baggrunden for det nye synspunkt havde Grundtvig fået på sine Englandsrejser (1829-1831), hvor han havde stiftet bekendtskab med den anderledes tradition for religionsfrihed og frikirker, man havde derovre. Tanken var imidlertid ikke, at man blot skulle gøre frikirkerne uden for statskirken lovlige, men derimod – og det er det originale ved Grundtvigs tanke – at man skulle gøre plads til frikirkerne inden for statskirken. Man aner her konturerne af fremtidens rummelige kirke. Men visionen var mere vidtgående end den kirkeordning, der blev til med Grundloven. Grundtvig talte faktisk om religionsfrihed inden for statskirken.

Noget af det komplicerede ved Clausen-sagen er, at Clausen faktisk var en af samtidens argeste modstandere af statskirken og i sin store nye bog ønskede, at forholdet mellem stat og kirke skulle være helt anderledes. Han kæmpede – i det omfang det kunne lade sig gøre – for religionsfrihed og en fri forfatning og var liberal i snart sagt alle betydninger af dette ord – også national-liberal. Han ønskede øget frihed til kirkens selvstyre, men blot på en anden måde end Grundtvig, der øjensynlig heller ikke under sit angreb ser ud til at have noteret sig de ting, der står om en kirkeforfatning i Clausens bog.

I bogen opfatter Clausen, inspireret af samtidens store tyske teolog Friedrich Schleiermacher, kirke og stat som to forskellige sfærer eller organismer, der burde virke uafhængigt af hinanden, om end han ikke går ind for at adskille stat og kirke, men kun for at give kirken selvbestemmelse i indre anliggender. Ja, kompetencefordelingen kan det faktisk være svært at blive helt klog på. Derimod er der ikke tvivl om, at hans tanker – til dels

gennem Schleiermacher – har baggrund i de calvinsk-reformerte landskirkesynodeordninger. Det, han ønskede, var en såkaldt presbyterial-synodal kirkeforfatning, det vil sige en ordning, hvor man med kirkelige råd til forskellige ting – begyndende på sognemenighedens plan (presbyteriet) over provsti og stift endende med landssynoden, altså en generalforsamling – i kirken selv skulle varetage “sine indvortes anliggender” (jus in sacra), som er det udtryk, han anvender fra det naturretlige sprog. Frem mod Grundloven arbejdede Clausen tæt sammen med D.G. Monrad om indførelsen af en sådan forfatning, og de er også blandt de toneangivende skikkelser i de første kirkeforfatningskommissioner efter 1849.

Med to så markante og indflydelsesrige synspunkter som Grundtvigs og Clausens på stat og kirke i omløb giver det næsten sig selv, at det ikke var nemt at være Sjællands biskop og både være tilhænger af og skulle forsvare statskirken og dens arv fra den lutherske fyrstekirketradition. Det afgørende for Mynster var at bevare kirkens enhed. Det vil først og fremmest sige at værne om den liturgiske enhed og enheden i menighedernes måde at være menigheder på. Med hensyn til forkyndelsesfriheden var han lidt mere frisindet, skønt han for en ordens skyld ofte og gerne henviste til Den Augsburgske Bekendelse som den dogmatiske ramme for forkyndelsen.

I modsætning til Grundtvig og Clausen var Mynster ikke tilhænger af religionsfrihed. Det blev han med tiden tvunget til. Selv hævdede han, at han gik ind for den enkeltes religionsfrihed eller samvittighedsfrihed, men ikke for frihed i forhold til offentlig religionsudøvelse. Det var imidlertid ikke den almindelige samtidige opfattelse af religionsfrihed, han hermed stillede sig i spidsen for. Det indså da også hans forskellige modstandere, der indvendte, at der vel trods alt måtte være en vis sammenhæng mellem en ydre religiøs praksis og menneskers indre.

Men den store fare, Mynster øjnede ved religionsfriheden, var, at den ville give vækkelserne og ikke mindst katolikkerne frit spil. Nordamerika var det absolutte skrækeksempel på, hvor galt det kunne gå, et sted hvor krigen lurede under overfladen. Mynster mente således heller ikke, at sognebåndsløsning ville være en løsning på noget som helst. Tværtimod måtte man vide, hvad man overalt gik i kirke til, for gjorde man det, var det unødvendigt at forholde sig til alskens kirkelig aktivisme og vækkelsesvæsen.

Inden man alt for hurtigt afskriver den mynsterske konservatisme, er det værd at notere sig, at Mynsters synspunkt på nogle måder var moder-

ne, eller rettere, at tankegangen var begrundet ud fra en dengang moderne måde at tænke på. Mynster var som Søren Kierkegaard – der gik i kirke hos Mynster hver eneste gang, han havde muligheden for det – afgørende præget af samtidens subjektivitetstænkning. Man kan sige, at Mynster gik ud fra individet, men egentlig ikke arbejdede med et ekklesiologisk fællesskabs- eller menighedsbegreb. Dette spandt han sammen med sin forståelse af statskirken og nåede derved frem til sit syn på tingene. Man skulle vide, hvad man kom i kirke til, men at man skulle gøre det for at indgå i et opbyggende fællesskab med andre, var ikke det centrale for Mynster.

Baptistsagen

Så vidt jeg kan se af mine undersøgelser, var de tre kirkepolitiske positioner – altså Grundtvigs, Mynsters og Clausens – på sin vis faldet på plads og blevet skærpet af hinanden allerede inden Den grundlovgivende Rigsforsamling nedsattes i 1848. Det skyldtes ikke mindst den opsigtsvækkende baptistsag, en sag i begyndelsen af 1840'erne, hvor det endte med, at kancelliet – under påvirkning af Mynster – i forbindelse med diskussionen om opkomsten af et mindre antal baptistiske menigheder den 27. december 1842 udstedte en plakat mod voksendåb. Af plakaten fremgik det, at man om nødvendigt ved politiets hjælp måtte tvangsdøbe baptisterne børn, inden de blev otte uger gamle (jvf. en forordning af 1828). Dette forsøgte man faktisk i enkelte tilfælde at tvinge præsterne til at hjælpe med, hvilket formentlig kun mislykkedes på grund af den Grundtvigbegeistrede dronning, der fik kongen til at sørge for, at truslerne ikke i stort omfang blev ført ud i livet. Da det samtidig sporedes, at et stort flertal i gejstligheden vendte sig mod denne form for tvangsdåb, var der ikke megen ræson i at holde fast. Med Grundloven og religionsfriheden opløstes problemet.

I Mynsters, Monrads, Clausens og Grundtvigs forskellige indlæg herom ser man meget tydeligt, hvordan de forskellige opfattelser af forholdet mellem stat og kirke spiller sig op imod hinanden.³ Et foredrags begrænsninger tillader desværre kun en yderst kort opsummering.

---

3. For Mynster se fx: *Ny kollegial Tidende* 21. januar og 28. januar 1843 (Referat af sagsgangen + aftryk af kancelliplakat om døberne) og "Om Giendaab og Giendøbernes forhold i Danmark" i *Blandede Skrifter* bd.5, 1856. For Clausen se fx: *Om Kirketvang og Baptistfødte Børns Daab* 1845. For D.G. Monrad se fx: "Forordningen af 13. januar 1741 om gudelige Forsamlinger" og "Om retten til

Mynsters holdning er forholdsvis klar. Der skal værnes om det statskirkelige enhedsprincip og føres kontrol med landets religionspartier. Han indskærper, at proselytmageri ifølge konventikelplakaten af 13. januar 1741 er forbudt. Gendøberne er selv proselytter: "...som af fremmed Udsendinger have ladet sig drage til, under Paaskud, som vi ikke kunde erkende for gyldige at bryde Samfundet med de øvrige Christne i Landet, og nu gierne ville drage Andre til det Samme; de have, imod Lovene og imod Øvrighedens udtrykkelige Forbud, holdt offentlige Forsamlinger; de have draget om i Landet for at udbrede deres Lære og skaffe sig Tilhængere, de have vendt sig til Ubekjendte, paa Torve, paa Veie, i Kirken under Gudstienesten..." (Mynster 1856, 363). Mynster indrømmer, at gendøberne måske nok vil få begrænset udbredelse. Den største fare ved at give dem den begærede religionsfrihed er faren for præcedens i forhold til andre sekter, og måske farligst af alt i forhold til katolicismen. Synspunktet er klassisk statskirkeligt. For mange anskuelser i omløb er både kirke- og samfundssødelæggende. Derfor må der holdes igen, intet ukontrolleret bør foregå nogen steder uden for fristæderne. Af samme grund kan man ikke acceptere *Giendøbernes* praksis med voksendåb. Denne praksis strider mod Jesu ord om at lade de små børn komme til ham og det lutherske dogme om barnedåb i Den Augsburgske Bekendelse såvel som mod statskirkens liturgiske enhed.

D.G. Monrad og Clausen stiller sig helt modsat. Clausen kritiserer fx på det kraftigste myndighedernes håndtering af sagen som et brud på en form for evangelisk frihed, der selv ifølge Mynster også må være en indre frihed. Netop dette anvender Clausen mod Mynster. Vist er det sandt, at evangelisk frihed er indre frihed, men det indre og det ydre hænger vel sammen: "Men vel maa der spørges: om ikke her en Modsætning ligger til Grund af det Indre og det Ydre, en Halveren af Livet som Aand og som Form, der i enhver Periode af christeligt Sundhedsliv er bleven erkjendt som Grundmisforståelse af den christelige Sandhed, – om ikke Christendommen maa godtgjøre sig, og har godtgjort sig, ikke alene som Magt til at udvikle og begrunde den indre sædelige Frihed, men også til at føre denne Friheds Lov og Ret ud i det ydre Liv, om det ikke netop er kirkelig Formalisme, at vedblive at fastholde og forfægte Former i det ydre, som

---

udtrædelse af Statskirken" I *Flyvende politiske Blade* 2 og 3 1842. For Grundtvig se fx: *Om Religions-Forfølgelse*. København 1842. (US VIII 460-473)

erkjendes ikke at svare til den indre Friheds Lov” (Clausen 1845, 26). Clausen tager derved fat om spændingen mellem statsmagt og samvittighedsfrihed.

Hvorfor har man ikke hørt en repræsentation, der repræsenterer kirken, spørger han, og sigter hermed mod en synodalordning, som kan tage sig af kirkens indre anliggender. Alt ville så vise, at ingen længere ønsker den form for religionstvang, som cancelliplakaten er udtryk for. Som Monrad i andre indlæg argumenterer han meget stærkt for retten til at træde ud af statskirken, men bruger først og fremmest sagen til at pege på, at en omorganisering af kirken er nødvendig.

I modsætning til Clausen og Mynster hævder Grundtvig, at religionsforfølgelse er ukristelig og strider mod Den Augsburgske Bekendelse, som han – i øvrigt ligesom Clausen – kalder et historisk dokument. Tydeligt rettet mod Mynster argumenterer han for, at det netop er religionsforfølgelsen, altså udelukkelsen af mindretal, og ikke de forskellige religiøse anskuelser, der kan føre splid med sig. Forfølgelse vil blot gøre baptisterne stærkere. Den eneste måde at løse problemet på er den dobbelte løsning af sognebåndene, hvorefter menighed og præst frit selv kan vælge til og fra i forhold til hinanden. Det bevirker, hvad baptisterne angår, at de ikke bare bør tillades, men at man må sørge for, at der også skaffes plads til, at de kan være inden for statskirkens rammer, siger Grundtvig – og plæderer hermed med andre ord for religionsfrihed inden for kirken.

3. Skitsering af en forståelsesmodel

Denne trefløjskrig levede videre i Den grundlovgivende Rigsforsamling, hvor både Grundtvig, Clausen, Mynster og deres håndlangere var med. Dette har jeg ikke plads til at begynde at udrede her, men vil som eksempel blot nævne forhandlingerne om den nuværende paragraf 4 eller daværende paragraf 3. I forhold hertil stod diskussionen bl.a. om bestemmelsen af kirken som “evangelisk-luthersk”. Grundtvig var imod denne paragraf, som han mente lagde alt for snævre rammer for tros- og forkyndelsesfriheden. Men Grundtvig tabte slaget, og man plejer med en vis ret at sige, at denne paragraf var Mynsters sejr.

Det interessante er dog, at der i realiteten også blev trukket lidt fra det, som Mynster ønskede sig. Mynster ville være endnu mere sikker på sam-

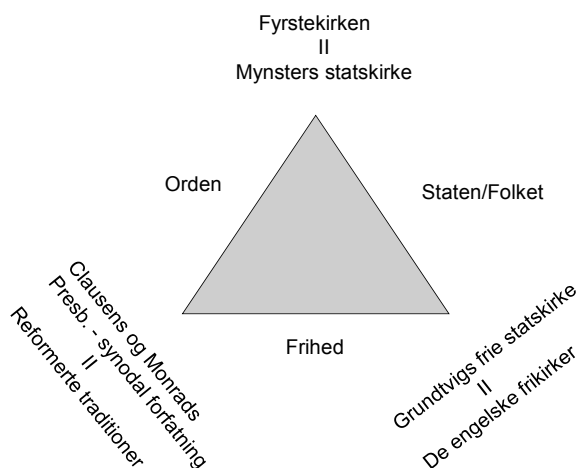
menhængen med den gamle kirke og foreslog derfor i tillæg til formuleringen “den evangelisk-lutherske kirke” at indføre udtrykket “efter Den augsburgske Confession”. Det lykkedes ikke. Her var de clausenske og grundtvigske kræfter trods alt for stærke. Dette var i deres optik et forsøg på en forkert måde at forholde sig til bekendelsesskriftet på. Igen: De var simpelthen bange for, man ville gøre dette aldeles historiske dokument til en slags dogmatisk lov- og læretæst i stedet for netop at se det som et historisk dokument.

Paragrafferne om religionsfriheden og om at kirken skulle have en egen forfatning afspejlede naturligvis Mønradts og Clausens holdning. Men hvor var Grundtvigs aftryk? Ja, kirkepolitisk fik Grundtvig og hans fløj efter 1849 ikke så meget igennem med selve Grundloven, men til gengæld en slags indrømmelser med sognebåndsløsningsloven i 1855 og valgmenighedsloven i 1868.⁴

Det billede, som tegner sig, er, at ingen af de tre ovennævnte forestillinger om stat og kirke sejrer. Det lykkes ikke på Den grundlovgivende Rigsforsamling og er heller ikke lykkedes siden hen, kunne man måske sige. Ja, her kunne man fx igen nævne den kommission, der fra 1853-1855 arbejdede med mange kendte sager som sognebåndsløsning, menighedsråd, stiftsråd og kirkeforfatning, og hvor altså kun sognebåndsløsningsloven bliver til noget. Det ligger inden for Grundlovens rammer, at alle tre måder at tænke stat-kirke-forholdet på har haft mulighed for at gøre sig gældende. Det var det, jeg antydede indledningsvis. Men stridighederne 1842-1855 peger for mig at se netop også på tre modstridende, men tilsyneladende nogenlunde lige stærke kirkepolitiske retninger, der indbyrdes bekriger hinanden, eller holder hinanden skak. Forsøgsvis kan man illustrere dette trekantsdrama i følgende figur, hvor to kirkemodeller modsætter sig den tredje i rendyrket form, og alligevel bestandigt udfordres af tredjepartens synspunkt:

---

4. Derimod er der aldrig kommet en præstefrihedslov – et spørgsmål, hvorom Grundtvig i øvrigt blev uenig med en del af grundtvigianerne.

Figuren viser, hvordan de tre kirkepolitiske retninger – som en slags idealtyper – er formet af helt forskellige forestillinger om stat-kirke-forholdet, som hver især henter inspiration i forskellige europæiske traditioner for at organisere sig. Datidens kirkedebat bliver således også en slags kollision mellem forskellige erfaringsrige måder at tænke om forholdet mellem stat og kirke på, der hver for sig rummede løsninger på problemer, de andre ikke kunne løse.

Figuren peger endvidere på, at konsekvensen blev en begrænsning af manøvrer mulighederne for alle tre fløje: På trods af alle uenigheder kunne Mynster og Grundtvig blive enige om staten som en ramme for kirken, og derved blev det vanskeligt at skaffe flertal for Clausens og Monrads synodalforfatning og andre rådeordninger.

Men det gjaldt på samme måde fuldførelsen af de andres synspunkter. Clausen og Grundtvig var, om end det er ud fra forskellige ideer om frihed, enige om kirkens frihed i forhold til staten. Dette skabte en stærk front mod Mynsters ønske om en bevarelse af statskirken. Det tredje betydningsfulde udkomme af kampene ligger i, at Clausen og Mynster kunne være enige om en vis form for orden i modsætning til det utopiske anarki, som kan siges at være konsekvensen af Grundtvigs synspunkt. Selv

om de selvfølgelig var uenige om, hvorvidt det var staten eller kirken selv, der skulle finde frem til denne orden.

4. Afslutning

Uden at det på grundlag af det her fremlagte lader sig overskue helt hvordan – det må komme an på nærmere undersøgelse – er det næppe helt forkert at hævde, at man i figuren kan øjne konturerne af noget af det, der skulle blive den realpolitiske fremtid efter 1849. Enigheden mellem den grundtvigske og den mynsterske position om at modsætte sig en forfatning har f.eks. gennem årene været stærkt bestemmende for, at løfteparagraffens intention om kirkeligt selvstyre hverken dengang eller siden hen er blevet indført. Selv om der med tiden er kommet mange tiltag i den retning, fx i form af menighedsråd og stiftsråd, og de kirkepolitiske vinde måske nu blæser mere denne vej end nogensinde før, er det hidtil lykkedes at blokere for den fulde gennemførelse af løfteparagraffens intentioner. Det samme kan siges om langtidsvirkningerne af de andre modsætningsforhold i figuren: Fx at det kunne se ud til, at enigheden mellem Grundtvigs og Clausens model om at begrænse statsmagtens indblanding i religionsudøvelse på flere måder har været medvirkende til at skabe den tradition for en svag statslig styring af folkekirken, som der reelt har været til trods for Grundlovens statskirkelignende konstruktion. Eller som det tredje mellemværende, at Grundtvigs kamp om frihed med såvel statskirken som forfatningstilhængere formentlig er en væsentlig del af baggrunden for, at folkekirken udviklede sig til det, som Hal Koch med et rammende udtryk kunne karakterisere som et velordnet anarki.

Jeg vil her lade det blive ved disse antydninger. Man kunne vel med en vis ret spørge, om det ikke også netop er disse spændinger mellem tre helt forskellige opfattelser, der har været kimen til mangen en balladesag siden hen. Er det staten, kirkeledelsen – hvem det så end er – eller menighederne, der har det afgørende ord, når det kommer til stykket?

Dertil kan der vel siges, at denne magtbalance mellem statens eller folketingets kirke, kirkens ret til selvbestemmelse, og det grundtvigske anarki hører med til Grundloven. Det helt aktuelle spørgsmål er, som det så ofte har været lige siden 1849, hvad en forfatning vil betyde for balancen. Ingen ved det. Det forekommer klart, at Grundlovens paragraffer om kirke

og religion sådan set er et kompromis mellem disse modsatrettede opfattelser af forholdet mellem stat og kirke, og hele folkekirken historie viser, hvordan de indtil i dag har kæmpet om indflydelse, uden at en bestemt opfattelse har fået overtaget. Uanset hvad der sker, har jeg vanskeligt ved at forestille mig, at de tre nævnte forestillinger om stat og kirke ikke nok skal blive ved med at gøre sig gældende. Der findes ingen direkte arvtagere til de tre synspunkter. Måske er de også lidt for idealtypisk fremstillet i det foregående til helt at passe med Grundtvig, Mynster og Clausen. Alle tre udvikler jo også deres politiske synspunkter, og måske er sandheden et langt stykke af vejen, at man lidt, som det passede én bedst, har været tilhænger af statskirken, forfatningen eller frihedstanken. Det er ikke overraskende. Igen: Alle tre muligheder ligger inden for Grundlovens rammer.

Abstract

Danish church politics and religious politics continue to build on the principles laid out in the 1849 Constitution and the act of 1855 allowing parishioners to worship outside their parish. The hypothesis of the article is that this is due to the discussion between the three main movements in church politics in the years 1839-1855. These gathered around J.P. Mynster's wish to maintain the state church, H.N. Clausen's ideal, inspired by Schleiermacher, of a synodal constitution and N.F.S. Grundtvig's idea of a free, state church. Historically and internationally the respective parties found inspiration in such different state-church models as the classic Lutheran princely church, the national synod of the Reformed churches and the English experience of religious freedom and free churches. Out of this 3-way debate emerged the tradition for compromises and balance between a mild state control coupled with small steps against an independent constitution and church anarchy. These debates seem in many ways to have set the agenda in the realpolitik of the folkekirke to this day.

Litteratur

Birkelund, Regner 2008, *Frihed til fælles bedste: en oppositionel stemme fra fortiden. Om Grundtvigs frihedsbegreb*, Århus: Aarhus Universitetsforlag

- Bjørn, Claus 2007, *Grundtvig som politiker*, (udg. Thorkild Lyby) København: Anis.
- Brandt-Pedersen, Henrik og Hauge, Hans (red) 2005, *Gud efter Grosbøll*, København: Anis.
- Christoffersen, Lisbet 1998, *Kirkeret mellem stat, marked og civilsamfund*, København: Jurist og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet, Svend Andersen og Kjell-Åke Modéer 2010, red. *Law, Religion and Ethics in the Nordic Countries in the 21st century*, udkommer på Peters' Pbl, Leuven, Belgien.
- Clausen, H.N. 1825. *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, København: Trykt og i Commission hos Andreas Seidelin, Hof- og Universitets-Bogtrykker.
- Clausen H.N. 1845: *Om Kirketvang og Baptistfødte Børns Daab*, København: C.A. Reitzels Forlag.
- Gammeltoft-Hansen, Hans, 2004, "Schleiermachers og Kierkegaards betydning i den danske kirkeforfatningstænkning". *Kirkeretsantologi*.
- Garde, Kristine 2006, *To læresager i folkekirken*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Grane, Leif (red.) 1980, *Københavns Universitet 1479-1979*, bind 5: *Det Teologiske Fakultet*, København: Københavns Universitet.
- Grundtvig, N.F.S. 1904-1909, *Udvalgte Skrifter* 1-10. Udgivet af Holger Begtrup. København: Gyldendal..
- Glædemark, H. J. H. 1948, *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874*, København: Ejnar Munksgaard.
- Hylleberg, Bent og B.M. Jørgensen 1989, *Et kirkesamfund bliver til*, København: Føltveds Forlag.
- Holm, Anders 2009, *To samtidige. Kierkegaards og Grundtvigs kritik af hinanden*, København: Anis.
- Ingesman, Per 2006, "Fromhed styrker rigerne" i *Danmark og Renasancen*. København: Gad
- Iversen Hans Raun 2008, *Grundtvig, folkekirke og mission: Praktisk teologiske vekselvirkninger*, København: Anis.
- Iversen, Hans Raun 2009, "Kristendommen i og bag det danske samfunds opbygning og mentalitet" i *Tidsskrift om islam og kristendom*, no., 18-29
- Jensen, Jørgen I. 2008, ... *det tredje Øjeblik. Mellem Grundtvig og Kierkegaard*, København: Aros.
- Kierkegaard, Søren 1997- , *Søren Kierkegaards Skrifter*, København: Gads Forlag.

- Kirkeretsantologien* 1986 ff. Udgivet af Selskab for Kirkeret.
- Knudsen, Tim 1995, *Dansk statsbygning*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Knudsen, Tim 2006, *Fra Enevælde til folkestyre. Dansk Demokratihistorie indtil 1973*, København: Akademisk Forlag.
- Lausten, Martin Schwarz 1987, *Danmarks kirkehistorie*, København: Gyldendal
- Lindhardt. P.G. 1960, *Stat og Kirke*, København: Hans Reitzel.
- Martensen, H.L. 1849, *Den christelige Dogmatik*, København: C.A. Reitzel.
- Monrad, D.G. 1841 og 1842: "Forordningen af 13. januar 1741 om gudelige Forsamlinger" og "Om retten til udtrædelse af Statskirken" I *Flyvende politiske Blade* 2 og 3 1842.
- Mynster J.P.1856: "Om Giendaab og Giendøbernes forhold i Danmark" i *Blandede Skrifter* bd.5, København: Thieles Bogtrykkeri.
- Nielsen, Bent Feldbæk 1999, *Dåb og Tro i Landsretten*, København: Doxa Forlaget.
- Noack, Bent (red.) 1960, *Teologien og dens fag*, København: Gad.
- Ny kollegial Tidende* 21. januar og 28.januar 1843
- Prenter, Regin 1955, *Skabelse og genløsning. Dogmatik*, 2. udg. København: G.E.C. Gads Forlag.
- Rasmussen, Jens 2006, *Kierkegaards kritik af den triumferende kirke*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rasmussen, Jens 2009, *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Rasmussen, Jens 2011, *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Schjørring, Jens Holger m.fl. red. 2006, *Udfordringer til folkekirken* København: Anis.
- Thyssen-Pontoppidan, Anders: *Grundtviganismen og I.C. Christensens folkekirke*. *Dansk Kirketidende* 1993, I-II.

Kirke-stat-forholdet og kirkeforfatningsforslagene i det 19. århundrede¹

Jens Rasmussen

Der kan anlægges tre synsvinkler på det 19. århundredes danske kirkehistorie:

Første synsvinkel: Kirken som kirkevæsen under staten.

Anden synsvinkel: Religionsfriheden indenfor og udenfor denne kirke.

Tredje synsvinkel: De kirkepolitiske frihedskrav om et andet kirkeforfatningsgrundlag.

Der er tale om tre udviklinger, som hænger sammen, og som karakteriserer dansk kirkehistorie i det 19. århundrede. Kirkevæsenet, dvs. den statslige regulering af de kirkelige anliggender, er hurtigt overstået, for efter systemskiftet i 1848 fortsætter statens kirkestyre, dog under nye vilkår. Til det nye med Grundloven af 1849 hører religionsfriheden, som for de fleste aktører dengang omfatter trossamfundene udenfor Folkekirken, som får ret til fri religionsudøvelse. Men N.F.S. Grundtvig mener, at religionsfriheden også skal foregå indenfor Folkekirken, idet alt stadig er låst fast i en præstestyret statskirke – et stramt kirkevæsen. Ved kirkelove i Rigsdagen skal friheden indenfor Folkekirken sikres – og det ved det politiske lægfolks hjælp. Men gejstligheden er helst fri for den konfes-

---

1. Denne artikel er en bearbejdet udgave af et foredrag holdt i *Selskab for Kirkeret*, den 9. maj 2011 på Københavns Universitet, Det teologiske Fakultet.

sionsløse Rigsdags indblanding i kirkens forhold, og under H.L. Martensens førerskab veksler man mellem J.P. Mynsters statskirkeordning og en kirkeforfatning med et kirkeråd domineret af gejstligheden (biskopperne), som skal begrænse Rigsdagens magt over Folkekirken. Der er tale om en siksak-kurs, men hovedformålet er at sikre det gejstlige embedes dominans i en kirkeordning. De nationalliberale ledere, D.G. Monrad og H.N. Clausen, ønsker tilsvarende at fastholde Grundlovens løfte om en kirkeforfatning, der skal give en frihed i forhold til staten. Således er de tre synsvinkler omkring statens kirkevæsen, trossamfundenes religionsfrihed og de kirkepolitiske frihedskrav om en kirkeforfatning afhængige af hinanden, som det vil fremgå af denne artikel. Grundlaget er undersøgt i mine bøger: *Religionstolerance og religionsfrihed* (2009) og *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark* (2011).²

Første synsvinkel: Kirken som kirkevæsen under staten

Enevælden var en kristelig stat. Enevoldsregeringens forståelse af den kirkelige ensartethed i landet var givet med dens forfatningsmæssige forudsætninger i Kongeloven fra 1665: Regeringen skulle kontrollere overholdelsen af den formelle lutherske enhedskultur i landet. I denne enhedskultur var stat og kirke formelt juridisk set en så uadskillelig enhed, at konge og Kancelli, dvs. regeringen, ikke skelnede mellem stat og kirke, men kirken gik op i staten. Enheden i Kongeloven af 1665 var konstitutionel.³

Begrebet "kirke" var så godt som ikke nævnt i Kongeloven. Der var dog små tegn på en ændret opfattelse, hvor der blev skelnet mellem stat og kirke. Med biskoppernes Hyrdebrev fra 1817 i anledning af 300 års reformationsjubilæet blev begrebet "kirke" således nævnt:

---

2. J. Rasmussen: *Religionstolerance og religionsfrihed. Forudsætninger og Grundloven i 1849*, Odense 2009; J. Rasmussen: *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*, Odense 2011.

3. J. Rasmussen: *En brydningstid. Kirkelige holdninger i guldalderperioden 1800-1850*, Odense 2002, s. 98ff.

Kirkeforbedringen [dvs. Reformationen] ... har sørget for de Christnes udvortes Stilling, forsaavidt som disse nemlig udgøre en *Kirke* ... Den Ret over Kirken, som er tildelt de højeste Myndigheder og Fyrsterne, er det samme som det øverste Bispedømme, hvilket Constantin den Store forbeholdt sig som Fyrste.⁴

Som det ses af dette citat var det opfattelsen, at fyrstens kirkemagt som øverste biskop (dvs. summus episcopus) principielt siden Reformationen (og tilbage til Konstantin den Store) var adskilt fra hans statsmagt som regent. Det blev fremhævet i Hyrdebrevet. I 1800-tallet blev denne episkopale teori – i lyset af oplysningstidens naturretslige forståelse – opfattet derhen, at kirkemagtens kollegialrettigheder (dvs. selskabsrettigheder) særskilt var overdraget fyrsten frivilligt af folket (dvs. af samfundsfællesskabet), og denne overdragelse kunne principielt tages tilbage igen – af folket. Det blev sagt i kirkeretten fra 1838 af prof. Kolderup-Rosenvinge.⁵ Embedsmændenes, dvs. juristers og teologers, forståelse af kirkens mere selvstændige rolle kunne også iagttages i lovgivningen efter 1800. Både i ægteskabslov fra 1824, dåbsforordning fra 1828 og flere love blev der skelnet mellem enevoldsstat og den evangelisk-lutherske kirke. Alt sammen var det begyndende tegn på en ændring af enevældens konstitutionelle enhed mellem lutherdom og stat.

Allerede i 1700-tallet startede en kirkepolitisk proces vedrørende forholdet stat-kirke. Retsteologen H. Ussing definerede i værket: *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater* fra 1776 kirken som et “Selskab af Mennesker” i staten, dvs. som en offentlig forening/selskab i staten med “en vis styrende Magt”, og dermed forskellig fra staten.⁶ Ussing mente, at kirken skulle have en selvstændig styrelse, dvs. “en bestyrende Magt”, og have overdraget kirkens “egne Collegial- eller Selskabs-Rettigheder”. Disse rettigheder opfattede Ussing som kirkens indre forhold, som dækkede liturgi og gudstjeneste, disciplin og opsyn med præster, kirke m.m.

4. Alex. Rasmussen, *Reformationsjubilæet 1817. Aktstykker*, København 1917, s. 51.

5. J.L.A. Kolderup Rosenvinge: *Kirkeret*, København 1838, § 22, s. 44f.; 2. udgave (færdigredigeret af C. Th. Engelstoft), København 1851, § 22, s. 58f.

6. H. Ussing: *Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater med dens vigtigste Fordel og Mangler samt muelige Forbedringer*, Deel 1-4 i 6 bind, Sorø 1786ff., 2. Deel, s. 22.

ud fra kirkelovene samt prøvelse og indsættelse af præster. Ussing så en positiv udvikling i det i 1737 oprettede “kongelige General Kirke-Inspektions Kollegium”. Dette inspektionskollegium kunne, ifølge Ussing, blive begyndelsen til en kirkelig rådgivende ledelse, hvis formål var at hjælpe kongen og hans regering. Der var under enevælden tale om naturretslige og kirkepolitiske tanker, selvom H.J.H. Glædemark i sin afhandling fra 1948 om kirkeforfatningssagen helst ville henlægge disse tanker til efter systemskiftet i martsdagene 1848.⁷

Denne ændrede holdning i synet på stat-kirke-forholdet fortsatte, som jeg senere skal skildre det. Først skal det konstateres, at der med Grundloven af 5. juni 1849 skete et formelt brud med fortiden ved overgangen fra enevælde til repræsentativt styre – fra kristelig stat til sekulær stat. Kongelovens konstitutionelle lutherske trosenhed mellem kirke og stat blev ophævet med Grundlovens religionsfrihed. Dette betød et brud, fordi den lutherske konstitutionelle trosenhed formelt blev opløst, men der var ikke tale om nogen opløsning af enevældens statskirke som organisation. Med Grundloven af 1849 gled statskirkestyret blot lige over i Folkekirken. Denne skulle understøttes af staten: “Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten (§ 3; nuværende § 4).”

Staten støtter Folkekirken, men staten selv er konfessionsløs. Kirkestyret varetages herefter af Grundlovens sekulære stat. Der er således tale om kontinuitet, men også om nye sekulære former.

Forholdet stat-kirke blev hurtigt genstand for en kirkepolitisk debat, takket være en af grundlovsfædrene, teolog og politiker, kultusminister D.G. Monrad. Han mente, at Den evangelisk-lutherske Statskirke med systemskiftet i 1848 ikke længere behøvede at være en integreret del af staten som under enevældens Kongelov. Hos regeringen førte dette til overvejelser om en ny kirkeordning med Monrad som initiativtager (jf. cirkulære af 9. maj 1848 om indkaldelse af en repræsentativ kirkesynode og cirkulære af 7. oktober 1848 om et kirkeforfatningsforslag). Ordningen skulle give større frihed til Folkekirken. Spørgsmålet om en kirkeforfatning blev for alvor aktuelt, og det kom med i Grundloven som en løfteparagraf, der skulle udføres i fremtiden, når tiden var moden dertil. Forslaget stamme-

---

7. H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874. En historisk-kirkeretlig Studie*, København 1948, s. 1-16, især s. 4f., s. 24-26.

de oprindelig fra Københavns gejstlige Konvents novembermøder i 1848. Det drejede sig om løfteparagraffen, som den blev vedtaget i Grundloven af 1849 med stort flertal (98 for og 12 imod): “Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov (§ 80, nuværende § 66).”

Med Grundlovens ord: “Forfatning” drejede det sig i tidens sprogbrug om en repræsentativ kirkeforfatning. Sådan mente flere grundlovsfædre det i Den grundlovgivende Rigsforsamling – om end formuleringerne kunne være forskellige og vage, fordi detaljerne i en forfatning med en løfteparagraf var udskudt til fremtiden.⁸ Rigsforsamlingens grundlovskomiteé, der tilrettelagde forhandlingerne, tog i sine interne drøftelser og i betænkning af 26. marts 1849 udgangspunkt i det repræsentative forfatningsprincip, idet kirkens “Forfatning bliver ordnet ved en særegen Kirkelov, der navnlig maatte gaae ud paa at bestemme Formerne og Grændserne for den Medvirkning, som Kirkesamfundet selv bør have ved samme Bestyrelse”.⁹ Komiteéns forståelse af det repræsentative forfatningsprincip var formuleret med udgangspunkt i “Religionsfrihedens Grundsætning”, og denne forståelse er væsentlig for tolkningen af grundlovsfædrenes holdning, idet ingen på dette punkt tilsyneladende modsagde komitéen under forhandlingerne i Rigsforsamlingen. Datidens opfattelse af ordet “Forfatning” er også senere i det 19. århundredet blevet understreget af juristerne Henning Matzen og Johannes Timm i deres *Haandbog i den danske Kirkeret* fra 1891. Denne kirkeret mente, at der i 1848-49 var en fælles forståelse af en repræsentativ kirkeforfatning i overensstemmelse med den i staten indførte frie forfatning.

Forhandlingerne om kirkens egen repræsentative styreform, dvs. en kirkeforfatning, foregik i sidste halvdel af det 19. århundrede, og resulterede alt i alt i en del forfatningsforslag, som ikke blev realiseret. Konsekvensen var, som Matzens og Timms kirkeret viser, at det statslige mynsterske kirkevæsen og kirkestyre fra enevældens tid fortsatte i den sekulære stat: “Reglen er derfor endnu den samme som tidligere [dvs. under enevælden],

---

8. *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, Andet Bind*, (1848-49), f.eks. sp. 2525f. (H.N. Clausen: “Kirkens Forfatning”), 2572 (Tscherning: “en Synodal-Forfatning”), 3035 (v. Haven: “Kirkesynode”), 3056f. (Mynster: “Den egentlige Kirkeforfatning”).

9. *Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, Andet Bind*, (1848-49), sp. 2165-68. Citat: sp. 2165.

at de kirkelige Anliggender ere Gjenstand for Statsstyre under Raad og Medvirkning fra de gejstlige Myndigheders Side”.¹⁰

De kirkelige anliggender er fortsat genstand for statsstyre. Vi har fortsat statens kirkestyre i alle anliggender, ligesom vi har beholdt den anordningspraksis (liturgi, salmebog m.m.), som opstår i forbindelse med systemskiftet i 1848, og som kun skal bibeholdes, indtil Rigsdagen har lovgivet på området. De områder, hvor der ikke lovgives, er således underlagt regeringens administrative regulering og ordninger med etablering af retsregler (jf. 1849-grundlovens § 32; nuværende § 25). Det betyder, at vi fortsat har haft en kgl. anordningspraksis i Folkekirken indre anliggender – de såkaldte prærogativanordninger.

Regeringens anordningspraksis på kirkeområdet blev umiddelbart respekteret af Rigsdagen. Men det var svært at sætte en klar grænse mellem anordningsområdet og lovgivning. Det ses ved anerkendelse af andre trossamfund. D.G. Monrad fik i Rigsdagssamlingen i 1860-61 (med 57 stemmer mod 17) vedtaget følgende dagsorden i forbindelse med metodisternes ansøgning om anerkendelse: “Med den Anerkjendelse, at Regjeringen kan ordne denne Sag administrativt, gaar Folkethinget over til Dagsordenen”. Herefter skete en anerkendelse af andre trossamfund ved kongelig anordning og ikke ved lov, som det ellers var lovet i Grundlovens løfteparagraf. Som der står: “De fra Folkekirken afvigende Troessamfunds Forhold ordnes nærmere ved Lov (§ 83, nuværende § 69).” Denne paragraf blev i Den grundlovgivende Rigsforsamling overbevisende vedtaget med 93 stemmer mod 3.

I Grundloven hænger spørgsmålet om en kirkeforfatning sammen med forholdene omkring andre trossamfund. I virkeligheden er religionsfriheden fællesnævneren. Det viser Den grundlovgivende Rigsforsamlings forhandlinger om Grundloven af 1849. For Grundlovens religionsfrihed udmønter sig bl.a. i de to løfteparagraffer, som lover henholdsvis en kirkeforfatning og en dissenterlov. Grundlovskomiteén argumenterer i sin betænkning fra marts 1849 ud fra religionsfrihedens princip og opstiller selvstændigt to løfteparagraffer, der ikke er medtaget i regeringens grundlovsudkast. Paragrafferne om religionsfrihed og løfter hænger sammen også i dag.

---

10. H. Matzen, og Johs. Timm: *Haandbog i den danske Kirkeret*, København 1891, s. 68.

Mynster var formand for 1853-kirkekommssionen, nedsat af regeringen. Han præsenterede her det eneste officielle forslag, som er stillet i 1800-tallet på dansk grund om en dissenterlov med henblik på en opfyldelse af Junigrundlovens løfteparagraf for andre trossamfund. Forslaget indebar en anerkendelse af andre trossamfund med ret til at holde gudstjeneste, såfremt trossamfundet kunne afgive en skriftlig trosbekendelse om lærens indhold, og såfremt trossamfundet havde en veluddannet præstestand. Forslaget løb dog ud i sandet. Men de opstillede kriterier i forslaget blev siden administrativt brugt ved anerkendelse af trossamfund.

De gamle tolererede trossamfund – de reformerte, katolikker og mosaiske jøder – fik stadfæstet deres kongelige toleranceprivilegier fra enevældens første tid. Metodisterne blev anerkendt ved kongelig resolution af 22. september 1865, og det som det eneste nye trossamfund i perioden 1850-1900. Udviklingen for andre trossamfund i det 19. århundrede var ifølge de officielle statistikker heller ikke imponerende. Ateister og borgere uden trossamfund udgjorde blot ca. 2500 i 1890'erne ud af en befolkning på ca. 2,4 millioner. Resten var medlemmer af Folkekirken på nær få medlemmer af andre trossamfund. I 1845 udgjorde disse blot 0,4 % (eller ca. 6000) af den samlede befolkning i Kongeriget Danmark. Tallet var i 1855 steget til 0,7 % og i 1901 blot til 1,2 % (eller ca. 30.000). Altså: Ca. 99 % var fortsat medlem af Folkekirken.

Der var ikke tilstrækkelig drivkraft til forandring, så længe Folkekirken medlemmer på det nærmeste var identisk med antallet af borgere i landet. Dermed ikke sagt, at der skete en dæmpning af sekulariseringen, som skal forstås som en fremadskridende opløsning af den dominerende lutherske enhedskultur fra slutningen af enevælden. Sekulariseringen gjaldt ikke alene en spredning af religiøsitet på flere trossamfund og retninger, men også en verdsliggørelse af kulturlivet.¹¹

---

11. Hanne Sanders har behandlet sekulariseringsbegrebet: Religiøsitet ændrer karakter som mere individualistisk og selvstændig set i forhold til kirkeinstitutionen; dermed menes ikke, at religiøsitet bliver mindre, selvom tanken om såkaldte indifferente lever i bedste velgående; denne sekularisering kommer til udtryk i kravet om større religiøs frihed. Hanne Sanders forståelse, *Bondevækkelse og sekularisering*, Stockholm 1995, s. 15ff., 56, 100, 254ff., 259ff. Jf. J. Rasmussen: "Sekularisering og romantikkens statskirke 1800-1850", *Historie*, vol. 2, Århus 2005, s. 247-51, 272-76.

Den fremadskridende opløsning af den gamle enhedskultur i sidste halvdel af 1800-tallet skete både udefra med udviklingen af de moderne videnskaber og indefra ikke mindst i kraft af højskolebevægelsens vægt på det folkelige frem for det kristelige. Biskop Martensen skulle blive bannerfører for kirken i forsøget på at fastholde en kristelig enhedskultur og hindre den kristelige opløsning. Men det kunne ikke hindre, at der i det 19. århundrede blev udviklet en kultur i et sekulariseret demokratisk samfund, der fortsat havde klare lutherske rødder.¹²

Anden synsvinkel: Religionsfriheden indenfor og udenfor Folkekirken

Den voksende religionstolerance starter en proces i begyndelsen af 1800-tallet, hvor der for alvor er tegn på en begyndende opløsning af den lutherske enhedskultur, som langsomt ændrer forholdet mellem stat og kirke i det 19. århundrede. Der er tale om en proces, dvs. en transformation fra enevældens lutherske enhedskultur til Grundlovens religionsfrihed i 1849. Denne opfattelse er i mindre grad foregrebet af H.J.H. Glædemark (med udgangspunkt i N.F.S. Grundtvigs kirkelige anskuelse, 1825, og baptistsagen, 1842). Den er nu udvidet og dokumenteret i min bog *Religionstolerance og religionsfrihed* (2009).

En afgørende rolle for tolerancens udvikling spiller de kongelige tolerancobreve siden 1600-tallet til indvandrere og de fremmede trossamfund. Ligeledes kan der henvises til biskoppernes Hyrdebrev af 1817. Endvidere kan nævnes følgende sager og forhold: Jødernes bedre borgerlige forhold fra 1814, den manglende håndhævelse af Danske Lovs kirketugt i Statskirken, kongens afblæsning i 1840 af forfølgelser mod de vakte, samt 1840'ernes sager om anerkendelse af katolske præster og om baptisternes forhold. På det intellektuelle plan får professor H.N. Clausens interkonfessionelle bestræbelser betydning. Alt dette viser, at der er tale om en øget religionstolerance i hele perioden.

---

12. Vi har i dag en sekulariseret luthersk kultur i Danmark, som har sine rødder tilbage i 1800 tallets historie, vækkelser og grundtvigianisme. Se Uffe Østergaard: "Martin Luther og dansk politisk kultur. Nationalkirke, luthersk reformation og dansk nationalisme", *Kritik*, nr. 195, (red. af Fr. Stjernfelt og H.L. Kjældgaard), København 2010, s. 36-59.

Grundlovens religionsfrihed i 1849 får imidlertid sine begrænsninger i sidste halvdel af det 19. århundrede, hvor Folkekirken manglende indre frihed er i spil og udvikler sig. Ligeledes bliver andre trossamfund afhængige af statens administrative anerkendelse, som ikke altid er særlig let at opnå. Det lykkes f.eks. ikke for baptisterne før i 1952 – trods utallige ansøgninger.

Den almindelige opfattelse hos grundlovsfædrene og i samtiden var, at Folkekirken fik en fortrinsstilling med sin særlige tilknytning til den konfessionsløse stat. Det skal understreges, at det statslige kirkevæsen fortsat var så dominerende, at definitionen på religionsfrihed var rettet mod andre trossamfunds ret til religionsudøvelse og ikke specielt anvendt overfor Folkekirken selv, der – sat på spidsen – især var anskuet som landets kirkevæsen, ikke et selvstændigt trossamfund. Den fulde religionsfrihed blev ikke indført i Danmark, for det ville kræve en ligestilling af alle trossamfund, sådan som det blev tilfældet i Den amerikanske Forfatning fra slutningen af 1700-tallet, inspireret af filosofen John Lockes krav om en total adskillelse af sekulær statsmagt og alle trossamfund. Grundloven indeholdt ingen definition af begrebet “anerkendt trossamfund”. Derfor måtte regeringen ved de eksisterende trossamfunds anerkendelse bruge enevældens kongelige privilegier, som var tildelt katolikker, reformerte og jøder i 1600-tallet, og primært lægge vægten på, at præstens tjenstlige funktioner skulle anerkendes (vielse, dåb, kirkebogsregistrering).

Grundtvig fastholdt, at det var afgørende at få frihed indenfor Folkekirken. Han fandt endda, at der var større religionsfrihed i trossamfundene udenfor denne Folkekirke. Grundtvigs program kunne læses i *Dansk Kirketidende*, 1854.¹³ Det var en gentagelse af skriftet *Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet* fra 1834. Han foreslog en folkekirkelig rammeordning, der tog sig af jura og økonomi, og som ikke blot var bundet til det evangelisk-lutherske, men indenfor denne ramme skulle alle frie menigheder med selvstændig liturgi og lære antages, herunder også som en gestus andre trossamfunds menigheder. Disse menigheder og trossamfund skulle som levebetingelser have sognebåndsløsning og præstefrihed.

---

13. N.E.S. Grundtvig: “Hvordan er levende Christendom stædt i den saakaldte Danske Folkekirke?”, *Dansk Kirketidende*, bd. 9, nr. 431, 1. januar 1854, sp. 3ff., 7.

Grundtvigs forslag fra 1834 om en “fri Stats-Kirke” er blevet undervurderet i den nyeste forskning, men forslaget er afgørende set på baggrund af tidligere Grundtvig-forskning.¹⁴ Der er tale om en mere radikal udgave af Grundtvigs kirkepolitik. Han fastholdt denne udgave i hele sit liv, men måtte nødvendigvis – som det næstebedste – indgå i den kirkepolitiske proces omkring Rigsdagens lovgivning for at opnå målet: frihed indenfor Folkekirken. Det blev den farbare vej.

Tredje synsvinkel:

De kirkepolitiske frihedskrav om et andet kirkeforfatningsgrundlag

Problemerne omkring religionsfriheden skal forstås i sammenhæng med kirkeforfatningssagen, som den tredje synsvinkel på det 19. århundredes danske kirkehistorie. Når religionsfriheden i det 19. århundredes sidste halvdel skal behandles, vil en helhedsbetragtning således naturligt lægge vægten på Folkekirkenes egen bane. Debatten om stat og kirke, dvs. kirkeforfatningsdrøftelserne, får her betydning, for det er på det område, at Folkekirkenes indre (religions)frihed bliver diskuteret.

Diskussionerne i denne periode handler ikke primært – som i nutiden – om en fuldstændig adskillelse af stat og kirke samt spørgsmålet vedrørende religionslighed, men om religionsfriheden, dvs. om Folkekirkenes friere forhold til staten tilvejebragt ved en kirkeforfatning og om de andre trossamfunds frie religionsudøvelse overalt i landet.

De mange kirkeforfatningsforslag fra sidste halvdel af det 19. århundrede er ikke altid helt klare med hensyn til placeringen af de forskellige instansers myndighedsområder. Der tales for det meste om et landskirkeråds myndighed i rent kirkelige sager, dvs. de indre anliggender (således liturgi, lære, disciplin, biskoppeligt tilsyn, kirkelig undervisning m.m.). Rådets myndighed i rent kirkelige sager kan indebære kongens samtykke uden om Rigsdagen. Kongens samtykke støttes af biskop H.L. Martensen ud fra hans tanke om kongens særlige status siden Reformationen, som

---

14. Th. C. Lyby: “Grundtvigs tanker om præstefrihed – og grundtvigianernes”, *Ordet, kirken og kulturen, Afhandlinger om kristendomshistorie tilegnet Jakob Balting*, Århus 1993, s. 215, 219ff., 223ff., 227ff. Grundtvigs forslag fra 1834 nævnes derimod kun sporadisk s. 161, 416f. i Regner Birkelunds disputats: *Frihed til fælles bedste*, Århus 2008.

overbiskop, adskilt fra kongens øvrige statsmagt (jf. Hyrdebrevet af 1817). Samtidig har landskirkerådet en rådgivende funktion i de ydre anliggender, dels i blandede kirkelige sager (således embedsforhold, ægteskabs- og mæglingssager, sager om ministeriel godkendelse af manglende barnedåb og konfirmation hos konvertitter, m.m.) og dels i rent politiske sager (således rammer og reformer vedrørende lønninger og økonomi samt bygnings ejendomsforhold m.m.), områder, hvor staten havde den afgørende myndighed i kraft af lovgivnings- og bevillingsmagten.

Folkekirken var i det 19. århundrede økonomisk selvforvaltende i kraft af ejendomsbesiddelser (kirkegods, mensal- og annexgårde og præstegårde) og tiendeindtægt til præstelønninger og kirkers vedligeholdelse. Den daglige økonomi var præget af agrarsamfundet (indtægter i naturalier) og Folkekirkens eget administrative ansvar med forvaltning af de enkelte kirkers midler og formue (stiftsøvrighed, kirkepatron og præst). Tilsynet med kirker og præstegårde var lokalt tillagt provsten, det gjaldt ved opregning af fejl og mangler. Staten ejede nok formelt præstegårdene med jorde (især på landet), men blandede sig kun i kirkernes daglige økonomi og forvaltning af formue med hensyn til rammerne og de store linjer, hvilket hørte til de ydre anliggender. Hertil hørte også det politiske krav fra Venstre om reformer for præstelønningen (afvikling af tiende og præstegårdsjord). Det var en sag, der i det 19. århundrede ustandselig dukkede op i sammenhæng med forhandlinger om en kirkeforfatning. Lønningsreformen kom i det 20. århundrede og førte til, at Folkekirkens økonomiske forvaltning blev langt mere afhængig af staten.¹⁵

Naturrettens skelnen mellem kirkens indre og ydre anliggender fik et klart aftryk i de mange officielle kirkeforfatningsforslag i sidste halvdel af det 19. århundrede. I oplysningstidens naturret blev der lagt vægt på menneskets medfødte ideer. Man forestillede sig, at menneskene var født lige, frie og uafhængige, og de ejede deres liv, frihed og gods. En indre trang ledte til fælles samtykke og til dannelse af samfund. På dette grundlag blev opstillet en samfundspagt i staten, som dannede ramme om offentlige og private selskaber, herunder kirken adskilt fra staten som et privat selskab (jf. John Locke, *Epistola de Tolerantia*, 1689).

---

15. J.L.A. Kolderup Rosenvinge: *Kirkeret*, 2. udgave (færdigredigeret af C. Th. Engelstoft), 1851, tredje og femte afsnit, især § 106-118, 162-174, s. 249-86, 349-83. Jf. Jørgen Stenbæk: "Folkekirkens ejendomsforhold og økonomi", *Kirkehist. Saml.*, København 2003, s. 124-38.

I den danske kirkeforfatningsdebat var tanken om kirken som et privat selskab ikke til stede; derimod var tanken om kirken som et offentligt selskab tilknyttet staten stadig hovedsagen for de fleste. På dansk grund stammede tankerne fra H. Ussing, kirkeretsekspert i 1700-tallet. Man fulgte de tyske naturretstænkere, bl.a. Samuel von Pufendorf fra slutningen af 1600-tallet, der tjente den svenske konge og var godt kendt med nordiske kirkeforhold. Han skrev i 1687 om den kristne religion set i forhold til det civile borgerlige liv, dvs. stat-kirke forholdet (*De habitu religionis christianae ad vitam civilem*). Således udtrykte naturretten ikke blot tanken om en fuldstændig adskillelse af stat og kirke (jf. John Locke), men snarere blev der i Danmark tænkt ud fra en sondring, hvor kirkeselskabet var selvstændigt i indre forhold, men afhængigt af staten i ydre forhold (jf. Pufendorf).

I historieforskningen har der hidtil ikke været lagt særlig vægt på naturretens sondring mellem kirkens indre og ydre forhold. Ganske vist nævner H.J.H. Glædemark denne sondring flere steder i sin bog om kirkeforfatningsspørgsmålet (1948)¹⁶, men han lægger langt mere vægt på organismetanken, der fordrer en adskillelse af stat og kirke, som to selvstændige organismer. Organismebegrebet går ud på, at kirken opfattes som en af staten helt uafhængig organisme (dvs. korporation), en organisme hvis funktion og udfoldelse beror på en ligevægt mellem to livgivende dele: Gejstlighed og lægfolk (præsteforsamlinger og presbyterier), som ganske ligestillet skal lede kirken. Kirken er et individ forstået som en religiøs-åndelig fællesorganisme (dvs. en sammenslutning af præster og lægfolk) – et organisk hele og samtidig et kompleks af enkelte dele. Ifølge organismetanken er stat og kirke til gengæld forskellige og to selvstændige og åndeligt særprægede individer og skal derfor adskilles. Her er teologen Fr. Schleiermachers indflydelse afgørende. I hans forslag fra 1808 er det statens eneste opgave at føre juridisk tilsyn med kirkeforfatningens regler og med kirkens formue. Han gør op med oplysningstidens naturretslige forståelse. Glædemark tager fejl, når han mener, at H.N. Clausens kirkeforfatningsskitse fra 1825 er et dansk eksempel på organismetanken, for Clausens skitse illustrerer blot den naturretslige opdeling i ydre og indre anliggender.

---

16. H.J.H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark*, 1948, s. s. 24-26, 79ff., 83ff., 87ff., 105f., 106ff., 194f., 509-11.

Oplysningstidens naturretligt forståelse levede videre i 1800-tallet. Clausen skelnede alt i alt mellem “Kirkens udvortes Stilling til Staten” (økonomi, bygninger, embedsforhold, ægteskabsregler m.v.), altså både de politiske og blandede sager, og så “den hele indvortes Kirkebestyrelse” (liturgi, lære og disciplin m.m.) – de rent kirkelige sager. De “indvortes kirkelige Anliggender” var en del af kirken og uafhængige af staten. Det var selve kernen i religionsudøvelsen, som Clausen sigtede til med de indre anliggender. Han forsikrede, at det var om kirkens indre forhold, at hans kirkeforfatningsskitse handlede. Mens staten fortsat havde hånd om kirkens ydre forhold.

Clausens skitse indeholder en struktur med menighedsråd, provstiråd, stiftsråd og landskirkeråd, som kan genkendes i dag. Clausen opstiller en principiel skitse, hvori han inddrager menigheden som en del af kirkens subjekt. Skitsen indeholder som nederste led et presbyterium (“Local-consistorium”), dernæst et provstiråd (“Kreds-Synode”); tilsvarende et landemode (“Provincial-Synode”) og endelig et centralt kirkeråd (“National-Synoden”), som alene tager sig af de sager, som angår “den hele Kirke”.¹⁷

Der mangler i forskningen en samlet vurdering af det naturretligt aspekt, ligesom der mangler en egentlig sammenligning mellem indhold og struktur i de forskellige forslag, herunder D.G. Monrads betydning. Der kan henvises til min bog *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark* (2011).

De fleste kirkeforfatningsforslag ønsker for det første hen ad vejen at udvikle en egentlig forfatningsstruktur (menighedsråd, delvis provstiråd, udvidede landemoder og kirkeråd). Forslagene giver lægfolk valgret og valgbarhed til disse råd. Alligevel er tiden præget af lægfolkets tilsyneladende manglende engagement, hvilket ses af de få oprettede frivillige menighedsråd ifølge cirkulære af 24. september 1856. Man er tilfreds med den mynsterske sognekirkelighed med plads til såvel kirkelige som ukirkelige.¹⁸ De fleste forslag nøjes med at starte ovenfra, dvs. med et fælles landskirkeråd. Kun Det teologiske Fakultets forslag fra 1849 og D.G. Monrads forslag fra 1859 vil på en gang indføre en helstøbt forfatningsstruktur. Hovedargumentet for en kirkeforfatning er for de ledende kir-

17. H.N. Clausen: *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, København 1825, s. 251f.

18. J. Rasmussen: *J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og Grundloven*, Odense 1999, s. 248ff.

kefolk og kirkepolitikere selve forpligtelsen til at opfylde Grundlovens løfteparagraf om en kirkeforfatning. Således D.G. Monrad, H.N. Clausen, H.L. Martensen, C. Th. Engelstoft, J.A. Hansen og S. Høgsbro m.fl. Disse personligheder debatterer kirkeforfatningssagen i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Det er *for det andet* D.G. Monrads forslag om et rådgivende repræsentativt landskirkeråd, ifølge cirkulære af 7. oktober 1848, der starter en udvikling med de samme enslydende principper i de efterfølgende mange forslag i perioden 1850-1900. Min bog behandler 10 forslag. Her kan som eksempel nævnes 1853-kommissionens flertalsforslag i betænkning fra 1854, der, som citatet viser, kun vil have et landskirkeråd og menighedsråd – altså top og bund:

Den kirkelige Organisation indskrænkes, foruden Menighedsraadene, til et almindeligt Kirkeråd som repræsentation af Folkekirken. Hvad de mellemstaaende Led angaaer, der have været bragt i Forslag som selvstændige Organisations-Trin: Conventer og Landemoder eller Stifts-Synoder, da formenes, at Bygningen derved vilde – i alt Fald for Tiden – blive paa ufornöden Maade sammensat.¹⁹

Forslagene fra sidste halvdel af det 19. århundrede skelner *for det tredje* i hovedsagen principielt mellem indre og ydre kirkelige anliggender. Det sker, som nævnt, ud fra naturrettens sontring, først formuleret af den tyske jurist, prof. S. Pufendorf og dernæst senere i oplysningstiden bl.a. af den danske retsteolog H. Ussing i hans værk om kirkeforfatningen. Formålet er dels at beskytte kirkens selvstændighed i indre anliggender, dels at undgå den konfessionsløse Rigsdags indblanding i kirkens indre forhold. Prof. H.N. Clausen og senere H.L. Martensen (i 1868-kirkekommissionen) står især for en holdning med krav om kirkens selvstændighed, hvor det er kongen, der er besluttende myndighed i indre kirkelige forhold uafhængig af den konfessionsløse Rigsdag. Samtidens jurister udvikler forskellige holdninger til sontringen mellem indre og ydre anliggender. Juristen C.S. Klein, som er medlem af 1868-kirkekommissionen, anser

---

19. *Betænkninger og Andragender indgivne til Kirke-Ministeriet af den i Aaret 1854 allerhøiest nedsatte Commission for at tage under Overveielse, hvilke forandringer i Landets Love og Foranstaltninger der kunne findes tjenlige til at befæste Folkekirken m.m.*, København 1854. Syddansk Universitetsbibliotek, s. 37f.

det i praksis for vanskeligt at gennemføre en skelnen, mens samtidens kirkeretseksperter H. Matzen selv foretager denne skelnen, når han juridisk skal bestemme 1883-bisperådets kompetencer og rådgivning i indre kirkelige forhold. D.G. Monrad angiver en løsning, idet han i sit forslag fra august 1859 indfører en begrænset veto for kirkerådet især på anordningsområdet, dvs. indre anliggender. Samtidig foreslår han obligatorisk høring af kirkerådet før Rigsdagens behandling af al kirkelig lovgivning. Denne tankegang følges op i flertalsforslaget fra 1868-kirkekommissionen med betænkning fra 1870 om kirkerådets veto, nævnt i § 8:

Ingen Lov eller Anordning om kirkelige Sager maa udkomme, forinden Kirkeraadet er hørt desangaaende. I Reglen har Kirkeraadet kun en Raadgivende Stemme, medens den besluttende Myndighed er hos Kongen og Rigsdagen eller, efter Sagens Beskaffenhed, hos Kongen. Dog maa ingen ny Anordning gives angaaende de reent kirkelige Anliggender, naar Kirkeraadet modsætter sig samme.²⁰

Der kan ikke gives en ny anordning, hvis kirkerådet modsætter sig. Vetoet i indre anliggender, nævnt til sidst, hænger sammen med en definition af disse anliggender (jf. § 9), der bliver forstået som anordningsområdet. De indre forhold drejer sig om: 1) lære, 2) ritus, 3) embedets forkyndelse og sjælesorg, 4) disciplin, dvs. udøvelse af det kirkelige biskoppelige tilsyn og 5) den kirkelige undervisning.

Den folkelige og politiske uvilje – især fra Venstre og grundtvigianere – mod at lade Rigsdagen være udenfor lovgivningsmyndighed i kirkelige forhold lægger for det fjerde hindringer i vejen for en løsning på kirkeforfatningsspørgsmålet. Rigsdagen lovgiver mere og mere for Folkekirken i 1850'erne og 1860'erne med sognebåndsløsningsloven i 1855, med valgmenighedsloven i 1868 og med lov om kirkes brug i 1872. Det er især de grundtvigiske sindede politikere, som stiller lovforslagene. Gennem enkeltlove, vedtaget i Rigsdagen, hindres etableringen af én kirkeforfatningslov.

De grundtvigske politikere bruger den sekulære Rigsdag, som instrumentet til at skaffe større (religions)frihed indenfor Folkekirken, og det

---

20. *Betænkning afgiven til Ministeriet for Kirke og Underviisningsvæsenet af den ved Allerhøieste Resolution af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission*, København 1870. Folketingets Bibliotek, s. 28.

bliver afgørende. Det lykkes. Målet er større frihed og midlet er den sekulære stats lovgivningsmagt i alle kirkelige sager.

Forudsætningen for denne udvikling var den grundtvigske skelnen mellem det folkelige og det kristelige. Dette folkelige kultursyn havde sin rod i Grundtvigs mosaisk-kristelige anskuelse, der ikke forudsatte nogen bestemt tro, men dog Guds Forsyns veje skildret i sproget, myterne og historiens forløb. Der var forskelle i troen, men Grundtvigs kulturkamp (jf. *Nordens Mythologi*, 1832) betød, at alle fælles kunne mødes i "Skolen", dvs. på det kulturelle, folkelige plan. Friheden for alle borgere var hovedsagen. Den kunne kun sikres folkeligt gennem Rigsdagens love, også i kirkelige sager.²¹ Grundtvigianerne fravalgte bevidst det princip, at religionsfriheden skulle udøves i Folkekirkenes egne organer etableret ved en kirkeforfatning. Den konfessionsløse Rigsdag var folkets fælles sted. Her skulle der lovgives for landets Folkekirke, der var flertalskirke. Man valgte den sekulære holdning. En del grundtvigianere opfattede ligefrem Folketinget som en lægmandssynode i forsøget på at undgå en kirkeforfatning, som Grundloven krævede, og som de grundtvigske frygtede ville blive gejstlighedens synode. Lige siden 1820'erne havde Grundtvig netop kæmpet mod den præstedominerede skriftkirke.

Der fremkommer *for det femte* også andre interessante kirkeforfatningsforslag. Her skal nævnes Vilh. Birkedals forslag fra 1854. Det er det eneste egentlige grundtvigske kirkeforfatningsforslag med rådgivende landskirkeråd, bestående af alle biskopperne, med udvidede landemoder bestående af lægfolk og præster (dvs. stiftsråd) og frivillige menighedsråd (som skal lokkes til oprettelse ved tildelt ret til at vælge egen præst). Et tilsvarende vigtigt konservativt forslag bliver 1853-kirkekommissionens mindretalsindstilling om et udpeget rådgivende bisperåd, ønsket af H.L. Martensen. Denne tanke bliver først realiseret med kultusminister J. Scavenius, der med kgl. resolution fra oktober 1883 udpeger et bisperåd.

Scavenius' kirkeråd, i virkeligheden et bisperåd, bliver *for det sjette* anledningen til ønsket om en forfatning opbygget nedefra. For under det indledende bisperådsmand i 1884, foreslår biskop D.G. Monrad (Lolland-

---

21. A.P. Thyssen m.fl.: *Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys. Hovedtanker og udviklingslinier fra de senere års Grundtvigforskning*, Århus 1983, s. 250-86; J. Rasmussen: "N.F.S. Grundtvig og 'Rationalisterne' i årene 1825-32. Synspunkter og udvikling", *Grundtvig-Studier*, København 1998, s. 95ff., 102-06; Ole Vind: *Grundtvigs historiefilosofi*, København 1999, s. 236-41.

Falsters Stift) – med støtte fra et flertal af biskopperne – at man skal indføre menighedsråd, som led i en forfatning opbygget nedefra. Monrad kommer allerede i 1859 med det mest omfattende forslag til oprettelse af obligatoriske menighedsråd. Denne tankegang får også principiel støtte i 1890'erne af biskop Thomas Skat Rørdam, omend han har sine forbehold, bl.a. skal oprettelse af menighedsråd fortsat være frivilligt. Dette synspunkt deler mange grundtvigianere. Ønsket om at opbygge en forfatning nedefra sker i takt med det moderne gennembrud. Dermed opstår der en ændring af kulturforståelsen, hvor det sekulære (sekulariseringen) og det folkelige får større betydning. Der er tale om en transformation: Længe har interessen samlet sig om en forfatning opbygget ovenfra (jf. 1868-kirkekommissionen), men denne interesse skifter nu pga. tidens folkelige krav til nødvendigheden af en forfatning ordnet nedefra. Kampen for parlamentarismen påvirker således kirkeforfatningssagen. Denne udvikling er med til at bane vejen for J.C. Christensens lov om menighedsråd i 1903, der opretter obligatoriske menighedsråd, som har sine forudsætninger i 1880'erne og 1890'erne – ikke mindst i D.G. Monrads kirkeforfatningstanker.

Sammenfatning og perspektiv

Den høje medlemsandel i Folkekirken gør, at vi ofte alt for meget lægger vægt på *den første synsvinkel*, om det statslige lutherske kirkevæsens fortsatte store betydning i Danmark. Den er på retur i dag, men der er i hele det 19. århundrede stadig identitet mellem folkets lutherske tro og staten, hvilket formentlig er en af årsagerne til, at Folkekirken fortsat bliver styret af staten i alle anliggender, såvel administrativt som i kraft af den konfessionsløse Rigsdags lovgivning. Det statslige kirkestyre fortsætter fra enevældens tid. Der er tale om kontinuitet.

Når vi taler om *den anden synsvinkel* på det 19. århundredes danske kirkehistorie, om religionsfriheden indenfor og udenfor statskirken er der tale om en proces, dvs. en konstant øget tolerance mod slutningen af enevælden, som til sidst glider over i religionsfrihed med Junigrundloven af 1849. Grundlovens religionsfrihed får imidlertid sine begrænsninger i sidste halvdel af det 19. århundrede, hvor Folkekirken manglende indre (religions)frihed er i spil og udvikler sig. Ligeledes bliver andre trossam-

fund afhængig af statens administrative anerkendelse, som ikke altid er særlig let at opnå. Det lykkes f.eks. ikke for baptisterne før i 1952 – trods utallige ansøgninger.

Det kan sluttelig konstateres, som *den tredje synsvinkel* på dansk kirkehistorie i det 19. århundrede, at de mange kirkeforfatningsforslag for de flestes vedkommende indeholder en naturretslig skelnen mellem kirkens indre og ydre forhold. De taler ikke om en adskillelse af stat og kirke. D.G. Monrad starter en udvikling i 1848 med de samme nogenlunde enslydende strukturer, dvs. kirkeråd og stiftsråd (landemode), og det sker tilsvarende i de efterfølgende mange forslag i sidste halvdel af det 19. århundrede. I 1859 tilføjer han både provstiudvalg og obligatoriske menighedsråd. Ingen af disse kirkeforfatningsforslag bliver realiseret, for staten og dens politikere i Rigsdagen har ikke givet slip på kirkestyret i alle anliggender. Denne løsning bliver understøttet af, at landets Folkekirke i det 19. århundrede – med en medlemsandel på ca. 99 % – omfatter så godt som hele folket. Monrad er sværvægteren i det 19. århundredes danske kirkeforfatningshistorie.

Udviklingen fortsætter, idet der etableres enkeltlove om Folkekirkeens ordening i det 20. århundrede. I 1903 (1912) kommer sognemenighedsråd, i 1922 provstiudvalg. Stiftsråd etableres i 2009 (1992), men de har for få kompetencer set i forhold til 1800-tallets forslag om stiftsråd, der har rådgivende funktion ved kirkelige lovforslag og ret til at indgive andragender (dvs. initiativret). Vi har med disse organer allerede den forfatningsstruktur, som bliver præsenteret første gang af H.N. Clausen med skitse i 1825, og herefter af D.G. Monrad med egentlige forslag. En kirkeforfatning etableret ved enkeltlove er allerede på vej i det 20. århundrede. Skal det sidste skridt tages i form af et centralt kirkeråd her i begyndelsen af det 21. århundrede? Følger man det 19. århundredes kirkeforfatningsforslag vil et kirkeråd især kunne beskæftige sig med de indre anliggender, men det skal samtidig have en omfattende rådgivende funktion og økonomisk ansvarlighed overfor staten i ydre forhold, herunder lovgivning og bevilling, dvs. rådet skal have udtaleret, initiativret og rådgivende funktion før Folketingets lovgivning. Det er hovedtanken i flere forslag fra 1800-tallets sidste halvdel, og de kan bruges igen ved etablering af et centralt kirkeråd.

Abstract

The article points out three kinds of developments and points of view mutually connected on the basis of religious freedom. Together they form a picture of church history in Denmark during the 19th century.

1) *The Church as a religious community within the State.* During the 19th century Lutheranism among the population and the State still go hand in hand. Presumably, this is one of the reasons that the national Church is still administered by the State with a non-denominational Parliament as a religious community within all matters such as administration and legislation.

2) *Freedom of religion within and out of the national Church.* The idea of freedom of religion is a basic principle of the new 1849-Constitution. It rises from a long process of increasing religious tolerance towards the end of Absolutism which gradually merges into freedom of religion. Gradually, religious communities outside of the national Church are allowed to practise their faith freely. However, towards the last part of the 19th century, freedom of religion meets with restrictions because of internal factions within the national Church. The Grundtvigians fight for individual freedom and they succeed in the passing of acts in Parliament in various areas such as the release of parish bonds in 1855 and the law that opens up for voluntary congregations within the national Church in 1868.

3) *Church political demands of freedom for a different constitutional basis for the Church.* The lack of internal freedom within the national Church leads to a line of proposals for a church constitution. Bishop D.G. Monrad, professor H.N. Clausen and bishop H.L. Martensen are some of the leading people. Most of the proposals emphasise a natural distinction between internal and external affairs. The Church must take care of internal matters such as liturgy, doctrine, discipline and supervise priests and congregations. Government and Parliament, on the other hand, must relate to external affairs such as Church economy, property, offices etc. During the 19th century the State does not interfere with everyday economy and administration of property, but only draws up the framework for external affairs. In the 20th century the State interferes with daily economy and administration of property in the Church. The proposals do not include complete separation between Church and State. Bishop D.G. Monrad draws up principal guidelines and opens a development in 1848 on the

same basic elements, i.e. national church councils and diocesan conferences. This is maintained subsequently in many proposals that come up during the last part of the 19th century. In 1859 D.G. Monrad adds deanery councils and mandatory parochial church councils. None of these proposals for a constitution for the Church are implemented. The result towards the end of the 19th century is that governmental and parliamentary control of Church administration continues.

“Borgerlig Indretning – Kristi Kirke”

Bodil Kochs stilling til folkekirken tilpasning til det danske samfund efter Anden Verdenskrig

Tine Reeh

Bodil Koch var ikke bange for forandring. Hun var gennem et kvart århundrede en toneangivende socialdemokrat, der var med til på afgørende vis at præge udviklingen af sit partis kirkepolitik (Hartling 1972:131; Stenbæk 1999:227; Stenbæk 2001:228; Lodberg 2005:151). I sine godt tretten år som kirkeminister satte hun også i høj grad et fingeraftryk på velfærdsstatens folkekirke.

Det er imidlertid ikke denne artikels anliggende at beskrive den historiske udvikling i Bodil Kochs ministerperiode eller de konsekvenser, hendes politiske arbejde fik for udviklingen af kirke og kirkeliv i Danmark. At Bodil Kochs arbejde fik en betydelig virkningshistorie, synes der at være udbredt konsensus om. Der er imidlertid ikke altid enighed i karakteristikken af hendes teologiske og kirkepolitiske bevæggrunde og intentioner. Hensigten med denne artikel er at kaste lys på Bodil Kochs syn på kirken, på folkekirken og på en folkekirkeforfatning. Der findes meget stof, der kan være med til at besvare disse spørgsmål. I denne sammenhæng er der udvalgt tre taler, men man kunne i lige så høj grad have inddraget kilde-materiale fra hendes politiske virke, hendes prædikener eller andre dele af det store materiale, der findes i hendes arkiv. En fyldestgørende fremstilling af Bodil Kochs arbejde fra et kirkehistorisk perspektiv venter stadig.

Bodil Kochs tale i Folketinget 14. december 1955

Når det gælder Bodil Kochs kirkesyn og teologiske standpunkt, refereres der ofte til en markant tale, som Bodil Koch holdt i Folketinget den 14. december 1955. Talen rummer en række fremtrædende formuleringer, der vidner om Bodil Kochs kirkesyn og forståelse af folkekirken. Den situation, ordene blev udtalt i, fortaber sig imidlertid ofte,¹ men den er ikke desto mindre med til at understrege talens værdi, når emnet er en folkekirkelig forfatning.

Situationen var en tvist med professor, dr.theol. Flemming Hvidberg. Han var elev af Buhl og I.C. Jacobsen, og i teologiske spørgsmål blev han karakteriseret som frisindet eller liberal. Men politisk var han medlem af Folketinget for de konservative, og dette parti havde som bekendt været hjemsted for nogle af de mest ihærdige fortalere for en kirkeforfatning gennem det 20. århundrede. Nu vejrede Hvidberg igen en mulighed for at rejse spørgsmålet.

Bodil Kochs tale den 14. december er et indlæg i en diskussion mellem de to, der var begyndt allerede den 26. oktober 1955. Anledningen var den, at en præst i Kolding, pastor Sølling, i en prædiken havde gengivet en tale, som Christian Bartholdy kort tid forinden havde holdt på Skamlingsbanken. Her havde han blandt andet frarådet kristne at deltage i et møde i Warszawa, da det var foranstaltet af den totalitære kommunistiske stat, som for Bartholdy at se var "djævelens sidste forfærdelige opfindelse". Sølling anså det omvendt for en kristen pligt at modtage kommunismens udstrakte hånd og at indgå i en forhandling. Til støtte for sin opfattelse sagde Sølling angiveligt i en prædiken, som Bartholdy overværede, at Bartholdys standpunkt ikke var foreneligt med Jesu tale i Bibelen.

Det medførte en klage, som havnede på Bodil Kochs bord. Hun afviste klagen i august, og Hvidberg rejste i oktober et spørgsmål til ministeren, der lød:

---

1. Stenbæk skriver, at talen blev kaldt frem, fordi Hvidberg havde beskyldt Bodil Koch for at anskue folkekirken som en religionsanstalt, Stenbæk 1999:227-228. Det er ikke forkert, men det er først og fremmest spørgsmålet om, hvorvidt Bodil Koch som minister har brudt med almindelig kirkeret, der er anledning til, at sagen tages op i Folketinget.

“Mener den højtærede kirkeminister ved sin afgørelse den 4. august d.å. af præstesagen i Kolding at have handlet i overensstemmelse med almindelig kirkeretlig sædvane her i landet?” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 26/10 1955, sp. 372)

Spørgsmålet kunne synes ubetydeligt, men Hvidberg anfører, at det både “optager mange mennesker” og er af “ikke ringe juridisk, kirkeretlig betydning”. Han hævder, at sagen i Kolding er et spørgsmål om *nominal-elenchus*, at en person ved navns nævnelse er blevet anklaget eller gjort til skamme, og en overtrædelse af Kirkeordinansens bestemmelser om, at præsten skal “afholde sig fra allehånde skænden og forhånelse” af den enkelte, når han revser menigheden. Denne bestemmelse gik i 1683 videre i Danske Lov. Da der ifølge Hvidberg i sagen fra Kolding er tale om *nominalelenchus* og altså en overtrædelse af Kirkeordinansens og Danske Lovs bestemmelse, og da kirkeministeren har afvist sagen, må hun nu siges at have ophævet bestemmelsen. Hvidberg forfægter derfor det synspunkt, at Bodil Kochs afgørelse i sagen og Kirkeministeriets skrivelse af 4. august 1955 er et principielt brud med almindelig kirkeretlig sædvane, og han bruger således sagen til at søge at rejse kirkeforfatningsspørgsmålet.

Bodil Koch afviser derimod først og fremmest, at der i sagen fra Kolding er tale om “skænden og forhånelse” og derefter i anden omgang, at der er tale om, at hun som minister har tilsidesat kirkeretlig sædvane. Hun har, hævder hun, nøje fulgt Danske Lov 2-4-9 og 10. De forbyder ikke kun “skænden og forhånelse” men også “hadskeligen at lade ilde om andre”, men det er slet ikke det, der er tale om i sagen fra Kolding. Der er derimod tale om en polemik med andre navngivnes afvigende meninger om kristelige spørgsmål, og det er der intet hverken i lovgivningen eller i den kirkeretlige sædvane, der forbyder. Tværtimod citerer hun Danske Lov 2-4-10:

“Men når fornødent gøres, og man frygter forargelse eller forførelse, skulle de med beskedenhed menigheden derom advare og formane.”
(Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 26/10 1955, sp. 376)

Ifølge kirkeministerens opfattelse af sagen har pastor Sølling i sin prædiken forholdt sig til, hvorvidt der var overensstemmelse mellem Bartholdys synspunkt og visse udsagn i Bibelen. Det opfatter Bodil Koch som

“... et ganske sagligt argument, vel nok det mest gængse af alle i teologiske diskussioner.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2027)

Der er altså ifølge hendes og Kirkeministeriets juristers skøn ikke tale om hverken “skænden” eller “forhåelse”, og hun har således undladt at give en reprimande og i stedet i en skrivelse af 4. august 1955 fastslået, at “tilfældet Bartholdy-Sølling” ligger uden for lovbestemmelsens område.

Hvidberg lader sig dog ikke overbevise af Bodil Kochs svar, hvorfor spørgsmålet bliver bragt op igen den 14. december. Her må Koch endnu en gang hævde, at

“Opgaven for den minister, der står overfor spørgsmålet om eventuel anvendelse af Danske Lov 2-4-9, er altså den at komme til klarhed over, hvorvidt der i det pågældende tilfælde, hvor en persons navn er nævnt fra prædikestolen, foreligger “skænden og forhåelse” eller blot saglig imødegåelse.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2026)

Hun fortsætter med at slå fast, at der i denne sag efter hendes faste overbevisning ikke er tale om angreb på hverken Christian Bartholdys person, karakter eller egenskaber, men at der derimod er tale om en modsigelse af hans teologiske standpunkt. Hun har derfor i egen forståelse handlet i overensstemmelse med almindelig kirkeretlig sædvane og ikke “tilsidesat et gammelt retsgode.”² Og følgelig har hun ikke udfordret hverken den gældende kirkeordning eller forholdet mellem kirke og stat. Men for nu at gøre en ende på sagen slutter hun sin tale med en redegørelse for sin forståelse af “folkekirkens art.” Og den indleder hun på følgende måde:

“Det er jo rigtigt, som det ærede medlem sagde, at om end vi ikke har et folkekirken repræsenterende organ, mangler vi ingenlunde en kirkeforfatning: den lovgivende magt er hos konge og folketing, den udøvende hos konge og minister, og takket være vor rodfæstede fri-

---

2. Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2030. Dette var ikke kun Bodil Kochs, men også juristerne i Kirkeministeriet samt Den Danske Præsteforenings juridiske konsulents skøn.

hedstradition varetager kirken frit sit indre liv. Vor egenartede og efter min mening såre lykkelige kirkeforfatning har mening ene og alene ud fra den kendsgerning, at ca. 95 pct. af befolkningen ved at bevare deres medlemskab i folkekirken viser, at de ønsker dens opretholdelse. Skal den imidlertid ikke forvitte og hensygne i ligegyldighed, må vi med nødvendighed også nu og da i dette høje ting efterprøve dens struktur og funktion, om den er tjenlig både set fra samfundets og fra kirkens side.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2031)

Kirkeministeren argumenterer videre for, at selvom grundlovsfædrene oprindelig havde sigtet på en selvstændig kirkeforfatning, så har det vist sig, at den eksisterende ordning eller manglende forfatning har medført en enestående frihedslovgivning. Den danske frihedslovgivning er netop blevet gennemført i Folketinget den ene gang efter den anden, selvom det ofte har været under protest fra “præsteskabets side”. Koch fremhæver særlig menighedsrådsloven, lovene om sognebåndsløsning og kvinders adgang til præsteembeder, der alle mødte stor modstand fra folk i kirkeinstitutionen.

Grundloven fastslår, at den danske folkekirke er evangelisk-luthersk, hvilket ifølge Koch betyder:

“Kirken står altså ikke for hvad som helst, men bygger på et luthersk menneskesyn og en evangelisk-luthersk kristendomsopfattelse.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2031)

Det må bemærkes, at Koch nævner menneskesynet eller antropologien først, når hun skal udfolde det evangelisk-lutherske. Derefter spørger Bodil Koch retorisk: Hvad betyder da en sådan kirke for det danske folk anno 1955, og hvorfor holder befolkningen stort set fast ved den? Det er værd at bemærke, at hun ikke deler den bekymring for sekularisering og krise, som Hvidberg giver udtryk for. Og hun deler heller ikke sine forgængeres ønske om en stærkere adskillelse af kirke og stat. I stedet anser hun den danske befolkning for i det store og hele at være interesseret i en bevarelse af status quo.

“Og hvorfor? Mon fordi de bevidst bekender sig som kristne? Nej, vi ved, at sådan er det ikke. Men ved at forblive i folkekirken giver befolkningen udtryk for erkendelsen af, at folkekirken står for noget fundamentalt, at den markerer et grundlag for den menneskelige eksistens, som er væsentlig, at den folkekirkelige ramme i sjælden grad værner den åndelige frihed. De færreste gør sig vel dette klart, men derfor er det lige væsentligt.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2032)

Bodil Koch afviser Flemming Hvidbergs opfattelse af, at folkekirken er i nød. Han havde gjort sig til talsmand for en opfattelse af, at tiden var præget af “åndelig misère”, og at folkekirken husede to religioner, en almindelig næstekærlighedsreligion og en kristen åbenbaringsreligion. Her til svarer Koch:

“Mener det ærede medlem, at det kan være anderledes i en folkekirke, eller at det skal være anderledes? Jeg mener tværtimod, at det er en lykke, at vi har vor frie, tålsomme folkekirke, der giver plads for en Bartholdy såvel som for en Lindhardt, der omfatter en kristen forkyndelse såvel af liberal art som med katolicerende tendens. Folkekirken er en borgerlig indretning med et departementalt apparat, med embedsmænd, med love og vedtægter; men den er mere end det, den er tillige Kristi kirke, som lever ved ordets bekendelse og forkyndelse og alene derved.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2032)

Koch understreger her igen kirkens dobbelte karakter. Og denne dobbelte karakter kommer på sin vis til at fungere som en afvæbning af Hvidbergs bekymring for kirken og den fejlslagne eller manglende menneskelige indsats i den forbindelse. For idet folkekirken også er Kristi kirke, så får den sit liv fra den kristne bekendelse og forkyndelse og ikke fra de ydre ordninger. Bodil Koch fremhæver det almindelige præstedømme som “en central luthersk tanke, hvorpå kirkens myndighed alene beror”. Og hun nægter at tale om både sin samtid og sin samtids kirke i forfalds- eller tabskategorier.

“Jeg synes efterhånden, at al denne vestlige misèretale er ved at blive skæbnesvanger. Den baner om noget vej for et kulturskred. Hvornår

lærer vi at leve, ikke i ængstelse og frygt, men ud af vor frihedsforståels glæde og eminente styrke?” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2033)

Mod slutningen af talen anvender Bodil Koch nogle citater af Dietrich Bonhoeffer til at understrege sin opfattelse. Det gælder en forståelse af kristendommens “dybe dennesidighed”, og at “det kristelige” kun findes i “det verdslige”. Bodil Koch giver med Bonhoeffer udtryk for en anden opfattelse af sekularisering, end den Flemming Hvidberg har. Den væsentligste begrundelse for at beholde den eksisterende folkekirkelige orden udgøres for Bodil Koch ikke af den udvendige kirkes aktivitet eller medlemsantal. Hvor mange procent, der er medlem af kirken, kan muligvis udgøre et politisk argument. Den afgørende begrundelse for at beholde ordningen er ifølge Koch teologisk og bygger på en luthersk opfattelse af det almindelige præstedømme. Hun slutter sin tale:

“Overfor det ærede medlem hr. Hvidbergs pessimistiske tale ønsker jeg med disse ord at fremhæve det almindelige præstedømmes opgave og ansvar, dets myndighed, som alene kan overvinde folkekirkens nød. Vi har ikke ifølge vor kirkeforfatning nogen på-plads-sættende kirkelig myndighed. Ifølge loven er folkekirkens øverste myndighed dette høje ting sammen med ministeren. Ifølge vor frihedstradition varetager kirken selv sit indre liv. Egenartet er vor kirkeforfatning, men den giver gode kår for åndelig frihed med al den forpligtelse, det indebærer.” (Folketingstidende, Folketingets Forhandlinger 14/12 1955 sp. 2034)

Hvem bestemmer i folkekirken?

I 1958 holdt Bodil Koch et foredrag i Kristelig akademisk Forening. Det blev efterfølgende trykt i *Præsteforeningens Blad* under overskriften “Hvem bestemmer i folkekirken?”

Bodil Koch indleder sin tale med at citere et læserbrev fra en vred dame, der indigneret havde bedt sig fri for statskirken – “denne uheldige sammenrotning af stat og kirke”. Det bruger hun som indledning og anled-

ning til at redegøre for, at vi i Danmark netop ikke har en statskirke, men en folkekirke.

Koch begynder sin redegørelse for kirken med følgende passage:

“Den danske kirke i dag er den samme kristne kirke, som har eksisteret i Danmark fra Ansgars tid under skiftende hierarkiske, adelige, kongelige og borgerlige indretninger.” (Koch 1958:313)

For Bodil Koch er den danske folkekirke *congregatio sanctorum*, og enheden af dette samfund af hellige overskrider tid og udvendige ordninger. Et sådant fællesskab over tid peger også på en forbindelse mellem det nuværende konkrete kristne fællesskab i folkekirken og andre kirkeformer i fortid og nutid. Hendes formulering er et udtryk for den opfattelse, at de forskellige kirkeordninger har en timelig eller relativ karakter.

Den danske ordning har, ifølge Koch, to gange undergået “en art revolution”. Den første gang var ved reformationen i 1536. Den anden gang var, da Grundloven ændrede forfatningen, og statskirken i 1849 blev en folkekirke. Bodil Koch bruger H.N. Clausens ord fra grundlovsforhandlingerne til at indkredse forskellen mellem en statskirke og en folkekirke. En statskirke er en forfatning af kirken, hvor kirken hviler på et ligesartet grundlag med staten, hvor det kirkelige liv er “indflettet i statslivets former”, og hvor staten påtager sig at opretholde og beskytte kirken. Når man derimod taler om en folkekirke, er det “nærmest en historisk kendsgerning”, der hviler på den opfattelse

“... at en vis kirke, en vis form for trosbekendelse, står i et vist særegent forhold til folket, som bor og bygger i landet ...” (Koch 1958:14)³

Den “historiske kendsgerning” er ifølge Bodil Koch ikke grundlæggende forandret fra 1849 til efterkrigstidens velfærdsstat. Der består stadig overordnet set en særlig forbindelse mellem det danske folk og folkekirken, som kan begrunde den politiske beslutning, at man i forbindelse med grundlovsændringen i 1953 ikke ændrede på forholdet mellem kirke og

---

3. Clausen fortsætter den oprindelige sætning med et, “at folket som helhed føler sig hendraget til den”, men Bodil Koch forholder sig i denne artikel fra 1958 tvivlende overfor, om den sidste del af udsagnet gælder.

stat men i stedet bevarede den eksisterende ordening, hvor den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke og som sådan understøttes af staten.

Staten er vel at mærke selv neutral i religiøs henseende, slår Koch fast. I 1849 gennemførte man en total adskillelse mellem “religiøs stillingtagen og nydelsen af borgerlige og politiske rettigheder”. Derfor skriver Bodil Koch med en indirekte reference til det læserbrev, hun indledte med at referere:

“Kun den ukyndige kan tale om en uhæderlig sammenrotning af stat og kirke.” (Koch 1958:314)

Den juridiske struktur er en statskirkelig ramme om en fri folkekirke. Når den såkaldte løfteparagraf om en selvstændig kirkeforfatning aldrig er blevet indfriet, så skyldes det, selvom Koch medgiver, at det kan synes mærkværdigt, at kirkens egne folk indtil nu har villet det sådan. Fem kirkelige udvalg har arbejdet med sagen, men det er ikke lykkedes for nogle af dem at finde en bedre ordening, end at kirkens forhold ordnes ved love givet af Folketinget.

“Men det ejendommelige er, at folketinget, som har skabt den kirkelige lovgivning, ofte har mødt modstand fra gejstligt hold, fra kirkens egne folk, der gang på gang har villet værne kirkelige magtpositioner og ikke har haft den samme vidtskuende forståelse for kirkelig frihed som det konfessionsløse folketing. Det gjaldt ved gennemførelsen af menighedsloven i 1912, og det gjaldt endnu i 1947, da loven om kvindelige præster blev vedtaget. Folkekirken, som den folkets kirke den er – derved at så godt som hele befolkningen har “bestemt sig” til at forblive som medlemmer i den – er utvivlsomt bedre tjent med at have sin øverste myndighed i folketinget og ikke i en eller anden form for selvstændigt kirkeråd, hvor kirkepolitiske og teologiske særinteresser i ganske anderledes grad ville kunne gøre sig gældende.” (Koch 1958:314-315)

Derfor konkluderer Koch:

“I sin mærkelige opbygning med en statslig ramme om et frit indre kirkeligt liv er folkekirken efter min mening en værner om kristelig og folkelig frihed.” (Koch 1958:315)

Det er efter Bodil Kochs opfattelse vigtigt at notere sig, at den kirkelige lovgivning har gået foran, både da det gjaldt kvindernes stemmeret og nedsættelse af valgretsaldere. Og hun anser den kirkelige frihedstradition for at være så dybt rodfæstet, at det må betragtes som udelukket, at staten vil ønske at antaste kirkens frie indre liv. Som eksempel nævner hun bispefrihedsloven, der fritager en biskop fra at skulle ordinere en kvinde, såfremt det strider imod hans samvittighed.

Efter disse indledende redegørelser for sit grundlæggende synspunkt er Bodil Koch kommet til det egentlige ærinde med teksten, nemlig en besvarelse af spørgsmål vedrørende bemyndigelse, initiativ og ansvar for beslutninger i folkekirken. Hun skriver:

“Jeg mener, at menighedsrådenes bestemmelsesret bør fremmes mest muligt, men at denne bestemmelsesret har sin givne begrænsning i det fælles folkekirkelige ansvar og i den fælles folkekirkelige økonomi. ... Det er en meget væsentlig ting, at menighedsrådene er levende aktive råd; det ville være en god ting, om deres møder holdtes for åbne døre, og blev refereret i pressen. Og det ville være gavnligt, om de hvert fjerde år blev underkastet det demokratiske valgs prøvelse.” (Koch 1958:315)

Her som andre steder fremhæver Bodil Koch menigheden og menighedsrådene som den strukturelle krumtap i folkekirken. De bør efter hendes overbevisning fremmes mest muligt. Det havde en teologisk forklaring i det almindelige præstedømme. Men det er heller ikke uden forbindelse til hendes politiske opfattelse af kommunerne og det kommunale nærdemokrati samt borgernes medbestemmelse og medansvar som et omdrejningspunkt i den socialdemokratiske velfærdsstat. Bekæmpelsen af de totalitære regimer i Italien og Tyskland, der blev anledning til Bodil Kochs engagement i politik, ligger kun tretten år tilbage. Kampen mellem en kommunistisk og en demokratisk samfundsordning i Europa har nået en form for stillingskrig, men den kæmpes i høj grad stadig og er særdeles nærværende for Koch.

De enkelte menighedsråd skal hver for sig støtte præsten i hans eller hendes arbejde. Men menighederne er konfessionelt og økonomisk bundet sammen, hvilket giver et behov for en fælles administration. Bodil Koch opfatter det ministerielle embede som den møllesten, der kværner de lokale myndigheder og den centrale administrations synspunkter mod hinanden, så de aktuelle problemer kan finde en løsning under rimelig hensyntagen til “såvel enkeltmenighedernes krav som folkekirkens helheds tarv”. Centraladministrationen udgøres ifølge Kochs forståelse af to elementer, dels det embedsmandsmæssige centralapparat, der er kontinuerligt, traditionsbestemt og præcedensskabende dels det ministerielle embede, der præges af den fungerende ministers kristelige, politiske og menneskelige synspunkter. Der bør ifølge Koch ikke udgå noget som helst folkekirkeligt initiativ fra centraladministrationen. Ministeriet skal koncentrere sig om at udvide lovgivningens rammer og smidiggøre den administrative praksis og på den måde være med til at bane vejen for, at kirkelige initiativer kan fremmes. Og kirkelige initiativer skal der til. Bodil Koch ønsker fornyelse, men bølgeslaget skal komme indefra, som hun skriver. Koch ønsker at imødekomme krav om forandring, når det kommer fra kirkeligt hold, og især hvis det “gror i underskoven”. Hun bruger også denne lejlighed til at understrege, at hun bestemt ikke er tilhænger af en kirkeforfatning.

Selvom Bodil Koch altså gør sig til talsmand for en folkekirke, der øger indflydelsen på græsrods- eller menighedsniveau, så tilføjer hun, at der vil kunne opstå situationer, hvor hun som minister må sætte sit embedes myndighed ind på at gå imod menighedsrådenes beslutning. Det gælder for eksempel i forhold til sager om restaureringen af kirkerne. Her falder en for Bodil Koch meget typisk udtalelse om magt og ansvar i folkekirken:

“Ansvar er ikke principielt hængedynd men situationsbestemt handlingsforpligtelse.” (Koch 1958:318)

Hun slutter sin tale af med at slå fast, at hun ikke vil slutte sig til koret, der jamrer over nød i folkekirken. Koch er alt andet end nostalgisk. I stedet hævder hun endnu en gang, at det efter hendes opfattelse ikke kun skyldes tradition og konvention, at folk ikke tager konsekvensen af deres udeblivende kirkelige aktivitet og manglende dogmatiske rettro. Når størstedelen af befolkningen ikke melder sig ud af folkekirken, så skyldes det ifølge Koch, at folket eller såkaldt almindelige kirkefremmede danskere har en

dyb om end måske uafklaret erkendelse af, at det kristne evangelium er livsnært og til “folkegavn og grøde”.

Folkets marv og kraft

Bodil Koch var minister midt i en tid med en voldsom sekularisering af det danske samfund. Alligevel opfattede hun som nævnt ikke kirkens historie i Danmark som en forfaldshistorie, og hun talte ofte imod den opfattelse, at kirken skulle være i krise. Men hun iagttog, at det danske samfund i 1960'erne var i rivende udvikling, og hun mente derfor, det var naturligt, at folkekirken også skulle tilpasses den nye samfundsstruktur. Derfor nedsatte hun i maj 1964 en strukturkommission, der skulle overveje, om den forandrede samfundsstruktur skabte behov for forandringer i folkekirken og i givet fald hvilke. Kommissionens skæbne blev turbulent, og den afsluttede først sit arbejde i 1971, da Bodil Koch for længst var trådt tilbage som minister. Den siddende kirkeminister var på det tidspunkt Arne Fog Pedersen fra Venstre, og han var ikke synderlig ivrig efter at gennemføre kommissionens upopulære forslag, hvorfor kommissionsarbejdet i samtiden af mange blev opfattet som en fiasko. Men i den sidste fjerdedel af det 20. århundrede har skiftende kirkeministre rent faktisk gennemført de fleste af kommissionens anbefalinger, og man har derfor måttet revidere opfattelsen og tilskrive kommissionen en betydelig virkningshistorie.

Men hvad ville kirkeminister Bodil Koch oprindeligt med kommissionen? For at finde svar på dette spørgsmål kan man med fordel læse en stort opslået nytårsartikel, hun skrev i *Kristeligt Dagblad* den 31. januar 1963. Her stiller Koch i overskriften spørgsmålet “Hvordan kan kirken blive folkets marv og kraft?”, og hun tilføjer i rubrikken: “Muligheder er der ingen mangel på – bare vi forstår at udnytte dem”. Det er Kochs tanke med artiklen at beskrive, hvordan den folkekirkelige situation tager sig ud for kirkeministeren, samt hvilke tanker og overvejelser hun gør sig for det kommende arbejde.

Bodil Koch har på dette tidspunkt været kirkeminister i godt ti år. Hendes embedsførelse har indtil da været med til at stimulere kirkebyggeriet i de eksplosivt voksende omegnskommuner, at gennemføre en afgørende lønreform for landets præster samt at øge mulighederne for deres efterud-

dannelse. Man kan i disse år i samfundsdebatten iagttage en stærk opfattelse af, at samfundet og kulturen var i hastig forandring, men også, at der derfor var et behov for at tilpasse samfundets institutioner til en ny tid. Kommunalreformen i 1970 er et udtryk for denne opfattelse, forandringerne på universitetet og i folkeskolen umiddelbart efter er et andet udtryk for det samme. De var alle forberedt gennem kommissions- og udvalgsarbejde, der kan spores tilbage til begyndelsen af 1960'erne, hvor der var en livlig debat om disse emner. Et af spørgsmålene i denne moderniseringsdebat var også kirkens eller religionens rolle i det moderne samfund. Blandt kirkefolk var der en udbredt krisebevidsthed. Mange hævdede at folkekirkens dage var talte, at afstanden mellem folk og kirke øgedes og at kirken derfor næppe realistisk set kunne forblive under en folkekirkelig ordning.

Bodil Koch tog til orde imod dette synspunkt. Men hun mente absolut ikke, man skulle sidde med hænderne i skødet. Hun ønskede radikale ændringer af folkekirkens struktur, men ikke af folkekirkeordningen.

“Som man vil vide, er jeg af den mening, at vor nuværende kirkelige ordning, dens uafklarethed til trods (eller måske netop på grund af denne uafklarethed) er et såre fint instrument til værn for ‘kristenmenneskets frihed’. Et langt bedre værn end der ville kunne skabes ved etableringen af et øverste kirkeligt råd, hvor faren for åndelig ensretning ligger snublende nær. Jeg er ikke blind for, at også den nuværende kirkelige ordning har sine svagheder og rummer risiko. Den sikrede økonomiske og lovmæssige rammeordning om folkekirken indebærer naturligvis en fare for stagnation – en fare, der sandt at sige ofte har været og også i dag er rimelig mærkbar. Men jeg gad vidst, hvordan der overhovedet skulle kunne skabes ydre rammer om åndeligt livs foreteelser uden risiko- og faremomenter.” (Koch 1963b)

Bodil Koch giver klart udtryk for, at hun gerne vil bidrage til at tilpasse folkekirken det moderne samfund. Men hun giver ligesom tidligere udtryk for, at de igangsættende impulser ikke bør komme fra centralt administrativt hold, men fra præster og menigheder. En kirkeminister våger over kirkeskibets sejlads, og hun må opfange skibets bevægelser på den ministerielle radar. Bodil Koch mener, hun har opfanget nogle signaler, der allerede har medført og i fremtiden må medføre flere ændringer. Hun

nævner lovgivningen vedrørende kirkebyggeri, lovgivningen om adgang til at søge præsteembeder, der på grund af mangel på teologiske kandidater er blevet ændret, samt en forøgelse af menighedsrådenes rådighedsbæleb til over den dobbelte størrelse.

Nu vil Bodil Koch imidlertid gerne åbne for en diskussion af yderligere tiltag, der skal hjælpe folkekirken til at fungere bedre i det moderne Danmark. Hun nævner muligheden af en ændret sognestruktur herunder at nedlægge små sogne, og hun understreger samtidig, at det for hende ikke kun er et spørgsmål om at spare penge. Det drejer sig også om at gøre præsteembedet mere attraktivt samt om at anlægge et overordnet blik på sagen for at anvende og fordele kirkens ressourcer på en rimelig måde. Der vil dog ikke blive tale om tvang, og Bodil Koch appellerer til, at også de små menigheder føler medansvar for kirkens trivsel i hele landet.

Bodil Koch ønsker også en fornyet betragtning af folkekirkens jordpolitik, da de små parceller ikke kan drives rationelt af moderne landbrug. Hun ser desuden gerne, at man overvejer en ændring af den kirkelige ligning i retning af en ensartet ligning landet over. Der er også nogle problemer vedrørende folkekirkens kontormæssige forvaltning, hvor der i provsternes, præsternes og kordegnenes kontorer arbejdes efter utidssvarende principper. Man kunne også overveje indførelsen af en sognehjælperordning, som mange præster i større byer har efterlyst, samt hvordan disse sognemedhjælpere eventuelt skulle uddannes. En styrkelse af præsternes efteruddannelse og et efteruddannelsesinstitut har også længe været et ønske blandt folkekirkens præster. Og endelig nævner Bodil Koch, at hun fra kirken selv har registreret en efterlysning af flere kulturelle og kirkelige aktiviteter. Derfor arbejder hun nu på et kommissorium til et "strukturudvalg".⁴

Mod slutningen af artiklen kommenterer Koch på, at mange har talt om en udvidelse af en kløft mellem kirke og folk, og at en sådan kløft skulle

---

4. Den strukturkommission, Bodil Koch i maj 1964 nedsatte, blev i kommissoriet bedt om at overveje retningslinjer for en ændret pastoratsinddeling, ansættelse af specialpræster, der kan betjene bestemte befolkningsgrupper, indførelse af en stilling som sognemedhjælper og i bekræftende fald deres kvalifikationer, hvordan man kan give lægfolk større mulighed for at tage del i det kirkelige arbejde, forholdet mellem folkekirken og det mellemkirkelige arbejde, folkekirkens økonomiske ordning samt reglerne om valgmenigheder. For en behandling af Strukturkommissionens arbejde og reaktionerne på dette, se Reeh 2002.

medføre et behov for at afskaffe eller afvikle den danske folkekirke. Hertil skriver Bodil Koch:

“Mig forekommer det, som jeg før har sagt, at der nedenunder en tynd skal af ligegyldighed og en tyk skal af uvidenhed hos mange mennesker er en mærkbar optagethed af den side af tilværelsen, som Folkekirken står for.” (Koch 1963b)

Hvorvidt kirken kan blive ved at være kirke under en folkekirkelig ordning, vil kun fremtiden vise. Der synes ifølge Bodil Koch at være brug for fornyet forvisning om, at ordet skaber, hvad det nævner. Hun ønsker at styrke håbet om, at folkekirken med hele sin af den historiske og politiske udvikling givne dialektiske spænding og uafklarethed vil vise sig at være “folkets marv og kraft” i kommende tider. Mulighederne er der, og det gælder om at se og udnytte dem.

Afsluttende bemærkninger

Hvis man afslutningsvis skal opsummere Bodil Kochs syn på kirken, på folkekirken og på en eventuel kirkeforfatning, kan man sammenfattende sige, at Bodil Koch havde et af Luther præget kirkesyn, hun opfattede folkekirken som en udmærket ramme om kristenmenneskets frihed, og hun ønskede ikke en kirkeforfatning.

Bodil Koch anser kirken for at have en dobbelt karakter. Den er både en borgerlig indretning og Kristi kirke. Som borgerlig indretning har den synlige ordninger, der er bestemt af tid og sted og har en relativ karakter. Derfor bør man søge at tilpasse ordningerne, så de passer bedst muligt til samtidens samfund og i det her tilfælde livet i den moderne velfærdsstat. Samtidig er kirken også Kristi kirke, og det vil sige, at den får sit liv fra den kristne bekendelse og forkyndelse. Kirken får ikke sit liv fra de ydre ordninger.

Bodil Koch er afgørende præget af Luthers tanker om det almindelige præstedømme. Hun var som bekendt selv teolog, og selv om hun i 1946 var med i den delegation, der henvendte sig til kirkeministeren for at understrege ønsket om kvinders lige adgang til at søge præsteembede, så blev hun aldrig selv ordineret. Hendes kirkesyn var hverken høj-, lav- eller

statskirkeleg. P.G. Lindhardt har betegnet hendes mand, Hal Koch, som "fladkirkeleg", og det kunne man med en vis ret også anvende om Bodil Koch. Hun nærede stor tillid til såkaldt almindelige mennesker, til den almindelige folkekirkekristne dansker. Sekularisering repræsenterede for hende ikke et problem. Hun var ikke nostalgisk, og hun opfattede ikke samfundsforandringerne som et tab af kristendom eller et kirkeleg forfald.

Hun ønskede imidlertid brændende at arbejde på at forbedre de konkrete vilkår for folkekirkens menigheder. Det forsøgte hun blandt andet med strukturændringer samt forskellige kommissioner og udvalg. Men hun ønskede ikke en adskillelse af kirke og stat, og hun ønskede ikke en kirkeleg forfatning. Hvor uskøn og tilfældig folkekirkens ordning end måtte fremstå, så var den for hende at se den bedste af de mulige løsninger. Den forhindrede, at en mindre gruppe i kirken tiltvang sig magt, politiserede eller pressede deres egne særinteresser igennem. I stedet havde Folketinget *de facto* vist sig at være en af de bedst tænkelige garantier for både forkyndelsesfrihed og fritagelse for at deltage i kirkelege handlinger, man i forhold til sin samvittighed ikke ønskede at deltage i. Bodil Koch foretrak udtrykket "den varsomme" i stedet for "den tålsomme" folkekirke, og hun udtrykte dyb bekymring over for enhver tale om dogmatisk kirketugt. Hun frygtede, at en kirkeforfatning imod hensigterne i realiteten ville komme til at nedbryde forbindelsen mellem den brede befolkning og kirken. Hun var af den faste overbevisning, at en kirkeforfatning ville styrke kirkeleg aktivisme og kristen fundamentalisme. Derfor var en kirkeforfatning for hende at se af både teologiske og politiske grunde ikke den rigtige løsning.

Det er også budskabet i en artikel, Bodil Koch skrev i 1963, og i denne forbindelse skal hun selv have det sidste ord:

"Skal vi lade dem have det store ord, som råber op om tidens elendighed og folkekirkens nød og alt er pilråddent? Var det ikke bedre handling at sætte vort nok så lille lys på stagen – for mørket er stort – . Var det ikke bedre at gøre sig klart, at vi ikke har og at det er bedre ikke at have en magtkirke med en særlig kirkeforfatning. Vi har en kirkeordning, som ved historiens og traditionens underfundige spil vover at fastholde den modsætning, som uløseligt er knyttet til alt,

hvad der har med menneskeliv at gøre: en ydre fæstnet ramme om et frit åndeligt liv.” (Koch 1963a:7)

Abstract

Bodil Koch was a leading Social Democrat and an ambitious Minister of Ecclesiastical Affairs in the 20th century Denmark. She took a number of initiatives to adapt the church to the welfare state but she opposed an independent constitution of the church. Even though the existing organization of the Danish Folk Church was intended an interim solution, it had to her mind *de facto* proven to be a most durable solution to secure the freedom of the Christians. She did not conceive the postwar changes of society as a loss of Christianity, and she did not have a nostalgic concept of the past as a better day for church and Christianity. In her opinion an independent constitution would only strengthen Christian activism and fundamentalism, and it would pave the road for formative and corrective church discipline. The combination of Christianity and power would in her view politicize the church and reverse the secularization of society. And Koch feared that an independent constitution of the church despite all democratic intentions would lead to a minority rule, and that the minority at reign would be pushing their own interest at the expense of the relation between the ordinary people and the church. Thus out of theological and political reasons this road did not represent the right answer to the challenges of the church in the modern Danish welfare state.

Litteratur

Betænkning om Folkekirken i det moderne samfund afgivet af Kirkeministeriets strukturkommission, Betænkning nr. 610, 1971.

Folketings Tidende, Folketingets Forhandlinger 26. oktober 1955, sp. 372-376.

Folketings Tidende, Folketingets Forhandlinger 14. december 1955, sp. 2024-2034.

Hartling, Poul. 1972. Bodil Koch kirkeminister i over 13 år. I: *Dansk Kirkeliv*, 130-136.

Koch, Bodil. 1958. Hvem bestemmer i folkekirken? I: *Præsteforeningens Blad*, 313-318.

- Koch, Bodil. 1963a. Kirken og Folket. I: *Præsteforeningens Blad*, 1-7.
- Koch, Bodil. 1963b. Hvordan kan kirken blive folkets marv og kraft? I: *Kristeligt Dagblad*, 31. januar 1963.
- Korsgaard, Henriette. 2004. Kirkeminister Bodil Kochs betydning for Socialdemokratiets kirkepolitik og for den danske folkekirkes selvforståelse. I: *Kirkehistoriske Samlinger*, 33-69.
- Lodberg, Peter. 2005. Bodil Koch: The Architect of the Modern Welfare Church. I: *Nordic Folk Churches. A Contemporary Church History*. Red. Björn Ryman. Grand Rapids, Michigan & Cambridge, UK: William B. Eerdmans Publishing Company, 151-153.
- Passing, Birgitte. 2007. *Uden omsvøb. Portræt af Bodil Koch*. København: Gyldendal.
- Stenbæk, Jørgen. 1999. *Præsternes forening gennem 100 år*. København: Den danske Præsteforenings Forlag.
- Stenbæk, Jørgen. 2001. Danmark: Folkekirken og de politiske partier efter 2. Verdenskrig. I: *Nordiske folkekirker i oprud. National identitet og international nyorientering efter 1945*. Red. Jens Holger Schjørring. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 224-234.
- Reeh, Tine. 2002. "Vorherre har været gennem EDB-anlægget". Samfundsvidenskabernes indflydelse på kirkesynet i Danmark i anden halvdel af det 20. århundrede. Prisopgave, Københavns Universitet 2001.
- Reeh, Tine. 2012. "... i pagt med tidens udvikling og den rivende ændring af samfundets struktur. Kirkesyn og anvendelsen af samfundsvidenskab i den af Bodil Koch nedsatte Strukturkommission". I *Dansk Teologisk Tidsskrift*, 57-74.

Forfatningsforslag i det 20. århundrede

Liselotte Malmgart

Ved indledningen til det 20. århundrede blev forholdet mellem stat og kirke samt spørgsmålet om en selvstændig forfatning for folkekirken, som stillet i udsigt i Grundlovens "løfteparagraf", et vigtigt kirkepolitisk debattemne.

Den følgende gennemgang af seks forslag fra det 20. århundrede og et enkelt fra det 21., omfatter både forslag til en forfatning af synodal karakter, dvs. forslag til etablering af nye beslutningsorganer i folkekirken samt forslag til ændringer af Grundlovens kirkelige paragraffer. De to typer forslag fremsættes ikke samtidig, men udtrykker begge ønsket om en ændring af det kirke-stat-forhold, der blev etableret i 1849. Alle forslagene bygger på menighedsråd som et fundament for folkekirken. Det er derfor ikke et forhold, der vil blive belyst i gennemgangen af det enkelte forslag. Det samme gælder de overvejelser om folkekirkens økonomiske forhold, der indgår i nogle af forslagene, selvom det er en meget væsentlig faktor i diskussionen om en selvstændig folkekirke, løst fra staten.

Det kirkelige udvalg af 1903

Det kirkelige udvalg af 1903 blev den politiske pris, kirkeminister J.C. Christensen fra Venstre måtte betale for at få indført menighedsrådene (Malmgart 2003, 24-28.). Udvalget var sammensat delvist ved valg, idet 19 af de 37 medlemmer var valgt af menighedsråd og otte præster valgt af folkekirkens præster.

Efter tre års arbejde kunne udvalget i februar 1907 fremlægge et forslag til en lov om folkekirkens forfatning, som 2/3 af medlemmerne var enige

om. Forslaget er gengivet i Betænkningen fra 1928-udvalget som bilag 1. Det blev foreslået at oprette et Kirkeråd med 39 medlemmer, sammensat nogenlunde som udvalget selv. Kirkerådet skal mødes, når det er valgt, og ellers når ministeren eller 1/3 af medlemmerne ønsker det. Rådet har tre funktioner. Det er høringsinstans for kirkelige love og anordninger, det har vetoret i indre kirkelige anliggender og kan endvidere tage kirkelige forhold under overvejelse på eget initiativ.

Forslaget blev aldrig fremlagt i Rigsdagen. Det strandede på en blanding af en grundtvigsk kirkeminister (højskoleforstander Jakob Appel fra Askov) og splittelse i de kirkelige retninger. Det var kun Kirkeligt Centrum, der helhjertet støttede forslaget og deres folkelige gennemslagskraft var begrænset i forhold til de øvrige kirkelige retninger, Indre Mission og de grundtvigske, der var uenige om spørgsmålet. Biskop Frederik Nielsen fra Århus mente i hvert fald at vide, at alle de grundtvigske bønder i Jylland var imod.

Kirkeligt Landsforbund 1916

Sagen om den liberale og bibelkritiske præst Arboe Rasmussen førte i 1911 til oprettelsen af *Kirkeligt Landsforbund*, der især udgik fra kredse knyttet til Indre Mission og Kirkefondet. Efter Arboe Rasmussens frifindelse ved Højesteret i 1916 nedsatte forbundet et udvalg, der skulle arbejde for kirkens frigørelse fra staten. Det mandede ud i et forslag om ophævelse af de kirkelige paragraffer i Grundloven og forslag til en lov om trossamfunds retlige stilling.

Stat og kirke skal adskilles og folkekirken ophæves. Hvis 2/3 af de folkekirkelige menigheder beslutter sig til at indgå i det samme trossamfund, skal det have ret til navnet "den danske evangelisk-lutherske kirke", som i vidt omfang bevarer den tidligere folkekirkes ordninger med hensyn til sogneinddeling og gejstlige embeder. Efter adskillelsen vil denne evangelisk-lutherske majoritetskirke få den samme frihed som andre anerkendte trossamfund til at ordne sine egne indre anliggender. Kirkebygninger fordeles mellem de anerkendte evangelisk-lutherske trossamfund, mens øvrige kirkelige midler indgår i en religionsfond under statens kontrol. Renterne fra fonden fordeles mellem alle anerkendte trossamfund i forhold til deres medlemstal. Der opstod dog uenighed i udvalget, om pengene kun

skulle gå til de evangelisk-lutherske, til alle kristne trossamfund eller til alle anerkendte trossamfund. Der blev ført uformelle forhandlinger med politiske partier, der gav grund til optimisme med hensyn til forslagens gennemførelse.

Men da det endelige forslag blev diskuteret i udvalget, viste der sig at være overvejende stemning for at bevare forbindelsen mellem stat og kirke, især blandt de mange præster. Det var også opfattelsen, at “der i Befolkningen ikke var megen Følelse af Nødvendigheden af Adskillelse” (Arnskov 1926, 182-187).

Det kirkelige udvalg af 1928

Trods modstand fra Venstre og de radikale lykkedes det efter flere forgæves forsøg op gennem 1920'erne for socialdemokraterne og de konservative at få nedsat et nyt kirkeligt udvalg i 1928, der skulle drøfte forholdet mellem staten og folkekirken. Det fremgik dog af udvalgets kommissorium, at eventuelle forslag til ændringer, der kunne give folkekirken medlemmer større indflydelse på folkekirken forhold – “ikke mindst på dens indre forhold” – skulle fremsættes inden for rammerne af Grundloven.

De 26 medlemmer, hvoraf ni døde inden arbejdet var afsluttet, fremlagde deres arbejde i juli 1940. Den tolv år lange arbejdsproces med 250 møder er noget uvenligt af P.G. Lindhardt blevet karakteriseret som “*et bekvemt pulterkammer, hvortil alle stridsvoldende kirkelige problemer kunne forvises, så de ikke forstyrrede det politiske og sociale reformarbejde*” (P.G. Lindhardt 1966, 143-44).

Udvalgets betænkning, der har 126 bilag, er så fyldt med mindretals-udtalelser, at det er svært at gennemskue, hvad der sker med de enkelte forslag, og hvilken opbakning de har.

Et mindretal på ni ud af de 26 medlemmer fremsatte et forslag til ændring af lov om menighedsråd, så der blev oprettet et kirkeråd “til at behandle sager, som angaar Folkekirken Anliggender” (Betænkning fra 1928-udvalget, 1940, 23-37).

Forslagsstillerne karakteriserede forslaget som en opfyldelse af løfteparagraffen med en virkelig selvstændiggørelse af folkekirken uden brud mellem stat og kirke. Det er især vigtigt, at kirkens indre anliggender henvises

til afgørelse af kirken selv, fordi deres behandling forudsætter “Overensstemmelse med Kirkens bærende Grundlag”.

Kirkerådet skal have 26 medlemmer, heraf tre biskopper og 21 valgt ved indirekte valg af menighedsrådene. Rådet skal indkaldes senest to måneder efter et menighedsrådsvalg og derefter af kirkeministeren efter behov. Rådet kan udtale sig om ethvert lovforslag om kirkelige anliggender, herunder også forslag der berører kirkens forhold til skolen, helligedagslovgivning eller ægteskabslovgivning og kan udtale sig før udstedelse af kongelige anordninger om kirkelige anliggender. Bestemmelser, der angår folkekirkens indre anliggender, f.eks. gudstjenesteordninger, ritualer og adgang til præsteembeder, kræver kirkerådets tilslutning, før de kan gennemføres.

Et mindretal på fire medlemmer, bl.a. biskop Fuglsang Damgaard og departementschef Holbøll fra kirkeministeriet, tilslutter sig forslaget med den ændring, at rådet kun skal være rådgivende og ikke have nogen veto-ret.

Det vil betyde, at forslaget ikke kan tolkes som et skridt i retning af den kirkeforfatning, som mange i kirken er modstander af, men kirkerådet fremstår blot som rådgiver for de kirkelige og politiske beslutningsorganer. Og så vil Fuglsang Damgaard godt have, at alle biskopperne skal være med. Et andet mindretal vil ikke have noget kirkeråd, men ser dog gerne, at biskopperne rådspørges før ændringer, der vedrører “Folkekirkens indre forhold”, og deres udtalelser skal offentliggøres seks måneder, før ministeren fremlægger eventuelle forslag. Man mærker, at lovgivningsprocessen gik i et lidt mere sindigt tempo dengang end i dag.

Grundlovsforslaget 1938

Den 23. maj 1939 faldt forslaget til en ny grundlov ved folkeafstemning, fordi der manglede 11.762 stemmer for at opnå de nødvendige 45 % af stemmerne; kun 44,46 % stemte for.

Den egentlige grundlovskommission havde i sit forslag fra juni 1938 ikke ændret i de kirkelige paragraffer. Under behandlingen i Folketinget forsøgte de konservative at skabe en høringsret for “de bestaaende kirkelige Organer”. Hovedmanden var professor i kirkehistorie, J. Oskar Andersen, og det var hans sidste kirkepolitiske slag, før han forlod Folketinget

året efter. Derfor havde det forslag, der blev sendt til folkeafstemning, en tilføjelse til løfteparagraffen:

Ændringer vedrørende Kirkens indre Forhold kan kun gennemføres efter at Forhandlinger derom er ført med Biskopperne. De til Folkekirkens Brug henlagte Midler maa kun anvendes til kirkelige Formaal.

J. Oskar Andersen havde nu tænkt sig, at “de kirkelige organer” skulle være både biskopper og menighedsråd. Den endelige formulering af forslaget omtalte kun biskopperne, så han undlod at stemme ved tredjebehandlingen i Folketinget og trøstede sig med, at biskopper i det mindste var menighedsvalgte. I øvrigt blev inddragelsen af biskopperne motiveret med ønsket om at grundlovsfæstne gældende praksis – som var at tage biskopperne med på råd, men ikke andre præster, lægfolk eller organisationer (J. Oscar Andersen 1939, 8).

Det var formentlig også J. Oskar Andersen, der var drivkraften bag 1928-udvalgets udtalelse af 9. december 1938 vedrørende grundlovsforslaget, hvor 11 medlemmer ønskede at få tilføjet i Grundloven, at “Ændringer i Kirkens indre Anliggender ikke maa foretages uden at have været forelagt Kirkens Organer”. Fem af medlemmerne (heriblandt J. Oskar Andersen og Indre Missions formand, Christian Bartholdy) vil skærpe det med: “uden efter Tilslutning af en valgt Fællesrepræsentation for Menighederne” (Betænkning fra 1928-udvalget, 1940, 19-22.).

Det konservative forslag 1948

I november 1948 fremlagde de konservative i Folketinget et forfatningsforslag. Der var absolut ingen politisk udsigt til, at det ville blive vedtaget, og det blev udelukkende fremsat som en protest mod vedtagelsen af kvinders adgang til præsteembedet det foregående år. Det forslås at oprette stiftsråd på syv medlemmer (to præster, fire lægfolk og biskop), der bl.a. skal være involveret i besættelse af de gejstlige embeder. Rådene skal også have sager til udtalelse fra Kirkeministeriet og kan selv tage initiativer til “fremme af kirkelig Virksomhed i Stiftet”.

Over stiftsrådene oprettes et kirkemøde med 31 medlemmer, heraf 20 valgt blandt medlemmer af stiftsråd og tre biskopper. Kirkemødet har

først og fremmest en rådgivende funktion, det kan afgive betænkning om “ethvert Lovforslag om kirkelige Anliggender”, der fremsættes i Rigsdagen. Det kan afgive betænkning om kongelige anordninger og erklæring om ændringer i folkekirkens indre anliggender. Endelig kan rådet selv tage spørgsmål af betydning for folkekirken op og stille forslag til kirkeministeren. Forslaget ligger tæt på betænkningen fra 1940, men er udbygget med stiftsråd og inkluderer ikke en vetoet.

Strukturkommissionen 1964-1971

Strukturkommissionen blev nedsat af den socialdemokratiske kirkeminister Bodil Koch i 1964 for at overveje, om “der i pagt med tidens udvikling og den rivende ændring af samfundets struktur måtte være grund til at gennemføre visse ændringer på det kirkelige område” (Betænkning om folkekirken i det moderne samfund I, 11).

Det var ikke en del af kommissionens opgave at behandle forholdet mellem stat og kirke. Selv mener kommissionen, at evangeliets forkyndelse kan have rimelige villkår inden for rammerne af en folkekirke, hvis relation til staten hviler på den nuværende grundlov (Ibid. 101). Tavsheden om stat-kirke-forholdet afslører, at folkekirkens tilpasning til det moderne samfund i 1960’erne ikke involverede en højere grad af selvstændighed. For det første, fordi der ikke er politisk opbakning (afspejlet i kommissoriet) og for det andet på grund af forventet modstand fra kirken selv.

Udvalgets betænkning fra 1971 har et afsnit om uløste folkekirkelige problemer, hvor det påpeges, at der er meget ringe mulighed for samarbejde på tværs af både sogne- og stiftsgrænser, blandt andet fordi der ikke er folkekirkelige beslutningsorganer, der går på tværs. Derfor foreslås oprettelse af stiftsråd, der kan løse ikke-lokale opgaver; et forslag, der som bekendt først blev realiseret 2009. Efter en opremsning af problemer, det er vanskeligt at løse inden for den nuværende struktur, konkluderes det at: “Skabelsen af et centralt organ for folkekirken ville dog sandsynligvis skabe nye problemer. Der er nemlig i Danmark en frihedstradition, som mange ville føle truet af et centralt organ,” (ibid, 86). Desuden vil det være svært at fastlægge funktionsområdet og den repræsentative sammensætning. Et mindretal (senere biskop Henrik Christiansen, præsterne

N.H. Gadegaard og Børge Riisgaard samt journalisten Jørgen Ginnerup ser et centralt organ som noget naturligt, men afstår fra at foreslå det.

Kirkens mund og mæle 1992

Debatbogen "Kirkens mund og mæle" fra oktober 1992 krediteres ofte for at have sat gang i debatten om kirkeforfatning og synodalordning efter mange års tavshed, men tavsheden var nu ikke total fra 1948 til 1992. Der var bl.a. også en ret omfattende debat forud for oprettelse af det mellemkirkelige råd i 1987, hvor den grundtvigske skræk for synoder virkelig foldede sig ud.

Set på 20 års afstand forekommer forslaget i "Kirkens mund og mæle" egentlig ikke at være en gennemtænkning af forholdet mellem stat og kirke. Der er tale om et forslag om et folkekirkeligt etisk råd. Det Etske Råd blev oprettet i 1987 som et "debatskabende og rådgivende organ for sundhedsvæsenet", et organ, der kun kan udtale sig, men ikke træffe bindende beslutninger (se www.etiskraad.dk). Det samme er tilfældet med denne kirkelige variant.

Forslaget er en overbygning på folkekirken med stiftsråd, kirkemøde og kirkeråd. Stiftsrådet skal bestå af biskop, tre præster og seks lægfolk fra stiftet. Kirkemødet består af alle stiftsrådernes medlemmer, eventuelt suppleret med repræsentanter fra de kirkelige uddannelsesinstitutioner og teologiske fakulteter. Kirkemødet er dem, der taler, debatterer og tager stilling, samtidig med at det karakteriseres som "samlingsstedet for det kristne oplysningsarbejde".

Men den egentlige funktion som "folkekirkens talerør" er dog tillagt Kirkerådet, som består af 24 medlemmer, hvoraf 12 er valgt på kirke-mødet, to bisper udpeget af bispekollegiet, og de sidste 10 er udpegede repræsentanter for forskellige folkekirkelige interesser. Her er for øvrigt et punkt, hvor balancen i folkekirken nok har ændret sig siden 1992. I dag vil der næppe være opbakning til at udpege hele fire repræsentanter fra de teologiske fagmiljøer og kun en enkelt fra Landsforeningen af Menighedsråd.

Kirkerådet har ikke myndighed til at træffe bindende afgørelse, men skal for det første udtale sin opfattelse af alle de spørgsmål, hvor kirkens lære og kirkeligt ansvar bør spille en rolle. Man fornemmer, at forfatterens

interesse primært er dette, altså funktionen som kristent-etisk råd i samfundet. Dernæst skal Kirkerådets holdning indgå i beslutningsgrundlaget for alle væsentlige spørgsmål om forholdet mellem kirkens lære og det kirkelige liv. Når det kun er udtale-ret og ikke bestemme-ret, begrundes det også med den kirkelige modvilje mod ideen og frygten for “flertalsdiktatur i tros- og samvittighedsspørgsmål”. Det var vel også den frygt, der så tydeligt kom til udtryk i reaktionerne fra det kirkelige landskab på forslaget, og som er sammenfattet i flere artikler i Kirkeretsantologien fra 1994.

Hans Gammeltoft-Hansens forslag, 2003

Det seneste fremlagte forslag er Hans Gammeltoft-Hansens forslag fra foråret 2003, som blev fremlagt på en konference på Christiansborg om forholdet mellem stat og kirke, arrangeret af politikerne Margrethe og Svend Auken. Gammeltoft-Hansen begrundes bl.a. sit forslag med “folkekirkens ret til selvstændigt at styre de indre anliggender”, som han definerer ud fra § 67 som det frihedsområde, hvor staten ikke må gribe ind over for andre trossamfund.

Forslaget indebærer ændringer i Grundlovens §§ 4, 66 og 69, men Gammeltoft-Hansen går ikke nærmere ind på den repræsentative sammensætning af de styrende organer, der nødvendigvis må oprettes. Forslaget er fremsat på skrift to steder, i et interview i Kristeligt Dagblad 5. juni 2003 og i en artikel fra 2004. En ændring i § 69, der angår andre trossamfunds forhold, er kun omtalt i Kristeligt Dagblad, mens Gammeltoft-Hansen i artiklen konkluderer, at “måske bør [regulering af mindretalskirkerne] slet ikke eksistere”. Her følger forslaget til § 4 og § 66.

§ 4: Folkekirken er det evangelisk-lutherske trossamfund, som den overvejende del af befolkningen tilhører.

Stk. 2. Staten kan støtte Folkekirkens almindelige virke økonomisk og på anden måde. Den del af Folkekirkens virke, der udføres på grundlag af statens økonomiske støtte, sker under statens tilsyn.

Stk. 3. Staten kan overdrage Folkekirken at udføre offentlige opgaver, der står i forbindelse med Folkekirkens almindelige virke. Udførelsen af sådanne opgaver sker under statsligt tilsyn.

§66: Ved lov fastsættes Folkekirken forfatning, herunder dens medlemskab, dens styrende organer og dens embeder.

Stk. 2. I kirkeforfatningsloven fastsættes Folkekirken ret til selvstændigt at styre kirkens indre anliggender, dog at læresager skal kunne efterprøves ved særlige domstole eller nævn.

Stk. 3. I kirkeforfatningsloven fastsættes bestemmelser om løsning af sognebånd og stiftsbånd samt om dannelse af valgmenigheder.

Stk. 4. I kirkeforfatningsloven fastsættes bestemmelser om medlemmernes betaling af kirkeskat (Clausen, Kristeligt Dagblad 5.6.2003).

I § 4 defineres begrebet "folkekirke" som majoritetskirke. Samtidig kan man mærke sig, at den del af folkekirken arbejde, der ikke udføres for og finansieres af staten, ligger uden for statens kontrol. Det kan give mulighed for en langt mere selvstændig prioritering af ressourcer og opgaver (og nogle intense diskussioner i de styrende organer), når det kommer til beslutningerne om, hvad medlemsbidraget (kirkeskatten) skal bruges til. Samtidig skal forslaget med § 66 sikre folkekirken selvbestemmelse i de indre kirkelige anliggender og fortsat garantere de traditionelle frihedsrettigheder.

Afsluttende bemærkning

Uden at have inddraget den kirkelige og politiske debat om de enkelte forslag i denne gennemgang vover jeg at påstå, at den væsentligste grund til, at der ikke er sket ændringer i folkekirken forfatningsforhold i det 20. århundrede, er en kombination af manglende interesse fra politikernes side og en indædt kirkelig modstand. Så indædt, at det i flere tilfælde har bremset forfatningstilhængere i at fremsætte et forslag.

Debatten om opfyldelse af løfteparagraffen og kirkeforfatning kom igen på den politiske dagsorden, da Danmark i september 2011 fik en ny regering, som også tog kirkepolitik op i sit regeringsgrundlag, dog uden at love en ændring af grundloven.

Grundloven tildeler den danske folkekirke en særstilling. Regeringen ønsker inden for folkekirken grundlovssikrede særstilling at indrette en mere tidssvarende og klar styringsstruktur for den danske folkekirke, jf. også grundlovens § 66 "Folkekirken forfatning ordnes ved lov.". Rege-

ringen vil nedsætte et udvalg, som skal komme med forslag til en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken med en klar ansvarsfordeling for økonomiske og indholdsmæssige forhold. (Et Danmark, der står sammen, 74).

På en indledende konference, afholdt af kirkeministeren i april 2012, blev det stillet i udsigt, at regeringen vil træffe beslutning om den præcise formulering af udvalgets kommissorium og udvalgets sammensætning. Uden at kirkeministeren dog i sin tale satte en tidsramme på, *hvornår* udvalget skal begynde sit arbejde.

Spørgsmålet er, om et nyt forslag om ændrede styreforhold i folkekirken denne gang vil føre til politisk handling. Selvom et forslag i dag formentlig vil blive mødt med en anden opmærksomhed og lydhørhed end f.eks. i 1992, bl.a. fordi den kirkelige modstand ikke længere er så massiv, taler den historiske erfaring fra de sidste 110 års debat om emnet ikke just for det.

Måske bliver konklusionen endnu en gang, som Holbøll konstaterede allerede i 1930'erne, at "i kirkelige Sager af Betydning skal man ikke forhaste sig", hvilket sognepræst Gunner Engberg citerede ham for, da Engberg i sin mindretalsudtalelse til 1928-udvalgets forslag konstaterede, at forslaget ikke just var revolutionerende.

Det bliver interessant om forslaget fra et 2012-udvalg vil blive mødt med samme dom.

Abstract

During the twentieth century six proposals for changing the relationship between the Danish state and the Danish Church have been presented by various commissions or groups. The proposals have mainly been to establish a national Church Council to decide in "matters within the Church". However, such a council is more a mouthpiece for the Church and advisor for the parliamentarians than the first move towards a free church.

Two proposals have suggested changing the Constitution, but only the first by a Christian-Conservative Group in 1916 entailed completely severing the relations between state and church. A seventh proposal for alte-

ring the Constitution was presented in 2003, also with the intention to let the Church decide in matters within the Church.

Litteratur

- Andersen, J. Oskar. *Den nye Grundlovs Stilling til Kirken*. København 1939.
- Arnskov, L. Th. *Kirkelig Frihed og Selvstyre: en kirkepolitisk og kirkeretlig Undersøgelse med Henblik paa Aarets Kirkejubilæer. Udgivet paa Foranledning af Det Radikale Venstres Udvalg og Stat og Kirke, nedsat paa Landsmødet i 1925*. København 1926.
- Auken, Margrethe et al. *Kirkens mund og mæle*. Frederiksberg 1992.
- Betænkning afg. af det i Henhold til Lov af 7. Marts 1928 nedsatte Udvalg angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken. København 1940.
- Betænkning om folkekirken i det moderne samfund I-II*. Kirkeministeriets Strukturkommission (nedsat 27. maj 1964, afgivet 3. marts 1971). København 1971.
- Clausen, Bente. *Grundloven bør til eftersyn* [interview med Hans Gammeltoft-Hansen], *Kristeligt Dagblad* 5.6.2003.
- Et Danmark, der står sammen*. Regeringen oktober 2011. http://www.stm.dk/publikationer/Et_Danmark_der_staar_sammen_11/Regeringsgrundlag_okt_2011.pdf [25.2.2012].
- Gammeltoft-Hansen, Hans. "Kirkeforfatning og non-diskrimination", i: *Politik og jura. Festskrift til Ole Espersen*, red. Henning Koch, København 2004.
- Gammeltoft-Hansen, Hans. "Kirkeforfatning – for og imod", i: *Kirkeretsantologi* 1994
- Grelle, Henning. *Socialdemokratiet og Danmarks grundlove*. Arbejdermuseet 2008. http://www.arbejdermuseet.dk/index.php?option=com_content&view=article&id=129&Itemid=151&lang=da [25.2.2012]
- Jensen-Stevns, J.P. *Grundlovsændring?: en Jævnførelse af Forligspartiernes og Venstres Grundlovsforslag*. Slagelse 1939.
- Lindhardt, P.G. *Den danske Kirkes Historie, bd. 8*. København 1966.
- Malmgart, Liselotte. *Vilkår for liv og vækst. Menighedsrådsloven 1903-2003*. Århus 2003.
- Stenbæk, Jørgen. "Folkekirken og grundloven 1923-1940", i: *Kirkeretsantologi* 2002.
- Aarborg for Den danske Rigsdag, udvalgte år.

Folkekirke mellem statskirke, embedskirke og frikirke

Om det uopgivelige i folkekirken, om den igangværende folkekirkelige 'kommunalreform', og om folkekirkelige styringsparadigmer for fremtiden.¹

Lisbet Christoffersen

Selskab for Kirkeret fremlagde i september 2011 et bud på, hvordan en forfatning for en selvstændiggjort folkekirke kunne se ud, jf. Grundlovens § 66 (www.kirkeret.dk). Modellen, der var udarbejdet af en arbejdsgruppe under selskabets bestyrelse, nedsat på initiativ af selskabets formand, munder ud i et forslag om et kirkeråd, valgt af et kirkemøde og med paritet mellem gejstlige og lægfolk.²

Man kan imidlertid diskutere, hvorvidt et landskirkeråd som det sted, der i fremtiden skal udgøre det folkekirkelige 'vi' (jf. Christoffersen 2012a)

---

1. Denne artikel bygger bl.a. på mit bidrag til forårsmøde 2011 i Selskab for Kirkeret: Det U-Opgivelige i Folkekirkeordningen, forarbejde til evt. kirkeforfatning. Artiklen blev leveret til redaktionen af Kirkeretsantologi 2012 den 29. februar 2012; i korrekturlæsningen er der taget højde for faktuelle efterfølgende begivenheder, mens der ikke er ændret i indholdet i artiklen.

2. Jeg var medlem af arbejdsgruppen i Selskab for Kirkeret, særligt med henblik på redegørelse for afsnit VI: Kirkeforfatning for majoritetskirker i Nordeuropa i lyset af europæisk religionsret. Andre af arbejdsgruppens medlemmer udarbejdede udkast til afsnit V om tidligere forsøg, afsnit IV om teologiske overvejelser og afsnit VII om forsøg på en kirkeforfatning i dag, der må anses for ét blandt flere mulige bud på en fremtidig struktur. I denne artikel fremlægger jeg et andet bud, byggende på en ide om et landsmenighedsråd, en ide, jeg bl.a. nævnte i mit oplæg ved forårsmødet i 2011.

er den bedste løsning. I den forbindelse er det værd at drøfte, hvordan identifikationen af dette afgørende retlige grundlag adskiller en folkekirkemodell fra både en statskirke, en hierarkisk embedskirke og en frikirke. Samtidig kunne man overveje, om man kunne udvikle andre modeller, der i større omfang imødekom behovet for at bevare det uopgivelige eller det folkekirkelige i folkekirken.³

Regeringen Thorning-Schmidt annoncerede i sit regeringsgrundlag oktober 2011 med henvisning til grundlovens § 66, at man vil nedsætte et udvalg, som skal komme med forslag til en sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken med en klar ansvarsfordeling for økonomiske og indholdsmæssige forhold.⁴ Udvalget blev nedsat 10. september 2012.⁵

Det spørgsmål, der stilles i denne artikel, er, om en model med et landsmenighedsråd⁶ har nogen komparative fordele i forhold til en model med et kirkeråd med hensyn til dels at sikre det uopgivelige i folkekirken og dels på relevant vis at leve op til kriterierne i regeringsgrundlaget for en

---

3. Begrebet 'det folkekirkelige i folkekirken' har jeg fra Hans Raun Iversen, jf. Iversen 2009.

4. Ministeren for ligestilling og kirke indbød til konference den 16. april 2012 om en sådan mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken. Det fremgik af indbydelsen, at regeringen i løbet af foråret forventede at træffe beslutning om den præcise formulering af udvalgets kommissorium og om udvalgets sammensætning og at konferencen afholdes som en lejlighed til, at folkekirkens aktører og personer med særlig interesse for folkekirkens forhold får lejlighed til dialog om forventningerne til dette udvalg. Herefter var der kirkepolitiske forhandlinger om udvalgets kommissorium og sammensætning.

5. <http://miliki.dk/kirke/nyhedsarkiv-kirke/nyhed-om-kirke/artikel/allefolketings-partier-staar-bag-udvalg-om-folkekirkens-fremtidige-styre/>. På dette link findes også både kommissorium og sammensætning. Jeg blev af ministeren bedt om at indtræde som medlem af udvalget. Det er klart, at denne artikel ikke rummer noget, der hidrører fra dette udvalgs arbejde.

6. Jeg har anvendt udtrykket landsmenighedsråd flere gange i mundtlige foredrag og kommentarer, herunder i arbejdet i Selskab for Kirkerets rapport om folkekirkens styringsstruktur (uden at begrebet nød fremme dér). Der har imidlertid ikke tidligere været anledning til at folde ud, hvad der nærmere kunne ligge i begrebet. Jf. i øvrigt mit bidrag til høringen 'Religionsmøde i Danmark – selvbesindelse, berigelse og udfordring', 21. januar 2012. Bidraget er offentliggjort på <http://www.religionsmoede.dk/index.php/nyheder/514-stor-opbakning-til-horing-om-religionsmode-pa-christiansborg>.

fremtidig styringsordning for folkekirken. Spørgsmålene stilles som resultatet af mine retspolitiske overvejelser i forhold til dét punkt, folkekirkens strukturdrøftelse står i. Derigennem er artiklen også retspolitisk i klassisk forstand (Ross 1971, kap XV; Evald m.fl 2002): en offentlig, intellektuel refleksion baseret på omfattende forudgående studier med relevante kildehenvisninger, der udmunder i et bud blandt flere på mulige veje frem.

Det folkekirkelige i folkekirken

Det folkekirkelige i folkekirken – det kunne være forpligtelsen på at være kirke, ikke blot for hele folket eller blandt hele folket eller i hele folket, men også af hele folket med de deraf afledte normer for indbyrdes omgang.

Nu skal man i første omgang ikke kaste vrage på dette at være kirke *for* eller *i* hele folket. Mange argumenter har i disse år handlet om, at man ikke ønsker at omdanne folkekirken, så vi får *svenske tilstande*. Nogle har med denne bemærkning tænkt på det berømte udsagn om, at et evt. kirkeråd ikke skal udtale sig om alverden på folkekirkens vegne og slet ikke om nødvendigheden af dobbeltskrogede tankskibe i Østersøen.⁷

Imidlertid forekommer det langt mere centralt i sammenligningen med Sverige – eller for den sags skyld sammenligninger i Nordeuropa – at forholde sig til, hvordan rationaliseringsgevinster skal hentes hjem eller vil blive hentet hjem. Hvor skal der lukkes kirker, hvilke konsekvenser skal der tages af, at der er sket en befolkningsforskydning fra land til by og hvilke netop ikke. Svarene på de spørgsmål vil være med til at ændre ikke alene folkekirkens rolle i samfundet, men også samfundets struktur.

---

7. Det er en smart bemærkning – men på en måde forstår jeg den ikke helt. Er det ikke et reelt miljøproblem, at der er omfattende (risiko for) forurening i Østersøen? Og har teologi og kirke ikke noget at sige om den måde, vi forvalter vores ressourcer på? Noget, der handler om skaberværkets bevarelse (jf. de protestantiske kirkers fælles formulering om *fred, retfærdighed og skaberværkets bevarelse* i 1980'erne). Problemet er måske, at man tror, at vi så får en *fælles teologi* på sådanne spørgsmål i folkekirken. Det tvivler jeg personligt på – men udfordring til en teologisk refleksion har jeg endnu ikke set problemerne i – vi har teologer og præster, for at de skal udfordre os og forkynde evangeliet, også i forhold til den tid, vi lever i. Tror jeg. Men det er ikke et centralt punkt i min argumentation – derfor står dette i en fodnote.

Svenska Kyrkan har foretaget en omfattende rationalisering i perioden efter 2000, ikke mindst i Lunds stift. Og rationalisering betyder sogne-sammenlægninger, pastoratssammenlægninger, kirkelukninger. Det var forudset, og man søgte fra lovgivers side at sætte grænser for rationaliseringsiveren. Lov om Svenska Kyrkan fastlægger således som et af sine fire krav til Svenska Kyrkan, at den skal være *rigsdækkende*.⁸ Men det er Svenska Kyrkans styrelse og regionale ledelse, som skal udmønte, hvad det vil sige at være rigsdækkende, helt konkret.

I sammenligningen her kan man se, at der ligger et balancepunkt, man må forholde sig til i en fremtidig kirkestruktur for folkekirken, et balancepunkt, der har at gøre med, hvornår man holder op med at være kirke for *hele* folket, fra Gedser til Skagen.⁹ Der skal bygges nye kirker, eksisterende kirker i tyndt befolkede områder kunne blive lejlighedskirker med gudstjenester efter behov – men lukker man (mange) kirker eller frasiger sig forpligtelsen på præstelig betjening også i tyndt befolkede egne, så udfordrer man også den grundlæggende folkekirkelige ide om at være kirke *for* eller *blandt* hele folket.

Nok så meget er den danske folkekirke imidlertid *folkets kirke*, dvs. kirke *af* folket. Sociologisk udtrykkes det på mange måder, teologisk på andre – juridisk kunne det udtrykkes ved, at der er meget, meget små krav til at blive og forblive medlem af folkekirken, i praksis alene, at man er døbt og betaler kirkeskat (at nogle betaler kirkeskat uden at være døbt er dog ikke formålet med reglerne).

---

8. Lag 1998/1591 om Svenska Kyrkan, 2§.

9. Gedser ligger i et to-sognspastorat med tre kirker, Skelby-Gedesby-Gedser med en sognepræst. Indbyggertallet i de tre sogne er tilsammen 1521 med knap 80 % folkekirkemedlemmer, hvortil kommer sommerhuse i Marielyst. Sognets hjemmeside <http://www.skelby-gedesby-gedser.dk/> oplyser bl.a., at kirken i Gedser, der er bygget af P.V. Jensen-Klint, blev bygget efter etableringen af færgeforbindelse og indviet i 1915. Nu bygges der broer, hvilket selvsagt påvirker bystrukturen i Danmarks sydligste pastorat stærkt. Skagen kirke, www.skagenkirke.dk, blev nybygget af C.F. Hansen i 1841, efter at strukturelle og religiøse ændringer havde genrejst sognet, der var nedlagt efter sandflugt og kirkelukning i slutningen af 1700-tallet. Den ligger i et gammelt to-sognspastorat, der nu har ca. 8.700 indbyggere og et medlemstal af folkekirken på mellem 80 og 90 %, hvortil kommer sommerbeboernes tilknytning til kirken. Der er 3 præster. De to pastorater illustrerer glimrende en del af de strukturelle udfordringer til folkekirken.

Det indebærer, at lige knap 80 % af befolkningen er forblevet medlemmer af folkekirken indtil nu. Og det har igen konsekvenser for den måde, reglerne om indholdet i medlemskabet er sammensat på. De ligner langt mere borgerrettigheder, end de ligner medlemsrettigheder. Retskrav på kirkelig betjening, stemmeret og opstillingsret ved menighedsrådsvalg til alle, ligebehandling af alle (både medlemmer og præster), stort set ingen religiøse krav,¹⁰ men masser af forpligtelse til folkekirkenes præster og øvrige ansatte. Af mange teologer kaldes denne tilgang for en servicekirke eller en betjeningskirke. Udtrykket virker ikke velvalgt. Sociologisk er det indlysende, at mennesker, der får at vide, at de har *retskrav* på at blive *betjent*, begynder at opføre sig, som om de var herrer i huset, hvilket selvsagt må være ubærligt for de fagprofessionelle, der er dem, der bærer huset. Men det virker ikke, som om begrebet servicekirke er den relevante teologiske respons på situationen, der langt snarere drejer sig om et nødvendigt og underforstået forhold, der herigennem skabes mellem folkekirkenes medlemmer og folkekirken som institution.

Et andet område, hvor denne ligebehandling er tydelig i den eksisterende danske folkekirkemodel, som den er udviklet siden I.C. Christensens kirkelove, er på spørgsmålet om betaling. Indførelsen af kirkeskat har haft mange gode virkninger. En af dem er, at også de lavest lønnede præster får en løn, der indebærer, at de ikke selv skal ud og dyrke jorden for at få det til at hænge sammen (ingen påstår, at præster er højt lønnede). Det vil sige, at præstelønningslov og tjenestemandsløvgivning har etableret en egalitet mellem præsterne (jf. Stenbæk 2004). Denne egalitet forpligter på en måde, så enhver er forpligtet på sin opgave. Der er ikke et meget omfattende hierarki indbygget i løn- eller kaldssystemet, som der var det tidligere.

Men måske er den lighedsfremmende dimension af kirkeskatten langt større for både medlemmerne af folkekirken og befolkningen som helhed (jf. også Christoffersen 2012c). Før tiendeafløsning samt afløsning af offer og accidenser skulle folk betale for at få foretaget kirkelige handlinger, og kirkefolket havde status i kirken efter, hvad de kunne betale. En af de helt

---

10. Jf. f.eks. den ny dåbsanordning, anordning nr. 1 af 02/01/2008, hvor det fremgår, at alle børn og voksne har adgang til at blive døbt, samt at forældrene har ansvaret for barnets kristelige opdragelse, og den tilhørende vejledning fra biskopperne, hvor det fremgår, at præsterne har pligt til at vejlede forældrene om deres ansvar – men altså ikke ret til at udelukke dem, der måtte tage let på ansvaret.

afgørende gode virkninger af kirkeskatten er, at det ikke er den enkelte families økonomiske formåen (i hvert fald i forhold til kirken), der afgør, om man får børnene døbt og konfirmeret eller bliver viet i kirken. Vi er ude over bunkebryllupperne til fru Jensen, mens Højesteretssagfører ditten-datten kunne få stiftsprovsten og Vor Frue på egen hånd. Nu behandles alle lige, fordi alle har betalt på forhånd.

Eller har man nu det? Menighedsrådene har fået øje på en lille upåagtet bestemmelse i lov om kirkers brug, der giver hjemmel til, at der kan opkræves brugerbetaling.¹¹ Og nu er menighedsrådene i gang med at indføre brugerbetaling, ikke alene til turister, men til alle og ikke alene for besøg i kirken i åbningstid uden for gudstjenester og kirkelige handlinger, men for kirkelige handlinger, og ikke alene for ekstra pynt, men for selve det at stille kirken til rådighed.¹² Området er i hastig udvikling, legitimeret af Landsforeningen af Menighedsråd, og menighedsråd, der bliver klemmt på økonomien af provstiudvalget, finder løsninger her i stedet for at foretage den rationalisering, de skulle gøre.

Det er imidlertid vanskeligt at se legitimiteten i brugerbetaling, når der samtidig betales kirkeskat som en procentdel af skattegrundlaget. Det forudsætter i hvert fald en omfattende klarhed over, hvad kirkeskatten så dækker, og en 'kontrakt' med de kirkeskattebetalende medlemmer om, hvad det er, de modtager for kirkeskatten, og hvornår de skal betale ekstra. Her igen er det værd at se på udviklingen i Svenska Kyrkan. Et af de områder, hvor kirke og folk er gået fejl af hinanden, er præcis på spørgsmålet om brugerbetaling, hvor det viste sig, at den skat for begravelser, alle svenskere betaler, ikke omfatter de kirkelige ydelser i forhold til begravelsen – med den konsekvens, at svenskerne føler sig snydt på kirkegården.

Hvis brugerbetaling skal genindføres, må det være i en klar proces, hvor det samtidig afklares, hvilke dele af folkekirkens funktion medlemmerne stadig har adgang til på lige fod og hvilke ikke. Det forekommer ikke korrekt at overlade den afklaring til det enkelte, pengetrængende menig-

---

11. Lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m., LBK nr. 582 af 27/05/2010, § 19 om betaling for brug af kirken ved særskilte kirkelige handlinger, kirkelige møder mv., jf. § 16 om menighedsrådets adgang til at bestemme, i hvilket omfang der er adgang til kirken udenfor de tider, hvor kirken er i brug, og hvorvidt der skal betales for adgangen.

12. Jf. Christoffersen og Esdahl 2011.

hedsråd, der hellere opkræver brugerbetaling end rationaliserer arbejdet blandt de ansatte.

Det folkekirkelige i folkekirken kunne også dreje sig om åbenhed, om klarhed over, hvem der har ansvar for hvad og om en funktion inden for fælles fastlagte rammer. Disse begreber er noget af baggrunden for, at det i forslaget fra Selskab for Kirkeret blev anført, at folkekirken stadig skulle være omfattet af almene, offentligretlige normer. Da forslaget blev fremlagt på Selskabets årsmøde i september 2011, var der imidlertid røster, som pegede på, at alt for meget jura regulerer alt for meget på lokalt plan. Man havde håbet, at folkekirken i stedet kunne blive en organisation i civilsamfundet, fri for statslig indblanding.

Dertil må for det første siges, at om man er én samlet organisation i civilsamfundet med et internt hierarki og en regeludstedende myndighed i et kirkeråd, eller man er én samlet, lovreguleret organisation under et ministerium – det kommer ud på ét i forhold til spørgsmålet om, hvor meget regelstyring der er. Snarere kan man her sige, at de offentligretlige krav betyder, at reglerne er offentligt tilgængelige for præster, medlemmer og menigheder på lokalt plan – det er der ikke sikkerhed for, hvis man ændrer folkekirken til at være en fond under fondsloven. Privatretligt organiserede organisationer er netop ikke karakteriseret ved krav om åbenhed indadtil og nedadtil i hierarkiet. Og er man slet ikke omfattet af fondsloven (som det f.eks. er tilfældet for de øvrige trossamfund, se hertil senest Christoffersen 2012b), så gælder der ingen regler, og hverken medlemmer eller menigheder har retskrav på nogen som helst information (hvilket selvsagt ikke forhindrer ledelsen i et trossamfund i at give denne information). Man bør altså ikke sammenblende spørgsmålet om regelstyring med spørgsmålet om hierarki. Den afgørende sondring her er, om der er pligt for hierarkiet til at vise åbenhed – og det går jeg stærkt ind for.

Det andet, der kan anføres, er, at åbenhed om generelle regler jo ikke er ensbetydende med en meget detaljeret regelstyring. Der er absolut intet, der hindrer offentlige organisationer i at stole mere på deres frivillige og deres medarbejdere og dermed overlade flere konkrete faktiske handlinger til menighedsrådene og de fagprofessionelle, frem for at lade alle detaljer være baseret på hierarkiske beslutninger i et tjenstligt hierarki.

Men endelig kunne man så måske også problematisere, hvorvidt folkekirken nu faktisk er så åben, gennemsigtig og klar, som en almen offentligretlig norm måtte kræve. Det er kun 20 år siden, at menighedsråd blev

pålagt at offentliggøre dagsordner og referater fra deres møder og færre år, siden det årlige budgetmøde for menigheden blev indført. Det blev indført ved lov – og eksemplet har haft svært ved at smitte. De kirkelige organer, som ikke er pålagt sådan åbenhed og gennemsigtighed ved lov, kunne jo i stedet gøre det frivilligt. På Kirkeministeriets hjemmeside kan man nu finde en oversigt over, hvem der sidder i det rådgivende budgetudvalg, som skal hjælpe kirkeministeren med at vurdere behovet for opkrævning af landskirkeskat og anvendelse af den. Man kan også finde budgetter og årsrapporter.¹³ Men hvem ved, hvornår der er møde, og hvad der er på dagsordenen? Medlemmerne selvsagt. Men hvor på Kirkeministeriets hjemmeside finder man dagsordner og datoer og tidspunkter for møder? Mens denne artikel har været til korrekturlæsning – er det sandelig også blevet offentliggjort på Kirkeministeriets hjemmeside.¹⁴ Så måske *smitter* gode eksempler faktisk!

Mødeoffentlighed har det formål, at de, der reguleres, også kan komme med indspil, *før* sagerne er afgjort. Det er godt, at det ministerium, der gerne vil etablere en moderne ledelse, også gennemfører sådanne ting – helt af sig selv og uden lovkrav. Måske vil det nu også smitte i stifter mv.

Det folkekirkelige i folkekirken handler endelig om legitimitet, et begreb, der igen kan gøres op på mange måder. I forhold til folkekirken trækker denne legitimitet retligt på elementer, der ligner ikke alene den offentlig-retlige styringskæde, men også civilsamfundets sammenslutning i menigheden og præsternes og de øvrige ansattes professionelle styrke bag de åbne døre. Det er også baggrunden for, at der ikke alene er en tjenesteretlig legitimitet bag de fagprofessionelles virksomhed, men også en faglig identitet og en ritualiseret anerkendelse i fællesskabet. Og tilsvarende for folkekirkens medlemmer: de aktive er bærere af mangfoldige opgaver, de, der opfatter sig som turister, er samtidig så meget mere i forhold til den fælles kulturhistorie, folkekirken er bærer af. 'Retskravet på kirkelige handlinger' spiller sammen med, at det er befolkningens fælles kirke, der tales om.

I forslaget fra Selskab fra Kirkeret pegede vi på, at et forfatningsforslag for folkekirken må fastholde, at folkekirken fortsat skal placere sig midt

13. www.km.dk – ministeriet – udvalg og bestyrelser; www.km.dk – folkekirken – statistik og økonomi – fællesfonden

14. <http://miliki.dk/kirke/folkekirken/oekonomi/faellesfonden/>, undersøgt 20. november 2012

imellem en statskirkelig og en frikirkelig tilgang. En statskirke har alene den statslige regulering som sin grundlæggende identitet. I forhold til det netop nævnte vil en statskirke lægge vægt på, at de fagprofessionelle er tjenestemænd, undergivet et retligt hierarki, mens den faglige legitimitet og den ritualiserede legitimitet tillægges mindre eller ingen betydning (hverken retligt eller politisk/ledelsesmæssigt). Og tilsvarende i forhold til medlemmerne: en statskirke giver medlemmer rettigheder, som var de borgere, og har måske endog ringe eller ingen plads til aktivisterne eller turisterne (igen: retligt såvel som politisk/ledelsesmæssigt). En fagprofessionelt organiseret institutionskirke vil have sin retssubjektivitet placeret i det gejstlige hierarki, der har sin egen legitimitet *sui generis*. Her kan medlemmerne eller folket rummes, men fortrinsvis som målgruppe for virksomheden. En frikirke, baseret på en retssubjektivitet, der udgøres af en *sammenslutning* af 'vi, de troende', vil modsvarende måske have mindre plads til det fagprofessionelle hierarki – men man vil samtidig have meget lidt plads til de mennesker, der ikke indgår i en teologisk baseret definition af et 'vi, de troende'.

En del af den norske diskussion forud for ændringen af Eidsvoll-grundloven i 2012 og indførelsen af en bestemmelse af den Norske kirke som en folkekirke, der som sådan understøttes af staten, har været en diskussion om *taghøiden*, forstået som en forpligtelse på Den Norske Kirke på at være særskilt rummelig og dermed særskilt lidt baseret på teologiske skel (jf. Bakkevig 2010). Det kan man ikke forpligte en frikirke på. Tværtimod. Der er da også mange røster, som i disse år finder, at frikirker og trossamfund fremstår langt mere troværdige, langt mere genuine i deres udtryk. Folkekirken – det er sådan noget udflydende dansk leverpostej.¹⁵ Eller også er det plads til både de stærke og de svage og dem imellem i en dybt professionelt båret konkret gudstjeneste, kirkelig handling og sogn, der kan rumme både de aktive og de, der som turister suger til sig og de, der blot tænker i de store livsøjeblikke.

Kan man udpege salmesangstraditionen som et sted, hvor det folkekirkelige i folkekirken synliggøres? Forudsætningen for, at der kan holdes gudstjeneste i den danske folkekirke er vel, at der er en menighed, som synger de salmer, præsten har valgt, som organisten spiller melodien til,

---

15. Se f.eks. *Weekendavisens* guide til valg af trossamfund, 2.-4. marts 2012, bagsiden.

og som koret synger for på. Er koret et folkekor eller et børne- og ungdomskor, så opblødes 'grænsen' mellem det fagprofessionelle og det folkelige. Men hvis der ikke længere er nogen folkelig stemme, som kan give salmerne lyd, hvis salmerne bliver en del af den musikalske underholdning ved gudstjenesten – er det så stadig en folkekirkelig gudstjeneste, eller overgår det til at blive en fagprofessionel gudstjeneste *for* folket?

Det bør nok her understreges, at alle de forskellige kirkeformer, der her er nævnt – en kirke for folket, en hierarkisk kirke, en institutionskirke, en embedskirke, en frikirke baseret på et vi af troende – at de selvsagt alle er kristne kirker, og mange af dem endog særdeles stærke, netop baseret på deres anderledes form end den folkekirkelige. Imidlertid er den kirkeordning, grundloven og den efterfølgende kirkelige lovgivning har overleveret til denne generation, en folkekirkelig ordning, som der også kan sættes sprog til. I en ændringssituation må det overvejes, hvor meget af det særligt folkekirkelige man er parat til at opgive for at nå andre resultater. Det gøres bedst, når det folkekirkelige gøres også juridisk klart.

Et landsmenighedsråd

Nu er der mange, der til det særligt folkekirkelige også vil knytte det forhold, at der netop *ikke* er en ledelse på landsplan. Det forekommer at være en sammenblanding af tingene. Mangel på ledelse og kompetencehuller, som nogen må fylde ud (det bliver typisk kirkeministeren), fremstår ikke umiddelbart som særligt folkeligt, endsige særligt folkekirkeligt. Anarki giver snarere rum til magtudøvelse for dem, der er stærke nok til at gribe magten, og det går typisk ud over dem, som retten skulle beskytte, i denne sammenhæng typisk den enkelte sognepræst og/eller folkekirkens medlemmer.

Derimod er det indlysende, at der er forskel på, hvordan denne kompetenceudfyldning virker ind i det folkekirkelige, fuldstændig som også de øvrige retlige valg, der træffes, har betydning for, om folkekirken udvikler sig fagprofessionelt, som statsligt forvaltningsvæsen, som aktivistmenighed, eller der findes en afbalanceret løsning.

En central begrundelse for, at debatten om folkekirkens styrelsesstruktur er kommet så højt på dagsordenen igen, er jo nemlig, at der faktisk er

kompetencehuller. De er påpeget i rapporten fra Selskab for Kirkeret og kan kort opridses som følger:

- Ingen ved, hvem der har kompetence til at *skrive* ritualer og de øvrige fælles formularer (salmebog, bibeloversættelse), der udgør religionsudøvelsens meget snævre kerne i folkekirken, og som også retligt kan karakteriseres som indre anliggender. Når der er et kompetencehul, griber nogen magten – her er det skiftende kirkeministre, som siden 1849 har påtaget sig at sørge for den retlige regulering, der er nødvendig på dette område, med Regentens underskrift i form af kongelige anordninger. Men der er flere problemer i løsningen. Mest grundlæggende står det fortsat ikke klart, hvem der har ansvaret for *indholdet* i disse centrale tekster og for overhovedet at beslutte, at de skal skrives og gives retlig form. Det er næppe skiftende kirkeministre eller Regenten, der har det ansvar.¹⁶ At vi har at gøre med et faktisk juridisk og politisk problem, må vist nu stå klart efter diskussionerne om udformning af ritual for kirkelig vielse af par af samme køn.
- Ingen ved, hvem der har kompetence til at beslutte nyetablering af sogne (f.eks. i Sydhavnen og Nordhavnen og Ørestaden i København) eller at beslutte sammenlægning eller nedlæggelse af kirker mv.
- Det tredje kompetencehul, der bør peges på, er ganske vist ikke lige så stort. Vi ved godt, at kirkeministeren efter lov om folkekirken økonomi § 15 har kompetence til at fastlægge kirkeskattens størrelse og at anvende det indkomne beløb. Det er blot en meget

---

16. Jf. anekdoten om, at biskopperne i forbindelse med udarbejdelse af de aktuelt gældende ritualer ikke kunne blive enige om, hvorvidt man skulle anvende den ny bibeloversættelses formulering af *fadervor* eller man skulle beholde den ældre sproglige form (helliget *vorde* dit navn) og derfor indstillede begge dele til ministeren, som man forventede kunne vælge mellem dem. Anekdoten består så i historien om, at kirkeminister Rechendorff sendte biskopperne hjem igen, for lige præcis det at udforme ritualet fandt han ikke var ministerens opgave (mens han med stor hjertelig lyst gerne nedsatte udvalg til at komme med forslag og efterfølgende autoriserede).

meget dårlig løsning, folketinget har vedtaget, allerede fordi det er det eneste sted i dansk offentlig forvaltning, hvor en enkelt person på egen hånd kan opkræve penge af borgernes lommer og beslutte, hvortil de skal bruges. Det er en medlemsafgift, javist, men medlemmerne har ingen generalforsamling, de kan møde op på og forlange kontingentet nedsat. Tilsvarende svæver de fælles, folkekirkelige institutioner, der er finansieret af landskirkeskatten, frit i luften styrelsmæssigt. Der er bestyrelser, javist, men den folkekirkelige legitimitet for disse bestyrelser er noget tynd, kæden fra folkekirkens medlemmer til udpegning af medlemmer til bestyrelserne er ganske lang. Det mest afgørende er dog, at der ikke er noget sted, hvor der kan finde en samlet prioritering af virksomhed og midler sted, svarende til den samlede prioritering, menighedsrådet har pligt til at foretage mht. den lokale kirkeskat og den lokale kirkelige aktivitet.

Der er derfor for mig ingen tvivl om, at der må oprettes et organ på landsplan, som har pligt til og ansvar for de fælles folkekirkelige opgaver og prioriteringer på landsplan.

Man kunne oprette et landsmenighedsråd.

I begrebet ligger en forestilling om, at ordet skaber, hvad det nævner. Tager man afsæt i I.C. Christensens menighedsrådsbegreb, så følger der en virkningshistorie med. Den virkningshistorie, der følger med, kunne man skitsere som følger: hovedopgaven er at sikre sammenhæng mellem på den ene side de økonomiske, bygningsmæssige, tekniske og ansættelsesmæssige rammer for folkekirkens virksomhed og på den anden side de overordnede indholdsmæssige mål for virksomheden. Inden for disse rammer er hovedopgaven at sikre frihed for de fagprofessionelle til at udøve denne virksomhed. Derfor skal et sådant landsmenighedsråd også, ligesom de lokale menighedsråd, have en sammensætning, hvor gejstlige er repræsenteret, men lægfolk har klar overvægt. Der skal også ligge klare kirkelige opgaver i landsmenighedsrådet. Det lokale menighedsråd har til opgave at vælge, hvilke salmebøger der skal anvendes og hvilken liturgi ved de faste gudstjenester. Helt parallelt kunne man i et landsmenighedsråd have til opgave at tage stilling til autorisation af ritualer, salmebog mv. Men som det er tilfældet lokalt, skal det heller ikke på landsplan være landsmenighedsrådets ansvar at udarbejde forslag til ritualer mv. Initiativet kan

glimrende ligge hos landsmenighedsrådet, men opgaven med selve den teologiske formulering skal ligge hos biskopper og andre fagprofessionelle, ikke hos landsmenighedsrådet selv.

I begrebet om et landsmenighedsråd lægger jeg som noget helt afgørende, at der er tale om et råd, der har til opgave at varetage de opgaver, der ligger på landsplan i folkekirken. Der er ikke tale om et råd, der har til opgave at varetage folkekirkens opgaver som helhed. Dermed har rådet heller ikke til opgave at tage stilling til, hvordan de lokale opgaver skal løses. Dvs. at der er forudsat en funktionsfordeling i forhold til både stifter og det lokale niveau, svarende til den funktionsfordeling, som lå i det kommunale område, mens der stadig var en arbejdsdeling mellem kommunalbestyrelser, amtsråd og stat (dvs. før kommunalreformen i 2007).

En af de opgaver, som skulle ligge i et landsmenighedsråd – udover den konkrete prioritering af landsdækkende opgaver, bygninger og økonomi – kunne også glimrende være at skabe forum for en fælles, landsdækkende debat om disse emner i folkekirken som helhed, forud for beslutninger – helt parallelt med det offentlige budget- og aktivitetsmøde, der skal afholdes lokalt.

Opgaverne ville altså være

- Landskirkeskatten og dens anvendelse
- Prioritering af landsdækkende opgaver og funktioner indbyrdes
- Understøttelse af en fælles, folkekirkelig funktion.

Der har tidligere været fremsat forslag om at omdanne statens økonomiske tilskud til folkekirken til et bloktilskud (jf. Christensen 2010), men forslaget er bl.a. strandet på, at der manglede en modtager. Et landsmenighedsråd ville oplagt kunne fungere som en sådan modtager. Dermed ville prioritering af finansiering af mellemkirkeligt arbejde, udlandskirker, sydslesvigske kirker, folkekirkens efteruddannelsesinstitutioner mv., dvs. både finanslovens tilskud til folkekirken og den nuværende anvendelse af landskirkeskatten, komme frem i lyset.

Det springende punkt er i virkeligheden at afklare, hvem der skal være valgbare og have stemmeret til et sådant organ. Hvis der skal være mening i ideen, skal den følge I.C. Christensens model: give folket kærlighed til

kirken ved at give det ansvar for kirken. Dermed skulle i virkeligheden alle folkekirkens medlemmer have stemmeret. Her virker det imidlertid mere realistisk at følge ideen i forslaget fra Selskab for Kirkeret med at gøre stiftsrådene til en valgmandsforsamling. I virkeligheden var den bedste ide måske at lade alle menighedsrådsmedlemmer stemme efter stemmevægte svarende til dem, man altid har samme kampe om i Landsforeningen af Menighedsråd, som man har i folketingets partier om valgkredsene. Dermed ville landsmenighedsrådet få samme høje legitimitet, som biskopperne har ved at være valgt direkte af alle menighedsrådsmedlemmer i stiftet.

Der skulle være fødte gejstlige medlemmer i landsmenighedsrådet, som der er det i det lokale menighedsråd. Ikke fordi gejstligheden skal have det sidste ord, men fordi den fagprofessionelle stemme skal have en klar vægt. Umiddelbart er det mest oplagte vel at have pladser til både sognepræster, provster og biskopper.

Landsmenighedsråd vs. Kirkeråd

Nu vil læseren måske mene, at det er svært at se forskel til det kirkeråd, der er foreslået i Selskab for Kirkerets rapport.

Den afgørende forskel er imidlertid, om dette organ på landsplan *er folkekirken*, eller det alene tager sig af prioritering af og varetager *de folkekirkelige opgaver på landsplan*.

Når vi ser på kirkeråd i de lutherske kirker omkring os, er det karakteristisk, at der er etableret en hierarkisk ledelsesstruktur fra kirkerådet via stiftsniveauet til de lokale kirker og sogne. Dette hierarki er etableret ansættelsesmæssigt; mht. økonomi og ejendomsforhold; og mht. beslutningskompetence i alle spørgsmål, der ikke er henlagt til det lokale plan. Dermed er dette centrale organ blevet kirkens *sted*, den juridiske person folkekirkEN. Et landsmenighedsråd bør også være en juridisk person, men alene til at varetage de opgaver, der er henlagt til det. Etablering af et kirkeråd kan falde anderledes ud. Det fremstår umiddelbart som identifikationen af det nye folkekirkelige vi, det folkekirkelige retssubjekt (hvilket da også ligger i forslaget). Heri ligger grundlag for en centralisering, der minder stærkt om udviklingen i Svenska Kyrkan, ikke mindst efter 2000, men som forekommer at kunne bære i sig kimen til ødelæggelse af meget af det folkekirkelige i folkekirken. I hvert fald synes befolkningens rela-

tion til folkekirken at have langt mere at gøre med den konkrete kirke (de konkrete kirker, man nu frekventerer), end det har at gøre med en samlet, landsdækkende institution.

På mange måder er der her en parallel til diskussionen om subsidiaritetsprincippet i EU-retten. Da unionen blev indført og subsidiaritetsprincippet skulle anvendes til at afbalancere systemet, blev det i Danmark præsenteret som et nærhedsprincip. Men det afgørende er, at det som udgangspunkt er EU's institutioner, der skal tage stilling til, om de opgaver, de synes, de skal løse, bedre kunne løses lokalt. Det er ikke de lokale nationale parlamenter, der som udgangspunkt skal tage stilling til, om de synes, at en opgave bedre kan flyttes til et fælles niveau. Med Lissabon-traktaten er de lokale niveaus indsigelsesret styrket i forhold til subsidiaritetsprincippet, og samtidig er indført et forsøg på at etablere en arbejdsdeling via et kompetencekatalog. Et landsmenighedsråd i stedet for et kirkeråd er et forsøg på at fastholde en kompetencefordeling i folkekirken. Og måske skulle man overveje en tilsvarende bremse som i EU-retten: at de lokale niveauer kan fjerne et emne fra landsmenighedsrådets dagsorden? Eller modsat: at et emne kun kan komme på dagsordenen i landsmenighedsrådet, hvis det er støttet af (et antal) lokale råd?

Det afgørende i en vurdering af, hvad der skal placeres på landsplan, og hvilken rolle det landsdækkende organ skal have, er, at der som udgangspunkt *ikke* skal være tale om kompetenceoverdragelse fra det lokale plan. Derimod vil der være tale om kompetenceoverdragelse fra ministeren (evt. fra folketinget), og samtidig vil landsmenighedsrådet blive stedet for klargøring af de kompetencer, der længe har været uklare.

Sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken med klar ansvarsfordeling for økonomiske og indholdsmæssige forhold – en igangværende kommunalreform for folkekirken

Regeringen vil gerne have en sammenhængende og moderne styringsstruktur med klar ansvarsfordeling for både økonomi og indhold.

Det er nemt at få, og der er stærke historiske modeller at trække på. Særforsorgen før udlægningen i 70'erne var en sådan sammenhængende og moderne landsdækkende organisation med et sammenhængende ansvar for behandlingen af de åndssvage og med klare, sammenhængende kom-

petencer for både opgaver og økonomi. Men det var samtidig en stærkt centraliseret model, hvor der var (alt for) langt fra de borgere, der skulle bruge særforsorgen (fordi deres børn, søskende eller forældre skulle bo på centralinstitutionerne) til beslutningstagerne. Det blev ikke alene et demokratisk problem. Det blev også et menneskeligt problem. Institutionerne udviklede simpelthen en standard, der nok var sammenhængende og moderne og med klar ansvarsfordeling for økonomiske og indholdsmæssige forhold, men uden tilstrækkelig respekt for den opgave og de mennesker, det handlede om, simpelthen fordi afstanden blev for stor.

Det er derfor næppe genetablering af centralinstitutioner, regeringen ønsker. Og måske er det en flabet parallel – man må bare gøre sig klart, at én sammenhængende, landsdækkende folkekirke i sig bærer kimen til de modernitetens rædsler, som bl.a. Foucault har beskrevet. En af de upåagtede konsekvenser kan blive, at de fagprofessionelle oplever sig reduceret til moderne fæstebønder, hvis engagement i virksomheden stadigt reduceres, så de til sidst kun har søndagen til at skabe udvikling gennem arbejde på egen jord, mens de alle øvrige dage skal på hoveri på herremandens fælles mark.

Det *kan* ikke være det, regering og folketing ønsker – men det opleves mange steder som de faktiske konsekvenser af New Public Management i de organisatoriske og institutionelle sammenhænge, der tidligere var drevet af fagprofessionelles engagement og borgernes nære og blandede identiteter som både brugere, frivillige og observatører.

På den anden side er der ingen tvivl om, at også folkekirken er forpligtet på et sammenhængende blik på økonomi og virksomhed. Men det forekommer væsentligt at lade en stor del af dette samlede blik tage afsæt rundt om den lokale kirke.

New Public Management er bl.a. karakteriseret ved kontraktstyring af ikke-retlig karakter. Ideen er, at det centrale niveau indgår kontrakt med det lokale niveau om de ydelser, den lokale institution vil levere mod at få et bestemt budget stillet til rådighed.

Måske skulle man i folkekirken vende kontraktstyringen om, så man fastholdt, at udgangspunktet var den lokale økonomi og det lokale ansvar – og så indgik det lokale niveau en kontrakt med det centrale niveau om de ydelser, det centrale niveau skulle levere for at få andel i den lokale kirkeskat? Selvom vi taler om 'landskirkeskat', er jo også den betalt af folkekirkens lokale medlemmer. Tilbage ville alene være det tilskud, staten

på hele befolkningens vegne giver til folkekirken – og skulle man her gå et skridt videre og undersøge, hvor meget af dette tilskud, der skal kapitaliseres og tilbageføres, jf. dets oprindelse i ekspropriationer i 1536 og 1919 mv.? Margit Warburg peger i analyser af funktion og organisation i menigheder under Danske Sømands- og Udlandskirker på en arbejdsform, der i et vist omfang synes at kunne danne model (Warburg 2012).

Offentlig virksomhed har i de senere år ofte været analyseret ud fra en forestilling om, at de klare og sammenhængende hierarkier med de skarpe kompetencefordelinger er forsvundet i senmoderniteten til fordel for en netværkslignende politikudvikling i løst koblede organisationer i stadig indbyrdes med- og modspil. Fordelene ved en sådan netværksstyring er, at man opnår engagement og legitimitet for konkrete beslutninger, og ofte også mere fleksible løsninger. Ulempen er, at man risikerer politisk uacceptable styringsstab som dem, der f.eks. i foråret 2012 i dagspressen blev kædet sammen med folkekirken, især karakteriseret ved økonomisk overforbrug.

Folkekirken har i virkeligheden i mange, mange år været et fornemt eksempel på en sådan netværksstyring mellem formelle og frivillige, lokale aktører. Men også netværksstyringen har sine klare begrænsninger – især i en situation, hvor der har været rigelige økonomiske midler, har der på trods af den ret detaljerede regelstyring været udviklet store forskelle og ikke mindst et ret stort lokalt forbrug.

I nøjagtig samme periode har New Public Management på andre områder sammenkoblet de forestillet løst koblede indbyrdes konkurrerende organisationer og institutioner i nye klare kompetencestrukturer, baseret på en ikke-retlig, magt- og økonomibaseret forestilling om aftaler, hierarkier, tjenesteveje og over/underordningsforhold. Fordelen her er, at man opnår klare, fælles løsninger, målrationalitet og effektivisering ved at kombinere hierarki med markedstænkning, ikke mindst gennem intern konkurrence. Ulempen er imidlertid en centralisering af løsninger, der gør de fagprofessionelle modløse ved en tvangsmæssig ændring af loyalitet fra fag og opgave til hierarki. Samtidig fører denne styringsform ofte til økonomisk betingede udsultninger af lokalsamfund gennem institutionsnedlæggelser, som igen i sig bærer kimen til omfattende strukturelle ændringer af samfundet baseret på demokratiske problemer med en alt for stor afstand mellem beslutningstagere og befolkning.

Offentlig hierarkisk styring egner sig til myndighedsudøvelse. Det hænder, at folkekirkens medarbejdere udøver myndighed, særligt i forhold til begravelsesmyndigheden, men det er dog ikke det eneste centrale, der er at sige om folkekirkens funktion. New Public Management er velegnet til produktion af mange, ensartede (offentlige) ydelser på markedsvilkår. Igen: folkekirken er i et omfang, vi ikke har set tidligere, ved at skulle fungere på markedsvilkår, men mon dog svaret er produktion af mange ensartede ydelser? Netværksstyring er velegnet til at løse horisontale problemer, dvs til at inddrage mange forskellige aktører i problemløsningen, samt til at løse problemer, der ikke kunne forudses fra oven eller i 'produktionsprocessen'. Også her har vi at gøre med karakteristika, der rammer en stor del af folkekirkens funktion – men det er på den anden side vanskeligt at se for sig, at man skulle være parat til at opgive det relativt ensartede præg, den etablerede lighed trods alt giver folkekirken.

Efter den seneste kommunalreform har imidlertid moderne offentlig styringsteori peget på behovet for og mulighederne af at kombinere disse styringsformer i *new public governance* eller *metastyring* (Osborne 2007, Sørensen & Torfing (ed), Torfing (red) 2008), hvor der kan tages højde for behovet for at sætte klare, men ikke for detaljerede rammer (myndighedsudøvelse og ensartethed); hvor der kan skabes sikkerhed for, at de ydelser af relativt ensartet karakter, der skal skabes, bliver tilvejebragt omkostningseffektivt (new public management), og hvor man samtidig sikrer en lokal forankring, der giver mulighed for at agere i forhold til uventede og tværgående problemstillinger (netværksdimensionen af styringsparadigmet).

Hvis man nu oversætter dette styringsparadigme til folkekirken, må man indledningsvis glæde sig over, at den seneste kommunalreform ikke er fuldt ud gennemført i folkekirken. Ganske vist er provstierne blevet gearret til at kunne overtage opgaver og kompetence fra menighedsrådene, men menighedsrådslovgivningen er endnu ikke lavet om, og der er endnu ikke foretaget omfattende kirkelukninger svarende til svenske tilstande. Det er således muligt fortsat at sikre en mellemløsning baseret på etablering af styringsnetværk på provstiplan, hvor de menighedsråd, der kan klare sig selv (både mht. at skaffe medlemmer og mht. at løse opgaverne), vil have mulighed for at fungere videre; de menighedsråd, der alene har behov for tekniske løsninger (ansættelsesbreve, lønforhold mv.), kan få denne hjælp tilbudt fra provstiet; og de menighedsråd, der ikke kan no-

gen af delene længere, men hvor man gerne vil opretholde kirkens funktion evt. med et lokalt rådgivende udvalg, kan overlade mere kompetence til provstiudvalget. Der er således mulighed for at designe alle typer af kombinationer mellem de tre ledelsesmodeller og at gøre det forskelligt, afhængigt af lokale behov.

Kombineres sådanne styringsovervejelser med ideen om et landsmenighedsråd, giver det også mulighed for at opnå en klar ansvarsopdeling mellem det lokale og det landsdækkende. På dette grundlag vil man kunne stille alle de rigtig store spørgsmål, som stilles i folkekirken for tiden.

For er det stadig givet, at alle præster fortsat skal ansættes på tjenestemandsvilkår? Skal de fortsat ansættes centralt, men med større fleksibilitet (og større redelighed i forhold til den faktiske tryghed i ansættelsen end forestillingen om tjenestemandsvilkår giver i dag) og dermed med større lokal indflydelse på varierede ansættelsesforhold? Og hvem ejer egentlig den jord, der udgør centrale dele af folkekirken økonomiske midler – næppe et centralt kirkeråd?

Kunne man i langt større omfang etablere en model, hvorefter både normeringer, ansættelser, løn og drifts- og anlægsvirksomhed (igen) blev lokalt forankret med den virkning, at der blev genetableret en sammenhæng mellem den lokale virksomhed og den lokale økonomi? Og sådan at ikke-brug ikke førte til nedlæggelse, men til tilbagefald til en landsdækkende funktion? Eller skal man opretholde de fælles, lige løn- og ansættelsesvilkår for at opretholde ligheden også blandt medlemmerne?

I denne model kan der således på én gang tages højde for, at der i folkekirken økonomiske og funktionelle virkelighed indgår elementer af *public good* (Kærgaard & Petersen 2012), som taler for at sikre både en stærk lokal forankring og en fortsat statslig indflydelse på organisationen – og samtidig tages højde for, at folkekirken ikke udvikler sig til et tag-selv-bord, hvor institutionens ydre rammer lukker for det egentlige mål med virksomheden.

Man kan selvsagt overveje, om der overhovedet er noget, der er uopgiveligt i folkekirken, og hvis der er, om det så er de mest relevante kriterier, der i denne artikel er angivet for identifikation af dette fælles almenvæl ved folkekirken. Imidlertid, hvis man anerkender den indledende præmis – det er værd, i hvert fald et stykke tid endnu, at opretholde folkekirken som folkekirkelig, og det folkekirkelige rummer nogenlunde de elementer, der er udpeget – så må man også spørge sig selv, hvordan denne kerne i

folkekirkens identitet bedst fastholdes i en forandret sociologisk, religiøs, kulturel, teologisk og økonomisk virkelighed.

Retten og de retlige benævnelser, vi giver folkekirkens strukturelle enheder, og de kompetencer, vi henlægger til dem, er medvirkende til at skabe folkekirkens samlede identitet. Derfor er det afgørende vigtigt, om man kalder et organ på landsplan i folkekirken for et *kirkeråd* eller et *landsmenighedsråd*.

Konklusion

Denne artikel foreslår således, at man – så længe op mod 80 % af befolkningen er medlemmer af folkekirken – alene etablerer et landsmenighedsråd med ansvar for konkrete, landsdækkende opgaver i folkekirken og med klar opgave- og kompetencefordeling i forhold til øvrige, eksisterende organer. Derigennem kunne man få afklaret de åbenbare juridiske problemer, der er i den eksisterende ordning, uden at indføre alt for mange af de ødelæggende elementer i New Public Governance tendenserne generelt i dansk offentlig administration. Artiklen foreslår således, at man i stedet henter inspiration i den seneste udvikling i offentlig administrationsteori, new public governance, der tager højde for i dette tilfælde folkekirkens almene betydning.

Abstract

This article contributes to the evolving discussion in Denmark regarding change of the governance structure for *folkekirken* (the evangelical-lutheran church of Denmark), which according to article 4 of the constitution is the people's church or the national church (for a thorough discussion of translation of the concept *folkekirke*, see Christoffersen 2010, p. 145-147). The current centre-left government has decided to set up a committee in order to receive suggestions on how to change the governance structure. A model with a church council in the top with hierarchical responsibility for all church affairs has been suggested from different sides, among which the Ecclesiastical Law Association in a report of August 2011. This article however proposes to start by solving existing legal problems through set-

ting up a smaller committee only responsible for national affairs and keep the local affairs in the responsibility of local church committees.

Litteratur

- Bakkevig, Trond: Den norske kirkes finansiering og kirkens legitimitet i Zacharias Balslev-Clausen m.fl. (red.): *Bekendelse og kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010*. København og Århus: Selskab for Kirkeret, s. 235-242.
- Christensen, Peter (2010): Omlægning af statens tilskud til folkekirken, i Balslev-Clausen m.fl. (red.): *Bekendelse og kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010*. København og Århus: Selskab for Kirkeret, s. 159-174.
- Christoffersen, Lisbet (2010): State, Church and Religion in Denmark. i Christoffersen, Andersen og Modéer (red): *Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives*. København: DJØF publishing.
- Christoffersen, Lisbet (2012 a): Den aktuelle danske religionsretlige model i Lisbet Christoffersen, Hans Raun Iversen, Niels Kærgård og Margit Warburg (red) *Fremtidens danske religionsmodel*. København: Anis, s. 239-258.
- Christoffersen, Lisbet (2012 b): Transparency, good governance og accountability. I Nik Bredholt m.fl. (red.): *Festskrift til Erling Tiedemann*. <http://www.erling.tiedemann.dk/efestskrift/>, s. 37-45
- Christoffersen, Lisbet (2012c): Vi er alle jyder for Vorherre. Om ligebehandlingsprincippet i dansk kirke- og religionsret. I Peder Andersen et al (red.): *Hvordan ser verden ud? 73 bidrag om økonomi, institutioner og værdier. Professor Niels Kærgård 70 år*. København: DJØF. Jurist- og Økonomforbundets forlag, s. 426-433.
- Christoffersen, Lisbet og Pernille Esdahl (2011) Offentligretlige rammer for præsters arbejde i Kirsten Busch Nielsen m.fl. (red.): *Folkekirkens embeder. Kirkeretsantologi 2011*. København og Århus: Forlaget Anis for Selskab for Kirkeret, s. 179-212.
- Evald, Jens m.fl.(red.2002). *Om Retspolitik*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Iversen, Hans Raun (2009): Det folkekirkelige i de nordiske folkekirker i *Kirken i dag*, 1, marts, s. 4-5.
- Kærgaard, Niels og Jørn Henrik Petersen (2012) Den ideelle kirkeordning, folkekirken og fremtiden – et økonomisk perspektiv. I Christoffersen m.fl. (red.): *Fremtidens danske Religionsmodel*. København: Anis forlag, s. 357-370.

- Osborne, Stephen P. (2007): The New Public Governance? In *Public Management Review*, 8:3, 377-387.
- Ross, Alf (1971) *Om Ret og Retfærdighed. En indførelse i den analytiske retsfilosofi*. København: Nyt Nordisk Forlag, kap. XV.
- Stenbæk, Jørgen (2004): Folkekirkens ejendomsforhold og økonomi – historisk belyst. I Lisbet Christoffersen m.fl. (red.): *Kirkeretsantologi 2004 – dansk kirkeret i europæisk belysning*. København og Århus: Selskab for kirketret, s. 421-447.
- Torring, Jacob (red.): *Ledelse efter kommunalreformen – sådan tackles de nye udfordringer*. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Warburg (2012): Den danske religionsmodel i den store vide verden. I Christoffersen m.fl. (red.): *Fremtidens danske Religionsmodel*. København: Anis, s. 55-70.

Medierne og en kirkeforfatning:

Mediernes fremstilling af forslaget til ændringer i forholdet mellem kirke og stat

Henrik Reintoft Christensen

Indledning

26. september 2011 offentliggjorde Selskab for Kirkeret sit forslag til en kirkeforfatning i København og senere her i Aarhus. Samtidig sad jeg til et seminar og diskuterede, hvordan forholdet mellem religion og medier har udviklet og ændret sig de forgangne 25 år med kolleger i et stort fællesnordisk forskningsprojekt om religion i det offentlige rum siden slutningen af 1980'erne. Det er et projekt som ligger i forlængelse af et lignende men tidligere projekt som undersøgte religiøs forandring i de nordiske lande fra 1930'erne til 1980'erne (Gustafsson 1985; Gustafsson 1987).

Vi kunne hurtigt blive enige om, at der er sket store forandringer, både hvad angår mediebilledet og religionens rolle og tilstedeværelse i det offentlige rum. Begge steder er vi gået fra monopol til en højere grad af pluralisme, men ikke nok med at der er kommet flere muligheder at vælge imellem, vores måde at vælge på har også ændret sig. Vi skifter ikke længere hele pakken ud, når vi vælger nyt, men sammensætter selv vores pakker med enkeltdele fra de forskellige tilbud som derudover krydres med tilbud, der slet ikke er institutionelle.

På medieområdet betyder det, at vi i højere grad selv bestemmer, hvad vi vil holde os orienteret om, og vi abonnerer på netop de tjenester, der giver

os den viden vi gerne vil have, hvad enten der er tale om betalingsaviser, gratisaviser, netaviser, TV/radio, facebook, blogs eller twitter. En af konsekvenserne har været, at aviserne, som vi kender dem, er ved at bevæge sig fra at være det vi kalder omnibusaviser og over i en mere segmenteret og nichepræget retning (Hallin og Mancini 2004; Hjarvard 2008a). Det er den udvikling aviser som Kristeligt Dagblad og Information henviser til når de argumenterer for at de klarer sig mindre skidt i disse år end de store dagblade som Berlingske, Politiken eller Jyllandsposten.

På religionsområdet er vi også begyndt at vælge mellem de forskellige tilbud, der efterhånden findes, og selvom der stadig findes folk, der skifter hele pakken ud og konverterer til en helt anden religion, gør mange det først efter at have afsøgt mulighederne. Det er dog langt mere almindeligt at indarbejde spirituelle elementer i sin religiøsitet, selvom man stadigvæk opfatter sig som del af folkekirken. Langt de fleste deltagere på de meget populære *Krop, sind og ånd* messer er søgende og spirituelt interesserede mennesker, der er medlemmer af folkekirken, som ikke i nævneværdig grad overvejer at melde sig ud af den. Dog falder medlemsandelen år for år og da Danmarks statistik offentliggjorde medlemstallene for 2011 var det en nyhed der var vigtig nok til at komme i et af landets højst respekterede nyhedsorganer, Radioavisen, her i slutningen af februar. Der er nu mindre end 80 % af befolkningen der er medlem af kirken. Nedgangen blev af en af landets biskopper forklaret med de mange tilbud på religionsmarkedet, som han kaldte det. Derudover mente han, at den anden store faktor er finanskrisen, fordi de penge man kan spare ved at melde sig ud, kan bruges andre steder. Om det nu er de to vigtigste faktorer til det dalende medlemstal skal jeg ikke kunne sige, men nyheden viser netop én af mediernes vigtigste funktioner, nemlig at sprede, ikke kun det gode, men langt oftere, det dårlige budskab. Hvad enten det er den rigtige fortælling om medlemstallet eller ej, er det den fortælling som medierne formidler til alle de mange danskere, som hører Radioavisen. Det er en fortælling, som i kraft af sin kilde, en biskop, får en særlig vægt, legitimitet og ikke mindst gyldighed. I P1-morgen her til morgen var der for eksempel også en biskop, der lancerede en teori om det til tider pauvre fremmøde ved gudstjenester: de ligger på et uheldigt tidspunkt for det moderne menneske og burde måske flyttes til mere attraktive tidspunkter for eksempel søndag eftermiddag eller en aften i hverdagene. Men har dækningen overhovedet konsekvenser? Ja, det har den:

Ser vi for eksempel på udviklingen i Finland, så meldte over 40.000 finner sig ud af kirken i løbet af ganske få uger efter at den nationale TV-station YLE havde vist en dokumentar om kirkens holdning til homoseksualitet og den efterfølgende meget intense debat i medierne om dette emne.

Og så er vi inde på en anden vigtig funktion hos medierne. Udover at de spreder information, er de også redskaber for forandring. Den tyske sociolog Niklas Luhmann skriver et sted "at massemediernes funktion består i den bestandige skabelse og bearbejdning af irritation [...] Som faktisk effekt af denne cirkulære og vedvarende aktivitet i skabelsen og interpretationen af irritation ved hjælp af tidspunktbundet information opstår de beskrivelser af verden og samfundet, i forhold til hvilke det moderne samfund orienterer sig inden for og uden for sit massemediesystem" (Luhmann 2002, 123). Jeg vender tilbage til dette begreb om irritation senere, men her betyder det, at det er noget, man reflektivt reagerer på. Medierne er dermed redskaber, fordi de kan bruges dels af medierne selv, men også af andre aktører, der ønsker at skabe forandring, alternativt at imødegå andres krav på forandring. Det er noget politikere er meget gode til at udnytte, men det konstante behov for at være et hestehoved foran medierne får dem til at ansætte rådgivere, der kan hjælpe dem med at håndtere medierne rigtigt – både når de bruger medierne, men også når medierne konfronterer dem med sager, de helst ville være foruden. De fleste andre grupper, institutioner eller organisationer er ikke trænet i mediehåndtering i samme grad. Og her ligger der en stor udfordring for de grupper, som forsøger at forsvare eller udbrede værdier, som ikke nødvendigvis støttes af medierne eller befolkningen generelt. Et godt eksempel er kampen om Ungdomshuset, hvor Ungdomshusets og Faderhusets konflikt om retten til Jagtvej 69 var godt nyhedsstof målt på alle parametre. En del af mediernes dækning af konflikten handlede faktisk om de to gruppers håndtering af medierne, hvor det blev påpeget, at Ungdomshuset havde en langt bedre mediestrategi end Faderhuset. Til gengæld viser sagen også, at mediestrategi og spin ikke er alt, når andre i sidste ende har en bedre sag rent juridisk.

Denne sag viser en tredje vigtig pointe ved medierne: De har forskellige syn på, hvordan verden ser ud, fordi de har forskellige værdier og derfor forskellige standpunkter på en lang række områder, som gør, at der måske ikke er noget fagligt at udsætte på journalistikken i dækningen af den enkelte sag, men vinklingen af den kan være ensidig uden at være forkert

eller fokuseringen kan generelt være skæv. Hvis en journalist skriver om sex-overgreb i den katolske kirke, er der intet galt i det, artiklen kan være objektiv, lødig, saglig og helt efter forskrifterne for god journalistik, men hvis alle journalister skriver objektive, lødige, saglige og helt efter forskrifterne for god journalistik artikler om sex-overgreb i den katolske kirke og det er det eneste, vi hører om, så bliver de del af en kollektiv løgn, en skævvridning af vores syn på den katolske kirke (Polite 1998, 124f). På mange områder sikrer avisernes forskellige redaktionelle holdninger, at de fleste holdninger kan komme til orde i den offentlige debat, men hvis der er et fælles blindt punkt i forhold til et emne kan den manglende dækning være en skævvridning. Det indsamlede materiale tyder på, at Folkekirken kunne ligge i et sådant blindt punkt i de fleste aviser, som vi skal se nedenfor.

Religionssociologen Peter Beyer arbejder med videnskabsteoretiske refleksioner over tilgangen til studiet af religion. Han har med udgangspunkt i Niklas Luhmanns systemteori hæftet sig ved, at en af grundene til at religiøse organisationer ofte er utilfredse med den måde de bliver studeret på, eller videnskabsfolk er utilfredse med den måde, journalister refererer dem på, skyldes at disse systemer iagttager hinanden ud fra forskellige optikker. Når et system iagttager et andet system ud fra en bestemt optik er den ofte med til at skabe irritation i det iagttagede system, som det bliver nødt til at forholde sig til. Som det bliver nødt til at klø på. Det juridiske systems optik – blandt andet med fokus på menneskerettigheder – har i lang tid irriteret bestemte religiøse overbevisninger ligesom den politiske optik – som selv kan være irriteret af juridiske eller økonomiske momenter – også kan forårsage irritation i det religiøse system ved bestemte udmeldinger for eksempel om grænser for religion i det offentlige rum (Beyer 2003).

Det er ikke muligt med sikkerhed at afgøre, hvor stor mediernes magt er, men man er relativt enige om en række vigtige træk ved mediernes måde at fungere på: De har en dagsordensfastsættende evne, hvilket vil sige, at de til dels kan være med til at bestemme, hvad der skal tales om i den offentlige debat. Det sker gennem det, man kalder priming og framing. Priming handler grundlæggende om, hvor meget hver sag dækkes, grundfarven i dækningen så at sige. Priming er at grunde noget med den store pensel for at gøre det klar til at blive malet på. Framing er derimod præsentationen og vinklingen af de sager der dækkes: er de positive eller negative? Hvem bruger de som kilde og hvordan fremstiller de sagen?

Medierne har også en dramatiserende effekt i deres måde at kommunikere på. Det betyder at de blandt andet benytter sig af en række specifikke dramaturgiske greb når de formidler og sælger deres historie til publikum. Blandt disse greb finder vi tendenser til at polarisere, forenkle og personificere historierne (Waldahl 1999).

Derudover har medierne i nogen grad medialiseret samfundet, det vil sige at den måde vi kommunikerer på, når vi skal udbrede vore budskaber via medierne, sker på mediernes præmisser. Nogle argumenterer endda for at vi underlægger os disse præmisser, selv når vi ikke kommunikerer via medierne (Hjarvard 2008b). I forlængelse af dette argumenterer den danske medieforsker Stig Hjarvard for, at medierne har overtaget nogle af de funktioner, religion tidligere havde. Det er i medierne, vi møder de store episke narrativer om kampen mellem godt og ondt. Det er i højere grad medierne end religionen, som i dag strukturerer vores tid og indrammer dagen fra morgens radioavis eller morgenfjernsyn til aftenens primetime udsendelser. Det er mediernes helte og kendisser, som dyrkes i dag og ikke de religiøse helgener og mestre. Men medierne kan også arbejde sammen med den religiøse institution i et land som Danmark. Det er medierne og kirken i fællesskab, som tilbyder sig, når der skal bearbejdes nationale traumer som tsunamier eller terroranslag, eller når lykkelige begivenheder af national størrelse fejres som fx royale bryllupper og dåb (Hjarvard 2008c).

Medierne og en kirkeforfatning

Ovenstående var en hurtig indledning over forholdet mellem religion og medier. Den tjener to formål: dels at introducere nogle betragtninger over mediernes rolle i samfundet, dels at opregne en række lighedspunkter mellem religion og medier, men også lighedspunkter i deres udvikling og rolle i samfundet de seneste årtier. Den opmærksomme lytter har måske også allerede gættet at ovenstående også dækker over, at medierne ikke har haft særligt meget at sige om en kirkeforfatning!

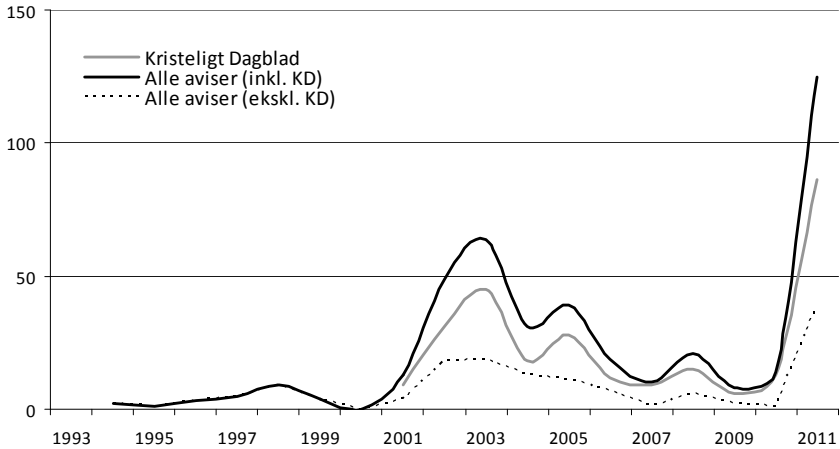
Inden jeg går videre til indholdet i den smule medierne rent faktisk har at sige om en kirkeforfatning og eventuel adskillelse af kirke og stat, er det på sin plads kort at *vise hvor lidt* medierne har at sige og samtidig *vise hvor meget* medierne faktisk har sagt om en kirkeforfatning i denne omgang. Alle de landsdækkende aviser afleverer deres artikler til en artikeldatabase

som hedder Infomedia. Her er de gjort søgbare, og det er derfor relativt simpelt at undersøge hvor ofte medierne har brugt ordet 'kirkeforfatning'. Databasen går tilbage til 1990 for enkelte aviser, men som den nedenstående figur viser, var der ikke nogen artikler dengang.

Figur 1: Antal artikler hvori ordet 'kirkeforfatning' optræder 1990-2011. En ulempe ved databasen er, at Kristeligt Dagblad først kom med fra 1. juni 2001, hvilket tydeligvis skævvrider figuren. Den stiplede linje angiver udviklingen hvis Kristeligt Dagblad holdes ude af billedet. Udover det helt elementære at man altid kigger efter de toppe, der måtte være, findes der også andre interessante konklusioner i figuren. For det første at ordet kirkeforfatning anvendes meget sjældent. Med tanke på at aviserne bringer tusindvis af artikler hver uge er færre end 50 artikler om året ganske lidt. Det er altså ikke dette emne som de seneste 20 år har været vigtigt i medierne. Det skal for en sikkerheds skyld præciseres, at den ovenstående figur også inkluderer artikler fra udlandet. Man kan desværre ikke vælge mellem artikler der er indenrigs eller udenrigsorienterede, og da figuren blot tjener til et hurtigt overblik, er den ikke rensset for udenlandske artikler. Dem er der sandsynligvis ikke mange af, men man kunne forestille, at der for eksempel findes artikler om adskillelsen af stat og kirke i Sverige omkring årtusindskiftet, selvom antallet af artikler i både 1999 og 2000 var lavt.

For det andet understreges den lave interesse yderligere af, at det primært er én avis, Kristeligt Dagblad, som har brugt ordet kirkeforfatning oftere end alle de andre aviser tilsammen. Og det har den gjort hvert eneste år siden den kom med i databasen. For det andet viser figuren, at der var en interesse for en kirkeforfatning i starten af VK-regeringens periode. Grunden til at det netop er regeringsskiftet, jeg anvender, er jo, at det var den nytiltrådte kirkeminister, Tove Fergo, der fik sat gang i debatten om forholdet mellem kirke og stat med sin afvisning af forslaget til en ny salmebog i 2002. Herefter taber de fleste medier igen interessen, indtil selskabet offentliggør sit forslag til en forfatning. Og hermed er det næsten tid til at se nærmere på mediernes dækning af forslaget til en kirkeforfatning. Inden da vil jeg kort nævne tre detaljer: for det første har jeg kun set på mediernes dækning i løbet af den første måned efter offentliggørelsen af forslaget. For det andet har jeg inkluderet de artikler, der også anvender ordene *adskille*, *stat*, *kirke*. Det gav et samlet tekstkorpus på over 100 artikler, men det viste sig ved den første gennemlæsning, at de

tre nye søgeord også gav en del fejllartikler om forholdene i andre lande. I det hele endte det med 51 artikler. Da der i dette lave antal artikler er en påfaldende mangel på indholdsmæssig variation er det tvivlsomt om flere artikler nødvendigvis ville have meget mere at bidrage med. Skulle materialet have været suppleret med flere tekster ville det have været mere formålstjenligt at have inddraget TV og radio, men jeg har kun set på de

ni landsdækkende avisers artikler.

I den nedenstående figur ser vi antallet af artikler der er blevet offentliggjort på en given dag på den lodrette akse mens vi har dagene i perioden fra offentliggørelsen af forslaget den 26. september og en måned frem ud af den vandrette akse.

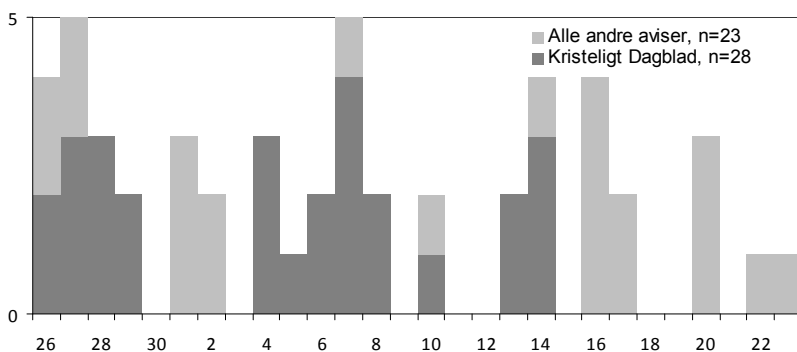
Figur 2: Antal artikler fordelt på dato og avis

Selvom der kun er 51 artikler, viser grafen faktisk flere interessante ting. Blandt andet viser den med al ønskelig tydelighed, at det primært er Kristeligt Dagblad der beskæftiger sig med historien om forfatningen. Der er flere artikler i Kristeligt Dagblad end i de andre aviser tilsammen, nemlig 28 artikler i Kristeligt Dagblad mod 23 artikler i de otte andre aviser. Kristeligt Dagblad skriver primært umiddelbart efter offentliggørelsen, mens de andre avisers artikler er mere ligeligt fordelt over hele perioden. Det kan skyldes, at deres dækning hurtigt kommer til at handle om det politiske spil omkring et vielsesritual for homoseksuelle, som den nye kirkeminister udtaler sig om og som i den grad sætter sig på debatten.

For det andet, og måske mest indlysende, viser figuren, at der ikke er mange artikler om en kirkeforfatning i det hele taget. Hvis man derudover forsøger at dele det op i det man kalder henholdsvis *news* og *views* artikler, det vil sige nyheder, reportager, og baggrundsartikler overfor ledere, kronikker, læserbreve og interviews så er der ikke mange nyhedsartikler tilbage, nemlig 22 nyhedsartikler hvoraf 12 er fra Kristeligt Dagblad. Ekstrabladet bringer en notits, som er en kort opsummering af Kristeligt Dagblads artikel om dronningens rolle i forfatningen, mens Information, Jyllandsposten og Weekendavisen hver bringer en nyheds-artikel om kirkeforfatningen. Af de 29 *views*-artikler er 16 fra Kristeligt Dagblad og 9 fra Jyllandsposten. Alt i alt slår det mig som forbavsende få artikler, men det kan formodentligt opfattes som en indikation på, hvor lidt vigtigt disse aviser mener begivenheden og historien er i sammenligning med de andre mulige begivenheder og emner i den periode. Af en offentlig institution med et budget på godt 7 mia. i 2009 og med 80 % af befolkningen som medlemmer, er den manglende interesse i sig selv interessant, selvom det selvfølgelig ikke er mange penge i forhold til udgifterne til for eksempel folkeskolen, som har et budget på omkring 50 mia. årligt.

De to aviser der bringer flest artikler, er som det sikkert fremgår af det ovenstående Kristeligt Dagblad og Jyllandsposten. Jyllandsposten er den avis, der bringer flest læserbreve i forhold til nyheder, og ser man nærmere på dem, handler de i højere grad om politik og i særdeleshed om Manu Sarens visioner for fremtidens folkekirke herunder vielsesritualet for homoseksuelle, mere end det handler om folkekirken og forfatningsforslaget som sådan.

Med denne oversigt i bagehovedet kan vi nu se lidt nærmere på artiklernes indhold og hvad de siger om folkekirken. Med andre ord er jeg interes-

seret i de ting medierne hæfter sig ved, eventuelt hvorfor og hvordan de hæfter sig ved det, dvs. hvilke motiver man kan læse ud af artiklerne og hvilke argumenter de bruger. Da de fleste af jer formodentligt er bekendt med alle argumenterne og for at undgå gentagelse af for meget allerede kendt viden, har jeg valgt at perspektivere til den norske debat om det kommissionsforslag, der kom ud af det såkaldte Gjørnes-udvalg tilbage i 2006. Sammenligningen er interessant, fordi den norske kirke jo nemlig allerede havde en struktur med et kirkemøde og et kirkeråd, så det blev ikke en del af den norske debat. Alligevel ligner de hinanden på nogle punkter, som jeg vil vende tilbage til.

Som eksempel på det jeg er interesseret i, er der den velkendte anekdote om to katolske præster, der diskuterer rygning og bøn. Den ene mener det er tilladt at bede og ryge samtidigt, mens den anden mener, det ikke kan være tilladt. De kan ikke nå frem til en løsning og ender derfor med at skrive til paven. Den ene skriver og spørger, om det er tilladt at ryge mens man beder og får efter nogen tid svar tilbage, at det ikke er tilladt, da man skal give sig helt hen til bønnen og ikke bruge jordiske stimulanser, mens man beder til Vorherre. Den anden er helt uforstående med svaret og skriver også et brev til paven, hvori han spørger, om det er tilladt at bede, mens man ryger. Også han får efter nogen tid svar fra paven som skriver, at det selvfølgelig altid er tilladt og godt at bede (Postman 1992). Vi står altså med et eksempel på, at den måde man fremstiller sin historie eller sit problem på, har betydning for den måde, man forestiller sig dets løsning. Det er derfor interessant at hæfte sig ved, hvad de forskellige avisartikler og kritiske indlæg hæfter sig ved af problemer eller fordele ved forslaget fordi det siger noget om deres syn på kirken og dens rolle i samfundet eller på regeringen og dens rolle i forhold til kirken.

På dagen for offentliggørelsen af forslaget til kirkeforfatningen har Kristeligt Dagblad tre artikler i avisen. Ikke nok med at de er i avisen, de er alle prominent placeret i avisen på henholdsvis forsiden, side to og side fire. Disse tre artikler anslår i det store hele alle de temaer, der indgår i alle andre artikler i løbet af den næste måned:

- 1) om dronningens autorisation af ritualer
- 2) om skellet mellem indre og ydre anliggender
- 3) om etableringen af kirkemøde og kirkeråd med udtaleret.
- 4) om problemet vedrørende homoseksuelle vielser

Det første punkt er kun med i mediernes dækning de første dage, hvori- mod det sidste punkt er løsrevet diskussionen om en forfatning på grund af den nye kirkeministers udtalelse om et snarligt ritual for homoseksuelle vielser. Tema to og tre bliver således dem der er mest til diskussion speci- fikt i forhold til kirkeforfatningsforslaget.

Jeg nævnte tidligere, at de fleste systemer eller institutioner ofte er uin- teressererede eller ligefrem modstandere af at blive iagttaget af andre syste- mer eller institutioner, fordi de ofte iagttager dem ud fra andre logikker end dem, de selv mener, har betydning. Det er i det store hele, det vi ser i denne her dækning. Avisen er primært interesseret i de aspekter, der er relevante for det omgivende samfund. Selvom dronningens rolle for så vidt kan opfattes som et indre anliggende for folkekirken, bliver hendes rolle alligevel fremstillet som bindeleddet mellem kirken og samfundet/ folket. En præst der ellers er positiv overfor større selvstændighed, Kaj Bollman, siger "Hun har helt samme positive betydning som i nytårsta- len, hvor hun jo samler nationen foran tv'et". Denne passage understreger interessant nok både kirkens rolle i samfundet, men jo faktisk også medi- ernes jævnfør de indledende betragtninger. De er begge to med til at skabe sammenhængskraft i samfundet gennem i dronningen, eller måske er det de tre størrelser tilsammen, dronningen, kirken og medierne, der bruger hinanden til at samle nationen. Flere forskere har i den forbindelse peget på konkurrencen mellem TV og anden kultur. Det er ikke kun kirkegang der er gået tilbage i takt med 'husalterets velsignelser', men også andre kulturtilbud som at gå i biografen, teatret, til koncerter og i det hele taget at gå ud (Davie 2000). TV har været med til at underminere det lokale fællesskab, men man kan på den anden side hævde at det har været med til at opbygge et mere nationalt fællesskab omkring blandt andet nyheder, men også omkring Matador, Krøniken, Forbrydelsen og Borgen.

Det andet tema er skellet mellem de indre og de ydre anliggender. Det er analytisk set en meget interessant skelnen. Begreberne *indre* og *ydre anliggende* er flydende betegnere, som i sig selv er nærmest indholdsløse, men gives indhold og mening på forskellig vis af forskellige aktører alt efter, hvor de mener, grænsen bør trækkes. Som alle flydende betegnere handler det om at trække grænser mellem det, man mener er indeholdt i betegneren og det som står udenfor, hvad enten det drejer sig om dansk- hed eller andre omstridte begreber. Når man ikke vælger at beskrive eller redegøre for indholdet, kan det skyldes, at det er så diffust, at man ikke

er helt klar over det, eller at man bruger det retorisk for at lade publikum give begrebet mening af sig selv. Stort set alle artikler nævner de indre anliggender. De fleste gør sig derudover ikke nogen umage med at beskrive, hvori de består, mens andre igen nævner en række elementer. Alle artikler der specificerer de indre anliggender, nævner retten til at autorisere ritualer, hvilket er interessant da en enkelt artikel også nævner, at Selskabet for Kirkeret (formanden) har sagt, at der ikke er nogen retlig nødvendighed for at autorisere dem. Derudover er der andre bud på, hvad der ligger i de indre anliggender. En biskop nævner "forkyndelse, tro og økonomi" som de indre anliggender, og en journalist skriver, at forslaget betyder, at "[kirken] endelig er blevet herre i eget hus. Næsten". "Folketinget vil ikke længere kunne vedtage love om kirkens indre anliggender, dvs politikerne kan ikke blande sig i ritualer, salmebøger eller bibeloversættelser og Folkekirken vil også kunne udtale sig på egne vegne". Det fremgår imidlertid ikke af artiklen, hvordan det ellers ret tydelige 'næsten' skal opfattes. Kun en enkelt artikel identificerer det, den mener er ydre anliggender, og det er menighedsrådslovgivningen og menighedsrådsvalgene.

Det tredje tema er kirkemødet og kirkerådet. Det bliver i flere artikler sammenlignet med Folketing og regering. Det er en metafor, som går igen, og som også fylder en del i læserbrevene og kronikkerne især i sammenhæng med kirkens udtaleret. Det er primært dette punkt, der adskiller sig fra den norske debat. Den norske kommission, som var nedsat for at arbejde med det fremtidige forhold mellem stat og kirke, afleverede sin rapport i januar 2006, hvori den opregnede tre mulige scenarier: At det nuværende stat-kirke forhold blev opretholdt, at man iværksatte en reform, eller at man adskilte dem fra hinanden. Selv gik et flertal i kommissionen ind for en reform. Regeringen indledte en høring og inviterede 2500 til at afgive høringssvar senest 1. december 2006. På grund af den store interesse for emnet blev tidsfristen udskudt til 31. december 2006. I december måned er der således en livlig offentlig debat om forholdet mellem stat og kirke, men som med så mange andre offentlige debatter har de en tendens til at blive sort/hvide og denne debat kom hurtigt til at handle om at være for eller imod forandring mere end for eller mod adskillelse. Som nævnt fokuserer den norske debat ikke på etableringen af kirkemøde og kirkeråd, da man allerede har det, men på demokratiseringen af kirken. Da det er regeringen der udpeger biskopper, og da den ikke er forpligtet på at udpege den biskop, kirken måtte pege på, skal regeringen altså afgive

noget helt konkret magt til kirken. Her er det politikerne og medierne magtpåliggende, at kirken fungerer demokratisk og inkluderende, hvilket vil sige, at så mange borgere som muligt er med til at vælge kirkens ledelse, og at ingen minoriteter ekskluderes af kirken. Politikere og medier er ret opmærksomme på, at de biskopper der ansættes, har holdninger der afspejler samfundet og dermed også formodes at ansætte præster der arbejder på at inkludere så mange grupper som muligt, fx kvindelige eller homoseksuelle præster (Christensen 2010).

Forslaget om etableringen af kirkeråd og kirkemøde samt forestillingen om en kommende udtaleret er ellers noget, der kan få modstanderne af kirkeforfatningen på banen i Danmark. Det skyldes at modstanderne mener det vil være ensbetydende med en politisering af kirken og dens arbejde, hvilket også viser sig i brugen af folketing/regering-metaforen. Den tidligere kirkeminister Birthe Rønn Hornbechs holdning til sagen er formentlig kendt af de fleste tilstedeværende, men jeg vil alligevel citere fra hendes kronik "Et politisk kirkeråd" i Jyllandsposten den 1. oktober 2001 – få dage efter selskabets offentliggørelse af forslaget til en kirkeforfatning.

"Folkekirken vil blive en politisk anstalt. Og med Folkekirken som politisk anstalt, vil statsmagten føle konkurrencen fra kirkemagten og selv blive religiøs. Se blot på USA. Dermed er vi straks på vej til at sammenblande religion og politik på en meget uluthersk måde".

Min kollega Marie Vejrup Nielsen har netop beskæftiget sig med brugen af Luther i den danske debat og finder tre fortællinger der alle inddrager Luther: Han kan blive brugt positivt som værn mod en sammenblanding af religion og politik, som det for eksempel ses i Birthe Rønn Hornbechs kronik og som, i parentes bemærket, finder særlig udbredelse i Jyllandsposten ifølge Marie Vejrup Nielsen. Over dette står fortællingen om de negative referencer til Luther, den anakronisme han er udtryk for og som med henvisninger til fx hans syn på jøder og tyrkere forsøger at gøre ham illegitim at bruge i den offentlige debat i dag. Denne fortælling trives især i Politiken. Endelig er der ligeligt fordelt i aviserne en mere moderat, men langt mindre fremtrædende, mellemposition, som anerkender Danmarks historie og de gode ting ved Luther (Nielsen 2011).

I det foreliggende materiale bruges Luther kun i Jyllandsposten. Udover at vi finder Luther hos Birthe Rønn Hornbech finder vi ham også i indlæg af Sven Ove Gade og Henrik Gade Jensen. De er begge helt på linje med

Birthe Rønn Hornbech og i overensstemmelse med Nielsens analyse. De bruger med andre ord alle Luther som argument mod både udtaleret og adskillelse af stat og kirke, fordi det kun vil føre til politisering af kirken. Luther bliver dermed et meget nemt og brugbart billede på det kirkesyn eller den repræsentation af kirken, der kommer til udtryk hos disse meningsdannere i Jyllandsposten.

Som afslutning på dette punkt vil jeg nævne, at forskning har vist at forståelsen af kirkens rolle i samfundet, spiller en rolle for den måde staten regulerer *alle* religioner i samfundet på. De amerikanske sociologer Joel Fetzer og Christopher Soper konkluderer, at kirke/stat forholdet er en bedre forklaringsfaktor for forholdet til minoritetsreligioner end de forklaringer, der trækker på teorier om politisk forandring, hvad enten de fokuserer på ressourcerne hos de mobiliserede grupper eller de fokuserer på de politiske mulighedsstrukturer for forandring, der måtte være til stede på forskellige tidspunkter i samfundet (Fetzer og Soper 2005). Ser man igen på forskellen mellem Danmark og Norge, er det interessant at man i Norge, hvor der allerede var et kirkemøde og et kirkeråd, har haft relativt let ved at nedsætte et islamisk råd, mens det omvendte har gjort sig gældende i Danmark. Nok har muslimerne også haft svært ved at blive enige om et råd i Danmark, men der har heller ikke fra myndighedernes side været en tilskyndelse til at oprette en samlet organisation. Og det kan måske hænge sammen med forestillingen om, at der ikke, ligesom i kirken, skal være noget overordnet samlet organ, der kan udtale sig på ens vegne, fordi vi så vil få en religion med politiske ambitioner.

Det sidste punkt handler om problemet vedrørende homoseksuelle vielser. Her er der også både ligheder og forskelle mellem debatterne i Norge og Danmark. Adgangen til den offentlige debat er den samme. Det vil sige, at medierne fungerer som såkaldte *gatekeepers*, der spiller en rolle for, hvad der bringes videre til læserne. Aviserne får hver dag flere læserbreve og kommentarer, end de kan udgive, så der skal ske en udvælgelse. Jeg nævnte ovenfor konflikten mellem Ungdomshuset og Faderhuset. Hvis man vil ud i offentligheden og sælge et budskab om, at homoseksuelle ikke kan få det samme som alle andre, skal man træde varsomt for ikke at blive stempet som reaktionær og ude af trit med samfundsudviklingen. Det kan være en attraktiv strategi for en gruppe, der gerne vil markere sin modstand til samfundet og de værdier, de mener, er tegn på et moralsk

fordærv, men det er samtidig potentielt undergraverende for en institution, der gerne vil være en del af samfundet.

Homoseksualitet blev afkriminaliseret i 1933 i Danmark, men da Gallup 14 år senere i 1947 gennemførte en undersøgelse af synet på forskellige forbrydelser, mente seks ud af ti danskere stadigvæk, at homoseksualitet var den værste eller næstværste forbrydelse i forhold til mord, voldtægt, indbrud, dokumentfalsk, spirituskørsel og jagt udenfor sæsonen. 40 år senere i 1987 var lige så mange danskere, det vil sige seks ud af ti, tilhængere af det registrerede partnerskab som godkendtes året efter i 1988 (Albæk 2003). Det betyder, at kirken har haft meget kort tid til at tilpasse sig en meget gennemgribende værdimæssig forandring i samfundet og det endda på et område, som generelt har betydet meget, ikke kun for kristendommen, men for religion generelt, nemlig regulering af seksualitet.

At forsøge at sætte sig op mod noget, der i samfundet generelt opfattes som en grundlæggende menneskeret, er svært, og her taler jeg ikke så meget om vielse som om følelsen af eller fortællingen om diskrimination, der især forfægtes af medierne. Således er der i Norge ingen der trådte offentligt frem i de store landsdækkende medier for at argumentere mod de homoseksuelle rettigheder og muligheder. Al modstand mod dem var andenhånds ført til torvs af deres kritikere. Det kan enten skyldes, at medierne påtager sig en bevidst eller nærmere ubevidst censurerende opgave og udelukker de stemmer der strider mod de værdier de vil udbrede, eller det kan, mere sandsynligt, forholde sig sådan, at modstandere mod homoseksuelle vielser pålægger sig selv tavshed i den brede offentlige debat, fordi de ved, at deres stemme er ildehørt og at det alligevel ikke kan betale sig at formidle sit budskab i den brede offentlighed og i stedet måske vælger at udtrykke sig i mindre fora i periferien af den brede offentlige debat.

Den danske debat ligner den norske for så vidt at modstanderne ikke optræder i de store medier (men de få artikler taget i betragtning behøver det ikke have noget på sig). Derimod optræder både Luthersk Mission og Evangelisk Luthersk Netværk med deres modstand i Kristeligt Dagblad og her får de lov til at forklare, at de ikke går ind for en velsignelse og da slet ikke et kønsneutralt ritual.

Til sidst vil jeg nævne to ting, der har slået mig som mangler ved debatten og som der har været tavshed omkring – i det mindste i aviserne:

Det første emne har ikke så meget med tavshed som med et systemisk træk at gøre. Oven på kvindernes kampdag i 2012 er det på sin plads at

bemærke, hvor få kvinder der har deltaget i denne debat. Det er stort set kun mænd, der optræder i debatten. Omkring en fjerdedel af kilderne i nyhedshistorierne eller forfattere til views-artikler er kvinder og her tegner Birthe Rønn Hornbech sig for ca. halvdelen af de gange kvinder optræder. Retfærdigvis skal det påpeges at der også blandt mændene er personer der anvendes oftere end andre i særdeleshed: Karsten Nissen, Kaj Bollmann og Peter Christensen. Alligevel står tilbage at diskussionen om forholdet mellem kirke og stat er en mandsdomineret diskussion. Interessant nok har kirkeministeren sammenlignet sagen om de homoseksuelle vielser med diskussionen om kvindelige præster. På nogle områder er sammenligningen måske rimelig, men på andre er den ikke. Det er bemærkelsesværdigt at så få kvindelige præster vælger at deltage endsige argumentere for det kønsneutrale ritual hvis den grundlæggende – ikke diskriminerende – logik er den samme. Ikke kun fordi de er kvinder, men også fordi der i dag faktisk er flere kvindelige end mandlige præster i den danske folkekirke.

Den anden tavshed handler om befolkningen eller rettere menigheden og dens syn på en kirkeforfatning. Ingen menigheder og ingen lægfolk er blevet spurgt eller optræder i nyhedsartiklerne. Ganske få deltager med læserbreve og kronikker. Det er de kendte opinionsdannere der optræder i medierne. Dette er også til dels et systemisk træk, da journalister kan have en tilbøjelighed til anvende og foretrække offentlige informationskanaler (van Dijk 1993). Omvendt er de fleste medier gode til at finde den personlige vinkel der kan få almindelige mennesker til at identificere sig med historien. Dette har ikke været tilfældet i dækningen af forfatningsforslaget. En journalist fra Kristeligt Dagblad påpeger dog, at forslaget overhovedet ikke har nogen konsekvenser for den enkelte kirkegænger, kun for ledelsen af kirken, hvilket dermed kan bruges som forklaring på den manglende inddragelse af menigheden og borgerne. Debatten har handlet om forskellige temaer, men den enkelte kirkes og menigheds liv har ikke været blandt disse.

Afslutning

Forslaget til en kirkeforfatning har været dækket i de danske aviser, men ikke i noget stort omfang, hvilket formodentlig vidner om den vægt aviserne tillægger emnet. Det skal imidlertid bemærkes, at der er forskel på

de enkelte avisers dækning. Kristeligt Dagblad er et særligt medie i denne sammenhæng. Ikke nok med at det alene bringer flere artikler end de andre aviser tilsammen. Det har også flere kilder fra kirkelige kredse og færre kilder fra politiske kredse end de andre aviser, og det lader derudover også de meget kritiske røster overfor den menneskerettighedstænkning, der præger debatten om et kønsneutralt ritual, komme til orde, hvilket står i modsætning til de andre aviser.

I Norge var der 2500 hørings svar på kommissionens rapport om det fremtidige forhold mellem staten og kirken. Om der vil komme ligeså mange i Danmark, er selvfølgelig vanskeligt at forudse, men en kommende nyhedsdækning af en reform vil – i lyset af debatten om selskabets forslag – have ganske få emner som sit omdrejningspunkt. Hvis kirkeministeren når frem til en beslutning om det kønsneutrale vielsesritual inden en debat om det fremtidige kirke/stat-forhold, vil det mest debatterede emne formodentligt blive etableringen af kirkeråd og kirkemøde, fordi forestillingen om at kirken får udtaleret spiller ind i frygten for at aktivistiske præster med særlige dagsordner tager kirken som gidsel i sager med politisk bevågenhed.

Abstract

Selskab for Kirkeret (“Danish society of church law”) published their proposal for a Constitution of the Evangelical Lutheran Church of Denmark in late September 2011. This article examines the debate on the proposal in the media following its publication. Danish national newspapers show a relatively high degree of political diversity which ensures the dissemination of diverse information and opinions even though the individual newspapers have some political blind spots. However, the coverage of the proposed constitution shows that the editorial choice of each newspaper turns into a collective blind spot perhaps as a result of a structural bias in the media towards the church. Only one newspaper differs from this pattern. The Christian daily has published more articles on a constitution of the church or of the separation of state and church than the other eight national dailies taken together over the last 20 years. And in the present debate it also publishes more articles than all the other newspapers. Nevertheless, all newspapers agree that the four most prominent subthemes

in the debate is the authorization of ritual, the distinction between internal and external affairs of the church, the establishing of a synod, and the marriage of same sex couples. Thus the debate on the proposal might be a good indicator of the most debated issues when a real proposal for a constitution is made.

Litteratur

- Albæk, Erik. 2003 "Political ethics and public policy: Homosexuals between moral dilemmas and political considerations in Danish parliamentary debates". *Scandinavian Political Studies*. 26(3). s.245-267.
- Beyer, Peter. 2003. "Conceptions of Religion: On distinguishing scientific, theological, and 'official' meanings", *Social Compass* 50(2). s.141-160.
- Christensen, Henrik R. 2010. *Religion and authority in the public sphere: representations of religion in Scandinavian Parliaments and Media*, upubliceret ph.d.-afhandling, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.
- Davie, Grace. 2000. *Religion in modern Europe: A memory mutates*. Oxford. Oxford University Press.
- Fetzer Joel og Christopher Soper. 2005. *Muslims and the State in Britain, France, and Germany*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Gustafsson, Göran. 1985. *Religiös förändring i Norden 1930-1980*. Malmö: Liber.
- Gustafsson, Göran. 1987. *Religion och kyrka i fem nordiska städer: 1930-1985*. Malmö: Liber.
- Hallin, Daniel C. og Paolo Mancini. 2004. *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. New York. Cambridge University Press.
- Hjarvard, Stig. 2008a En verden af medier: medialiseringen af politik, sprog, religion og leg. Frederiksberg. Samfundslitteratur.
- Hjarvard, Stig. 2008b "The mediatization of society: A theory of the media as agents of social and cultural change", *Nordicom Review* 29(2), 101-130.
- Hjarvard, Stig. 2008c. "The mediatization of religion: A theory of the media as agents of religious change", *Northern Lights*, vol. 6, 9-26.
- Luhmann, Niklas. 2002. *Massemediernes realitet*. København. Hans Reitzels Forlag.

- Nielsen, Marie V. 2011. "Claiming Luther as a religious resource: Civil religion in conflict?" *Journal of religion in Europe* 4. s.300-327.
- Polite, Oivvio. 1998. "För en ny journalistisk strategi" i Brune, Ylva (red.). *Mörk magi i vita medier: svensk nyhetsjournalistik om invandrare, flyktingar och rasism*. Stockholm. Carlssons Bokförlag.
- Postman, Neil. 1992. *Technopoly: the surrender of culture to technology*. New York. Knopf.
- van Dijk, Teun A. 1993. *Elite discourse and racism*. Newbury Park. Sage.
- Waldahl, Ragnar. 1999. "Medier, meningsdannelse og den politiske dagsorden". *Politica: Tidsskrift for Politisk Videnskab*, 31(2), s.117-133.

Menighedens liv og vækst – i teologisk belysning

Peter Lodberg

Med udtrykket *Menighedens liv og vækst* er vi inde i lovgivningen om menighedsråd. Preben Espersen anfører i sin bog *Folkekirkens styrelse*, at “(d)en nyvalgte medlemmer (af menighedsrådet, PL) afgiver på det konstituerende møde en erklæring på ære og samvittighed om at ville udføre det dem betroede hverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så at den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst. Erklæringen skal kun afgives af medlemmer, der første gang indvælges i et menighedsråd.”¹

Erklæringen hænger sammen med menighedsrådslovens paragraf 1, stk. 2, hvor det hedder: “Det påhviler menighedsrådet at virke for gode vilkår for evangeliets forkyndelse” og paragraf 7, der indeholder den ordlyd, som vi møder hos Espersen, om at nyvalgte medlemmer på det konstituerende møde afgiver en erklæring om at udføre det betroede hverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så at den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst.

Historisk går formuleringen “menighedens liv og vækst” tilbage til Venstremanden Søren Svendsen fra Bjerringbro, der i den politiske debat forud for vedtagelsen af menighedsrådsloven i 1912 foreslog en tilføjelse i menighedsrådsløftet, således at hvervet som menighedsrådsmedlem skulle udføres i troskab mod Folkekirken, “saa den kan byde gode Vilkaar for

---

1. Preben Espersen (1990). *Folkekirkens styrelse*, København: Jurist – og Økonomforbundets Forlag, p. 55.

den kristne Menigheds Liv og Vækst.”² Dermed fik løftet næsten den formulering, det har i dag, konstaterer Liselotte Malmgart.

Baggrunden for Søren Svendsens forslag var uenighed om menighedsrådenes identitet. Skal menighedsrådet udelukkende betragtes som et administrativt organ med ansvar for folkekirkens “ydre anliggender”, eller skal det også have ansvaret for folkekirkens “indre anliggender”? Og hvor går skellet mellem indre og ydre anliggender? Menighedsrådsløftet er et kompromis med linjer tilbage til 1912, og det er bemærkelsesværdigt, at formuleringen har overlevet op igennem det 20. århundrede. Hemmeligheden er måske, at formuleringen om at “ville udføre det dem betroede hverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst” er tilpas åben til, at man kan lægge det i formuleringen, der passer med ens teologiske opfattelse og ikke mindst kirkesyn. Tilhængere af at betragte menighedsrådet som et administrativt organ kan tolke “liv og vækst” som et ansvar for at sørge for en ordentlig vedligeholdelse af kirkebygning, præstegård og kirkegård. Men “liv og vækst” kan også tolkes i retning af, at menighedsrådet skal bidrage til at skabe liv og vækst i menigheden gennem de initiativer, som præst og menighedsråd tager i fællesskab. Dermed rykker børne- og ungdomsarbejde, studiekredse, kirkehøjskole og andre arrangementer inden for horisonten.

Diskussionen om menighedsrådets ansvar for indre eller ydre anliggender, og hvad menighedsrådet skal og kan tage sig af, hænger i det hele taget sammen med opdelingen i de opgaver en præst som ansat i folkekirken *skal* tage sig af, og hvad præsten *kan* tage sig af. Kirkeretligt er der ikke så mange opgaver, præsten *skal* tage sig af, mens der er mange opgaver, præsten *kan* tage sig af. Et velfungerende sogn hænger ofte sammen med, at der er overensstemmelse mellem præst og menighedsråd om, hvordan man opfatter forholdet mellem de arbejdsopgaver, præst og menighedsråd *kan* og *skal* tage sig af.

Denne problemstilling er blevet mere akut end nogensinde i folkekirken, fordi folkekirken ikke længere kan gå ud fra som en selvfølge, at der er institutioner i samfundet, der udfylder de opgaver, som de tidligere varetog i samarbejde med folkekirken. Det klassiske eksempel er Skoleloven af

---

2. Liselotte Malmgart (2003). *Vilkår for liv og vækst. Menighedsrådsloven 1903-2003*. Århus: Landsforeningens Forlag, p. 37.

1975, hvor folkeskolens kristendomsundervisning ikke længere udfylder funktionen som folkekirkens dåbsoplæring. Derfor har folkekirken selv taget denne opgave på sig med etablering af mini-konfirmand-undervisning og ansættelse af en lang række sognemedhjælpere, der i samarbejde med præst og menighedsråd varetager denne undervisning.

“Liv og vækst” bliver i en situation, hvor den traditionelle og naturlige samhørighed mellem folk og kirke er under forandring til en løftestang, der betoner menighedsrådets ansvar for dåbsoplæring og undervisning i menigheden, og dermed bevæger udtrykket sig i retning af at understrege en menighedsforståelse, der i teologisk forstand sigter på en nytestamentlig dåbsforståelse, hvor der er en nær sammenhæng mellem dåb og menighed. Udtrykket “liv og vækst” er således ikke et organisatorisk udtryk, der sigter på at gøre kirkens struktur mere retlinet eller effektiv, men et teologisk udtryk, der hænger sammen med dåb som forudsætning for, at der er menighed.

Dermed forsøger jeg at lægge mig op ad et teologisk motiv, der spiller en væsentlig rolle i flere af vores dåbssalmer. Det er det motiv, der handler om at vokse, at være frugtbar, dvs. organiske billeder om det nye liv i dåben. Vi møder det f.eks. i Grundtvigs salme *Af diendes og spædes mund* (DDS 445,3):

“Vi døber dem i Jesu navn
Trods hvem det vil forhindre,
Vi lægger dem i Jesu favn,
De kan ej blive mindre;
Gud, lad dem vokse ved hans bryst!
Gud, lad dem frydes ved hans røst,
Så deres øjne tindre!”

Eller hos Paul Gerhardt i Hans Adolph Brorsons gendigtning i salmen *Du folk, som kristne kaldes vil* (DDS 452,5):

“Så lad da ingen Satans list

Berøve dig dit gode,
Men vær en dejlig Himmel-kvist
Og frugtbar Jesu pode,
Der svarer til dit kristennavn,

At du din dåbes frugt og gavn
Kan her og evig nyde!”

Der er ingen tvivl om, at der er rigtig mange salmer i Den Danske Salmebog, der anvender ordet *liv*. Derimod er det mere spartansk, når det kommer til ordet *vækst*, sådan som det f.eks. kommer frem i Hans Adolph Brorsons salme

“Ak, Fader! lad dit ord og Ånd
Dog ret få overhånd!
Og se, hvor fuld din urtegård
Af torn og tidsel står!
Din vækst du her vel har,
Men ak, hvor tynd og rar! (sjælden)
Hvor lidet er dog kraften kendt
af ord og sakrament!
DDS 347,1

Denne salme står i salmebogens afsnit om den hellige almindelige kirke med betoning af kirkens fornyelse. Der er flere forhold, som er vigtige i denne sammenhæng. For det første er det Gud Fader, der giver væksten. Kirkens eksistens skyldes alene den treenige Gud og ikke menneskelig foretagsomhed. Gud Fader skaber sin kirke, når Gud kalder sit folk gennem forkyndelsen af sit ord til dåb og nadver. Det sker i gudstjenesten, når menigheden lægger mund og stemme til lovsangen, ører til forkyndelsen, hoved til dåben, hænder til modtagelse af nadveren og fødder til at gå ud i livet med velsignelsen. Guds kirke er det folk, der lægger krop til den tydning af tilværelsen, som evangeliet indeholder, og som tør tro, at forkyndelsens tilsagn om evigt liv hos den opstandne Kristus kan man leve og dø på.

Det er denne teologiske tanke om kirken som Guds skabning, der ligger bag placeringen af kirken i 3. trosartikel i både den apostolske trosbekendelse og den nikænske-konstantinopolitanske trosbekendelse. Det teologiske strukturprincip er: kun det som er af den treenige Gud selv kan være genstand for tro og bekendelse. Netop i 3. trosartikel er de udsagn samlet, som handler om de nye livsvilkår, som man gennem dåben og troen på den treenige Gud får del i: de helliges samfund, syndernes forladelse, kø-

dets opstandelse og det evige liv. Interessant er det, at også kirken indgår i denne sammenhæng, hvilket peger på, at samfundet med den treenige Gud er et nutidigt og evigt livsfællesskab, der finder sin ramme i én, hellig, almindelig og apostolisk kirke.

For det andet betoner Brorsons salme et væsentligt element, når det hedder, at væksten er tynd og rar, dvs. sjælden. Jeg forstår udsagnet således, at talen om vækst ikke må misforstås som et triumfalistisk udsagn om, at nu er den magtfulde kirke ved at besejre hele verden. Det er kirkens livsvilkår, at den i sin indre og ydre skikkelse hele tiden er i underskud og derfor må bede om Guds Ånds nærvær, der kan udruste menighedens medlemmer til at leve livet i forhåbningen om, at den mindste skal blive den største, og at dem i det lave må blive forfremmet til et liv i det høje. Kirkens eksistens som et menighedens fællesskab er med andre ord et forvarsel om, at tilværelsens magtforhold vil blive vendt om, når håbet om Guds rige ikke længere er et håb, men en fuldbyrdet realitet.

I forlængelse heraf kan man spørge sig selv, hvorfor det er nødvendigt med en menighed? Kunne kristendommen ikke blot være en personlig tro, som kunne udøves i ensomhed eller hemmelighed? Ikke hvis det gælder de oldkirkelige bekendelser, der tillægger kirken så afgørende teologisk betydning, at forfatterne fremhæver kirken som udtryk for Helligåndens nærvær. Det samme kan man sige om den klassiske artikel 7 i Den augsburgske Bekendelse, som ikke var tænkt som en artikel, der skulle definere kirken, men kom til det, da den lutherske kirke stod og manglede et forpligtende fælles udsagn, der kunne udtrykke, *hvem* kirken er. Jeg siger udtrykkeligt *hvem* kirken er og ikke *hvad* kirken er, fordi kirken i luthersk forstand er mennesker, før den er institution. Rækkefølgen er aldrig ligegyldig. I Den augsburgske Bekendelse udtrykkes det på den måde, at den anvender udtrykket *sanctorum communio*, dvs. de helliges fællesskab eller fællesskab om de hellige ting. Uanset hvilken oversættelse, man vælger, så er der tale om et fællesskab af *mennesker*. Det hænger sammen med artikel 7s nære sammenhæng med artikel 4, der omhandler den retfærdiggørende tro, og som er den artikel, kirken står og falder med. Sammenhængen mellem art. 4 og art. 7 vil jeg udfolde på den måde, at ekklesiologien i art. 7 er en udlagt soteriologi – forstået på den måde, at kirken er et fællesskab af mennesker, der lever deres liv i tro på, at tilsagnet om Guds retfærdiggørende handling i den opstandne Kristus også gælder dem. Kirken er med andre ord det femte evangelium, der som en frugt af samme

evangeliums forkyndelse bevidner, at den treenige Gud er i færd med at skabe, forløse og forny sin verden, og at dette sker gennem kirken, der hver søndag samles til fest for at bevidne, at Gud er i færd med at vende op og ned på verdens gang. Gudstjenesten er således ikke først og fremmest opretholdelse af en bestemt luthersk tradition, men udtryk for menneskers taknemlighed over den treenige Guds skabende og frelsende nærvær.

Gudstjenesten er teologisk forstået kirkens livsnerve, grundstruktur og hjerteslag, fordi den samler mennesker af kød og blod. Derfor måtte den lutherske teologi gøre op med tanken om, at der kan fejres gudstjeneste uden menighed blot den celebrerende præst var til stede, dvs. opgøret med den katolske messeoffertanke. Men det er netop her, folkekirken har et dybt teologisk problem i dag. Hvis man skal tro dagspressens gentagne historier om tomme kirker og de mange messefald, så har folkekirken det problem, at menigheden ikke vil være menighed. Den bliver både i byen og på landet væk, fordi tiden bliver brugt til meget andet: fjernsyn, computerspil, avislæsning, indkøb, havearbejde eller sort arbejde.

Så er det, at der hverken er liv eller vækst. Det kan man føle på sin egen krop som præst, kordegn, kirketjener og organist, når man spejder efter menigheden. Det er ikke godt for ansatte at være alene, eller som en præst udtalte for et stykke tid siden: "Jeg kan ikke holde ud at være både præst og menighed".

Jeg skal ikke i denne sammenhæng forsøge at pege på mulige årsags- eller bortforklaringer på tingenes tilstand. Her vil jeg blot pege på det som et alvorligt teologisk problem, at menigheden, dvs. de døbte, ikke vil være menighed, dvs. mødes for at fejre gudstjeneste. Jeg kender også de teologiske forsvarsmekanismer, der gennem tiden er blevet bragt i anvendelse så som, at velsignelsen ikke bare lyses for de tilstedeværende i gudstjenesten, men alle mennesker i hele sognet eller blot forkyndelsen lyder om søndagen, så er det nok at to eller tre er forsamlet i Herrens navn – underforstået lad være med at gå op i antallet af deltagere i gudstjenesten. Synspunktet er til tider i det 20. århundredes teologi blevet urgeret ud i det vanvittige: det er faktisk godt, at der ikke kommer folk til gudstjeneste, fordi det er udtryk for, at de ikke nærer falske religiøse følelser. Dermed slipper præsten også for at afsløre og imødegå den falske religiøsitet igennem den sande forkyndelse.

Set i denne sammenhæng bliver udtrykket "menighedens liv og vækst" til et nutidigt kirkekendetegn, der betoner, at menigheden består af men-

nesker, der samles til gudstjeneste; at alle døbte er medlemmer af menigheden og at der derfor ikke er forskel på de ansattes og de frivilliges ansvar for menighedens liv og vækst; at kirken ikke først og fremmest er institution, men er et fællesskab af mennesker, som mødes for at udtrykke deres taknemlighed over, at verden ikke kun er, som den tilsyneladende ser ud til at være, men at håbet om forandring kan holdes i live, indtil Gud bliver alt i alle.

Gudstjeneste og kirkestruktur

Betoningen af, at den lutherske kirkes identitet som kristent kirkesamfund hviler på tanken om den gudstjenestefejrende menighed, har afgørende betydning for opfattelsen af den lutherske kirkes forhold til staten. En luthersk kirke kan fungere under et hvilket som helst statsligt system, så længe evangeliet kan forkyndes, sakramenterne forvaltes, præsteembedet udøves sammen med den diakonale omsorg for de fattige. Sådan har det været siden reformationen identificerede kirken ud fra kirkens kendetegn, så selv et barn eller et tvivlende menneske kunne vide, hvor og hvornår der er tale om kirke.

Den lutherske teologi om kirken har på mange måder tjent kirken vel. Den har kunnet tilpasse sig forskellige statslige styreformer rundt omkring i verden. Velkendt er de nordiske modeller med forskellige statsunderstøttede former for lutherske folkekirker. Uden for den europæiske videreførelse af den konstantinske stat-kirke model organiserer de lutherske kirker sig i form af kirkemøder eller synoder, fordi staterne hviler på en gennemført adskillelse mellem stat og kirke. Disse synodale former for kirkeledelse har ikke forhindret evangeliets udbredelse. Tværtimod. I dag findes de største lutherske kirker uden for Europa i USA og Afrika, mens de lutherske statsunderstøttede kirker i Europa skrumper. Jeg siger ikke, at denne udvikling kun hænger sammen med stat-kirkeforholdet, og at forhold i og uden for Europa er direkte sammenlignelige, men det bør mane til omtanke, når den danske folkekirkemodell højtideligholdes som den eneste rigtige eller den sande lutherske kirkemodell.

De største problemer med kirke-statforholdet har de lutherske kirker haft, når de skal sameksistere med en stat, der ikke vil lade kirken være kirke på baggrund af kirkens egne kendetegn. Den nyere kirkehistorie fra

bl.a. 1930'ernes Tyskland, efterkrigstidens Sydafrika og Indonesien eller sagen med de irakiske flygtninge i Brorsons Kirke, da politiet arresterede flygtningene i kirkerummet, viser, hvor vanskeligt det er i konkrete konfliktsituationer for en luthersk kirke at beskytte forfulgte og udsatte mennesker, når statens love byder noget andet. Lutherske kirker har svært ved at træde selvstændigt i karakter som kirke over for staten, fordi de ikke har en gennemarbejdet teologi om forholdet mellem kirkens væsen og kirkens ordninger. Det forsøgte den tyske Barmenerklæring fra 1934 i sin tredje artikel at råde bod på, men disse overvejelser har aldrig fundet fodfæste i Danmark, fordi Danmark og den danske folkekirke kom ud af Anden Verdenskrig som sejrsherrer og med en fornyet tro på, at der i Danmark eksisterer en identitet mellem individ, folk, nation, stat og folkekirke.

Dermed forstærkede perioden 1940-45 den identitetstænkning, der har været et karakteristisk træk ved forholdet mellem stat og kirke i Danmark. Det betyder, at under skiftende politiske forhold siden Reformationen har kirkens retlige subjekt været det samme retlige subjekt, som var gældende for staten. Da statens subjekt var fyrste/kongen, så var kirken en fyrste/enevoldskongelig kirke i en luthersk kirkestat. Da folket med junigrundloven i 1849 med efterfølgende systemskifte i 1901, kvindernes valgret i 1915 og Påskekrisen i 1920 de facto blev det nye retlige subjekt i det indskrænkede monarki, blev den evangelisk-kirke til en folkekirke, der understøttes som sådan af staten.

Den evangelisk-lutherske kirke er tilpasningsdygtig, fordi den ikke har en udbygget teologi om sammenhængen mellem væsen og ordning – eller sagt på en anden måde: kirken skal blot sikre sig, at den kan kendes på sine kirkekendetegn, og disse siger som bekendt ikke meget om kirkens ordning.

Den evangelisk lutherske kirkes fleksibilitet har vist sig i tilpasningen til velfærdsstaten efter 1945. Det havde især P.G. Lindhardt øje for, og han støttede varmt kirkens indlemmelse i staten som en af velfærdsstatens funktioner på linje med postvæsenet og DSB. Synspunktet fik store konsekvenser for folkekirkens økonomi og præsternes ansættelsesforhold.

Men hvad nu, hvis Ove Kaj Pedersen har ret i, at den danske stat ikke længere kan, vil og skal være en velfærdsstat, men er nødt til at blive en konkurrencestat, hvis Danmark skal klare sig i globaliseringens tidsalder og konkurrencesamfund? I denne situation kan folkekirken gå mindst

tre veje. Den første vej er at modvirke globaliseringens centrifugalkræfter ved at insistere på, at lutherdom og luthersk kirke er den nødvendige forudsætning for national sammenhængskraft. Alle tilløb til at ændre på stat-kirkeforholdet bliver derfor bekæmpet i nationens interesse. Den anden vej er, at den lutherske kirke bliver en konkurrencekirke, der ledes og indrettes som nutidens postvæsen og DSB, der drives som private og konkurrenceudsatte virksomheder. I en omskiftelig verden er det vigtigt at kunne tage nye initiativer og vise handlekraft. Statsstyrede institutioner er for langsomme, og beslutningstagerne er for usynlige. Konsekvensen i konkurrencestaten for den evangelisk lutherske kirke ville være at kappe båndene mellem stat og kirke. Ikke folkestyre, men selvstyre ville blive den nye ordening for konkurrencekirken. Den tredje model lægger sig mellem folkekirke og konkurrencekirke. Den vil inden for den nuværende grundlov blive en selvforvaltende kirke, hvor staten er interessant, men må dele magten med menighedsråd, stiftsråd og et landskirkeråd. Magtfordelingen mellem stat og kirkens råd skal fastlægges nærmere i en kirkeforfatning.

Den danske stat er under forandring, og derfor dukker diskussionen om stat-kirkeforholdet op igen. Lige nu er det ikke kun en diskussion om kirkeforfatning eller ej, sådan som vi kender det fra de mange resultatløse forsøg i de sidste 150 år. Vi er tilbage ved 1849, hvor det er selve statens selvforståelse, der er på spil. Konsekvenserne for folkekirken kan blive et demokratisk forår.

Dermed er vi fremme ved det forhold, at arbejdet med ny demokratisk struktur for folkekirken i form af en forfatning eller styrelseslov bliver nødt til at gennemtænke ikke kun forholdet mellem kirke og stat eller tage udgangspunkt i kirkeopfattelsen, men også må gennemtænke det bredere forhold mellem kirke, stat, samfund og individ ved indgangen til det 21. århundrede. Det indebærer også, at kommissionsarbejdet enten må stille sig på skuldrene af eller gøre op med den tænkning om folkekirke og samfundsudvikling, som ikke mindst Bodil Koch stod for, og som har præget den folkekirkelige tænkning i sidste halvdel af det 20. århundrede.

Arven efter Bodil Koch

Birgitte Possing refererer i sin fine bog om Bodil Koch den tidligere socialdemokratiske kirkeminister for at have udtalt, at den "folkekirkelige ordning var et gode, der (burde) bevares". Bodil Koch ønskede ikke en selvstyrende kirke, som kunne blive en selvstændig magtfaktor i samfundet. Det var hendes faste "overbevisning, at et særligt kirkeligt organ som en kirkedag eller lignende ganske givet ville stille sig på reaktionens side, og derfor er jeg imod oprettelsen af en saadan institution"³. Hun frygtede øjensynligt højrefløjen i folkekirken, der med sin modstand mod kvindelige præster, ville gøre folkekirken ufolkelig med en stærk håndhævelse af læremæssig autoritet og ensretning.

Bodil Koch omformulerede Socialdemokratiets oprindelige adskillelsespolitik i stat-kirke relationen og bandt partiet til en frisindet kirkepolitik, der hvilede på princippet om, at folkekirken både er en borgerlig indretning med folketing og kirkeministerium samt Jesu Kristi kirke, der alene lever ved ordets bekendelse og forkyndelse. Folkekirken er således noget andet end en offentlig religionsanstalt, fordi den bygger på en evangelisk-luthersk kristendomsopfattelse og et luthersk menneskesyn, som hun så udfoldet i al sin spænding i Luthers udsagn: Et kristenmenneske er en fuldstændig fri herre over alle ting og ingen underlagt. Et kristenmenneske er alles villigste tjener og alle underlagt.

Det er interessant, at Bodil Koch i sin store tale ved afslutningen på atommarchen i april 1961 på Rådhuspladsen i København henviser netop til disse ord fra Luther, fordi de udtrykker, at "vor frihedsforståelse og menneskeopfattelse har rod i kristendommen"⁴. Dermed får hun også antydning af, at modernitetens frihedsopfattelse og sekularisering har sin baggrund i protestantisk kristendomsopfattelse. Hun er dog samtidig opmærksom på, at folkekirken er udfordret af selv samme bevægelser, hvis den ikke fornyr sig og kommer på omgangshøjde med de nye tider efter 2. Verdenskrig. Bodil Koch gik selv forrest i forsøget på at forny folkekirken, da hun i 1964 nedsatte den såkaldte *Strukturkommission*, der

---

3. Birgitte Possing (2007). *Uden omsvøb. Portret af Bodil Koch*. København: Gyldendal, p. 158.

4. *Ibid.* p. 199.

afsluttede sit arbejde i 1971 med en betænkning, der karakteristisk nok fik titlen *Folkekirken i det moderne samfund*.

Betænkningen nævner ikke stat-kirke relationen og hviler således

på den præmis, at folkekirken tilpasning til det moderne samfund skal ske inden for de eksisterende rammer, således som disse er givet med grundloven og den deraf medførte lovgivning. Kommissionens forslag til modernisering koncentrerede sig derfor om strukturelle ændringer, og den fremkom med en lang række konkrete forslag, der udgjorde den kirkepolitiske dagsorden helt frem til den konservative kirkeminister Torben Rechendorffs embedsperiode som kirkeminister fra 1988-93.

Fremtiden formes

Præmissen for Strukturkommissionen og dens betænkning var flytningen fra land til by, der skete efter 1945. Ved krigens afslutning boede mere end 75% af danskerne på landet og mindre end 25% i byerne. Men industrialiseringen skulle vende om på disse tal, og danskerne flyttede i stor stil ind til de nye forstæder, hvor der skulle bygges nye kirker med sognegårde. Set i bakspejlet må man konstatere, at projektet lykkedes. Folkekirken har formået at følge danskerne fra land til by, og der er i efterkrigstiden bygget stort og flot rundt omkring i mange nye forstadssogne. Arkitekter og moderne kunstnere sætter til stadighed deres præg på kirkebygninger og kirkeudsmykninger på en måde, der ville have glædet Bodil Koch.

Et andet område, hvor Bodil Koch har sat sig varige spor, gælder ansættelsesforholdene for folkekirkenes præster. Hun fik hovedansvaret for en reform af præstelønningsloven i 1958, der banede vej for, at præsterne i 1969 kunne indplaceres som statstjenestemænd på linje med de andre tjenestemandsgupper i det offentlige tjeneste. Staten skulle iflg. loven fra 1958 finansiere 60 % af præsternes lønninger, og præsterne kom dermed lønmæssigt på omgangshøjde med andre akademisk uddannede tjenestemænd. Kirkehistorikeren og kirkeretseksperter Jørgen Stenbæk vurderer, at 1958-lønreformen var et direkte resultat af det regeringsbærende Socialdemokratis ændrede syn på stat-kirke-forholdet⁵. Det var ikke længere

---

5. Jørgen Stenbæk: "Danmark – Folkekirken og de politiske partier efter 2. Verdenskrig". I: Jens Holger Schjørring (red.) (2001). *Nordiske folkekirker i opbrud*.

nødvendigt at opretholde en selvstændig folkekirkeøkonomi af hensyn til en kommende adskillelse mellem stat og kirke.

Båndene mellem stat og kirke bliver således udbygget og cementeret i Bodil Kochs tid som kirkeminister. Det sker af hensyn til både folk, kirke og stat, så de kan være rustet til at klare sig i det moderne samfund. Hele konstruktionen hænger på én forudsætning: at folket ikke er til at drive ud af folkekirken. På Bodil Kochs tid var ca. 95% af danskerne medlemmer af folkekirken, og hendes mand, kirkehistorikeren Hal Koch, formulerede forholdet mellem folk og kirke således: "Den folkelige religiøsitet kræver en kirke, og dens ceremonier kræver også en præst. Hvis folkekirken nægtede denne service, måtte man sikkert skabe en ny form for religiøse ceremonier i livets store øjeblikke – hvilket ingenlunde ville være nemt. Mennesker er nemlig religiøse"⁶. Synspunktet er således, at danskerne vil have deres kirke. Det bekræfter og beviser de, når de frivilligt melder sig ind i kirken, betjener sig af de kirkelige handlinger som dåb, konfirmation, bryllup og begravelse samt betaler deres kirkeskat. I den forstand er folkekirken en frivillighedskirke, fordi folk frivilligt melder sig ind og frivilligt forbliver medlemmer. Det skal og kan ingen statslig eller kirkelig autoritet kunne bestemme over. Folkekirken hviler på dåb og kirkeskat, og så længe flertallet af danskerne er døbt og betaler kirkeskat, så har de ret til kirkelig service, og staten er forpligtet til at understøtte den evangelisk-lutherske kirke som folkekirke i Danmark.

Folketing er kirketing

I sin yderste politiske og kirkeretslige konsekvens betyder det, at det er folketinget og dermed den danske vælgerbefolkning, der kan ændre ved forholdet mellem stat og kirke. Det er hverken menighedsråd, folkekirkens ansatte eller frivillige medarbejdere, som kan ændre ved denne relation. Deres eneste ret og magt består i, at de er vælgere som alle andre – også de vælgere, der ikke er medlemmer af folkekirken. Folketinget er således folkekirkens synode, eller sagt på en anden måde: folketing er kirketing,

---

National identitet og international nyorientering efter 1945. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, p. 231.

6. Hal Koch (1966). *Et Kirkeskifte*. København: Gyldendal, p. 402.

og folketingsvalg er også valg til folkekirken ledelse, selvom det er de færreste danskere, der tænker og taler om folketingsvalg som et valg til folkekirken øverste ledelse. Folkekirkeordningen hviler således på identiteten mellem folk, nation, stat og kirke.

Det er hele denne konstruktion, som er til debat, når danskerne i de seneste år er begyndt at diskutere, om tiden er kommet til at adskille stat og kirke, så fremtidens evangelisk-lutherske kirke ikke skal være den folkekirke, som vi kender i dag, men en friere folkekirke. Selskab for Kirkeret har i sin rapport fra september 2011 om en kirkeordning gjort sig til talsmand for det synspunkt, at folkekirkebegrebet placerer folkekirken på en linje mellem statskirke og frikirke. Men der er nok ingen tvivl om, at en styrelseslov for folkekirken, der skal give folkekirken større selvstændig beslutningskraft indenfor visse veldefinerede områder, vil trække folkekirken i den frikirkelige retning. Bodil Kochs nuværende arvtager som kirkeminister og debattør, Manu Sareen, har således til sinds at ændre på folkekirkeordningen, og dermed lægger han et andet snit end sin berømte forgænger.

Men det interessante er, at den nuværende diskussion om folkekirkeordningens fremtid kan betragtes som en fortsættelse af de overvejelser, Bodil Koch gjorde sig. For det første er der spørgsmålet om den historiske og samfundsmæssige sammenhæng. Hun var udfordret af moderniteten, i dag lever vi måske i en periode, der kan karakteriseres som post-modernitet. Den er et opgør med alle store fortællinger som f.eks. den lutherske fortælling om et bestemt menneskesyn eller samfundsopfattelse. Væk med alle autoriteter og samfundsbærende institutioner som f.eks. folkekirken, statsbanerne eller postvæsenet. De skal privatiseres af hensyn til effektivitet, men også fordi ideologien hviler på hensynet til den enkeltes vilje og ikke almenviljen. Set i det lys bør folkekirken i det postmoderne samfund privatiseres og sættes fri fra staten, så den selv kan bestemme over sine egne forhold. For det andet er folkekirken også udfordret af befolkningens mobilitet. Forskellen til Bodil Kochs tid som minister er, at flytningen ikke sker fra land til by, men fra verden til Danmark. Indvandringen betyder, at folk fra andre himmelstrøg flytter til Danmark, og de bringer som altid deres egne kulturer og religioner med. Kultur- og religionsmøde har altid været en realitet i Danmark, men er i disse senere år blevet aktualiseret med ny indvandring af mennesker, der kommer til Danmark

for at søge beskyttelse for forfølgelse eller for at arbejde⁷. Mange flygtninge og indvandrere er (endnu?) ikke medlemmer af folkekirken. Måske er danskerne ikke til at drive *ud* af folkekirken, som Hal og Bodil Koch hævdede, men så er første- og andengenerationsdanskere til gengæld heller ikke til at drive *ind* i folkekirken. Forholdet afslører sig i et faldende antal medlemmer af folkekirken i forhold til befolkningens størrelse. Folkekirkens medlemstal er nu på 80,1%. Endelig er der for det tredje det forhold, at globaliseringen i betydningen amerikaniseringen har bevirket, at individuel rettighedstænkning er blevet styrket i forhold til hensynet til fællesskabstænkning. USA's adskillelse mellem stat og kirke bliver betragtet af ikke mindst unge liberale politikere som et forbillede, og idealet om religionslighed udfordrer den danske vægtlægning på religionsfrihed. Dermed presses den danske dobbeltmodel om statsunderstøttet folkekirke og religionsfrihed ganske betragteligt, fordi den opleves som umoderne og i strid med menneskerettighederne.

Folkekirkens paradoks

Folkekirken er således endt i en paradoks situation. Hele konstruktionen, der hviler på princippet om frivillighed og frihed for den enkelte, bliver i en postmoderne og globaliseret tidsalder præget af kultur- og religionsmøder mødt med en offentlig kirkekritik, der betragter folkekirken som gammeldags, udemokratisk og uretfærdigt privilegeret i forhold til andre kirke- og trossamfund. Bodil Kochs reform af præstelønningerne bliver f.eks. i den politiske debat kritiseret, fordi staten dermed favoriserer et bestemt kirkesamfund frem for andre, samtidig med at alle skatteborgere – herunder ikke-medlemmer af folkekirken – betaler til noget, de ikke ønsker at være medlem af. Dette forhold er ikke grundlovsstridigt ifølge domstolene, men derfor kan det jo godt opleves som uretfærdigt og uhensigtsmæssigt på længere sigt.

I øjeblikket arbejdes der i folkekirken hårdt på at opretholde båndene mellem folk og kirke. Arbejdsformerne moderniseres, og folkekirkens medarbejdere viser stor kreativitet i at udvikle møde- og gudstjeneste-

---

7. Bent Østergaard (2007). *Indvandrerne i Danmarks historie. Kultur – og religionsmøder*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

former, der henvender sig til folkekirkenes medlemmer, så de kan opleve, at folkekirken er for alle – børn, unge, midaldrende og gamle. Det sker inden for en fornyet interesse for det, der hører til menighedens liv og vækst. Antallet af præstestillinger og sognemedhjælperstillinger øges, så folkekirken kan udnytte de nye muligheder, der er i den folkekirkelige økonomi for at styrke arbejdsindsatsen inden for undervisning og socialt arbejde. Det gælder f.eks. ansættelser af funktionspræster som gadepræst eller erhvervspræst, der ligger helt i forlængelse af Strukturkommissionens anbefalinger. Sogne og stifter har fået større økonomiske beføjelser, og de kan arbejde målrettet med at forny folkekirken, så den kan leve op til de krav og forventninger, medlemmerne har til den. Indtil videre sker dette arbejde inden for den eksisterende folkekirkeordning, men måske vil vi om halvtreds år kunne se tilbage på vor tid som begyndelsen til en selvstændiggørelse af folkekirkenes økonomi, der banede vejen for en løsrivelse mellem stat og folkekirke.

Afslutning

Teologisk er der intet i vejen for, at en evangelisk-luthersk kirke kan have en synode eller være en frikirke. Det kendes fra mange lutherske kirker i verden, som har indrettet sig med et kirkemøde, der træffes de afgørelser, der er nødvendige, uafhængigt af statslig indblanding. I mange lutherske kirker er netop princippet om adskillelse mellem stat og kirke garanten for forkyndelsesfrihed og friheden til at fejre gudstjeneste i overensstemmelse med Jesu Kristi evangelium. I Danmark er det lige omvendt. Her betragter flertallet den nuværende folkekirkeordning som forudsætningen for, at evangeliet kan forkyndes ret i frihed. Det skyldes både vækkelsesbevægelsernes store betydning for folkekirken og de fleste danskeres oplevelse af, at staten i Danmark er venlig.

Både den grundtvigske og indremissionske vækkelsesbevægelse forblev inden for folkekirken og bidrog til at styrke den evangelisk-lutherske kirkes folkelige status som folkekirke. Men samtidig måtte de tæmmes, så de ikke kom til at dominere folkekirken på bekostning af bredde og rummelighed. Dette projekt er også lykkedes, så folkekirken i dag står samlet, og vækkelsesbevægelserne har mistet fortidens styrke. De har dog fortsat stor betydning for den frivillige foreningsdannelse, der er sket i form af mange

frie kirkelige organisationer. Her arbejder man i folkekirkelig sammenhæng frikirkeligt forstået på den måde, at organisationens medlemmer bestemmer over arbejdets indhold og struktur. Som en del af det øvrige foreningsdanmark bliver man trænet i at arbejde demokratisk og synodalt, når man vælger bestyrelser og udvalg. Hvis den evangelisk-lutherske folkekirke i Danmark bliver mere frikirkelig, vil der således være mange mennesker, der har demokratiske erfaringer fra mange forskellige sammenhænge.

Bodil Koch talte uden omsvøb folkekirkens sag og var på helt afgørende vis med til at lægge fundamentet for den folkekirke, vi kender i dag. Det er langt fra sikkert, hun ville bryde sig om alt, hvad hun kunne se. Vi ved heller ikke, hvordan hun ville stille sig over for nutidens samfund og formulere folkekirkens udfordringer. Måske ville hun tænke mere frikirkeligt eller konkurrenceorienteret, end hun gjorde eller som hendes efterkommer sandsynligvis bliver tvunget til? Det vil fremtiden vise, men i centrum bør fortsat stå hensynet til menighedens liv og vækst.

Abstract

The Evangelical Lutheran Church in Denmark is according to the Danish Constitution from 1849 the Church of the Danish People. Gradually, after 1849 a process of democratization in the local church has taken place, and in 1912 a new law established a local congregation council in each parish within the Evangelical Lutheran Church. Among other duties it is the task of each member of the congregation council to work for the "life and growth" of the local congregation. The formulation is open for interpretation as the last hundred years have shown. Theologically, the formulation is closely linked to the life of the worshipping congregation gathered around Word and Sacraments. From the perspective of ecclesiastical law it points to the fact, that the local congregation is an important corner stone in the life and administration of the Evangelical Lutheran Church in Denmark

The role and responsibility of the local congregation was stressed by the former Minister of Ecclesiastical Affairs, Mrs. Bodil Koch. She helped to form the present Evangelical Lutheran Church and started a process of reforms that adjusted the Church to the modern welfare society. It is the

legacy of Bodil Koch and her successors as ministers of ecclesiastical affairs that is the context for the present debate on the relationship between state and church in Denmark. This must be an open and ongoing discussion, because the Evangelical Lutheran Church in Denmark as any other Lutheran Church can have many different forms of church structure as long as the worshipping congregation is maintained as the corner stone and basic principles of Lutheran ecclesiology.

Litteratur

- Koch, Hal (1966). *Et Kirkeskifte*. København: Gyldendal.
- P.G. Lindhardt (1966). *Stat og kirke*. København: Hans Reitzel.
- Ove Kaj Pedersen (2011). *Konkurrencestaten*. København. Hans Reitzel.
- Possing, Birgitte (2007). *Uden omsvøb. Portræt af Bodil Koch*. København: Gyldendal.
- Stenbæk, Jørgen: "Danmark: Folkekirken og de politiske partier efter 2. Verdenskrig." I: Jens Holger Schjørring (red.). (2001). *Nordiske folkekirker i opbrud. National identitet og national nyorientering efter 1945*. Århus: Aarhus Universitetsforlag s. 224-234.
- Østergaard, Bent (2007). *Indvandrerne i Danmarks historie. Kultur – og religionsmøder*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Dysfunktioner i folkekirken

Jens Torkild Bak

Kirkeforfatningsspørgsmålet har rejst sig med fornyet energi. Derom vidner såvel det forslag, der er fremsat af en arbejdsgruppe under Selskab for Kirkeret, som det politiske program, der er vedtaget af regeringen Helle Thorning Schmidt. Nærværende artikel er neutral i forhold til diskussionen for eller imod en selvstændig kirkeforfatning. Den peger hverken i retning af eller væk fra en mulig kirkeforfatning. Dens ærinde er et andet, og den tager også fat et andet sted.

Mens kirkeforfatningsspørgsmålet vedrører kirkens socialform, den samfundsmæssige legitimitet udadtil og den kirkelige (og eventuelt demokratiske) legitimitet indadtil, koncentrerer artiklen sit fokus på folkekirken som organisation – i et forsøg på at identificere dårligdommene i organisationens virkemåder; dårligdomme, der taler for at foretage visse forandringer eller endda arbejde for en mere sammenhængende styringsreform.

Men forhåbentlig kan artiklen som en sidegevinst bidrage til en tiltrængt bevidstgørelse af forskellen på kirkeforfatning og styringsreform. De to begreber dækker nemlig over meget forskellige formål.

En kirkeforfatning løser ikke i sig selv de problemer, der måtte være i kirken som organisation betragtet. Organisatoriske problemstillinger kræver organisatoriske svar, og man opnår næppe det ønskede resultat ved at ideologisere dem (f.eks. kirkepolitisk). Der kan givetvis være meget, der taler for en kirkeforfatning, men man skal ikke legitimere den under henvisning til dermed at ville afhjælpe organisationsinterne dysfunktioner. "Nissen" flytter kun alt for let med. Hvis man vil undgå unødvendige skuffelser, bør man derfor fastholde, at organisationsforandring og kirkeforfatning tjener hver sit formål.

Indledningsvis et par ord om begrebet dysfunktion, der her bruges som en karakteristik af folkekirkens organisatoriske dårligheder. Hvis det folkekirkelige organisationsideal er det klassiske industrisamfunds vel-smurte maskine (“fordismen”), har folkekirken vel aldrig været “funktionel”. Hvis idealet derimod er en levende organisme, hvis funktionalitet skal måles på evnen til at rumme forskelle og integrere sig lokalt, uden at det går ud over hverken kvaliteten af den ydelse, brugerne har krav på (uanset hvor de møder organisationen), eller den beslutningskraft, der er nødvendig for organisationens overlevelse, er vi formentlig tættere på den eksisterende folkekirke som organisationstype.

Artiklen vil forsøge at identificere fem dysfunktioner, der truer dette sidstnævnte organisationsideal. Det vil ske i så generelle vendinger, at der kan forekomme decideret stødende afsnit i artiklen. Det beklager forfatteren gerne.

For det første: Den folkekirkelige korporatisme

Den folkekirkelige styring på centralt niveau er præget dels af klassisk korporatisme med intens inddragelse af repræsentanterne for de privilegerede interesser såvel i lovforberedelsen som i den efterfølgende implementering, dels en traditionel, hierarkisk opbygget forvaltningsstruktur. Det er korporatismen, jeg her skal koncentrere mig om, idet jeg som allerede nævnt ved korporatisme forstår “det forhold, at bestemte organiserede interesser indtager en privilegeret og institutionaliseret placering i den politiske og administrative beslutningsproces, hvad enten denne vedrører den offentlige politiks tilblivelse eller implementeringen heraf.” (Christiansen og Nørgaard 2003:13)

Den institutionaliserede korporatisme har som en af sine konsekvenser, at der på tværs af skellet mellem departementet og interesseorganisationerne opbygges faglige miljøer, hvor specialister (der ofte har den samme uddannelse) taler samme sprog og i vid udstrækning koordinerer deres interesser.

Begge parter, departementets embedsmænd og organisationernes repræsentanter, har stor gavn af samarbejdet. Interesseorganisationerne – især Landsforeningen, Provsteforeningen og Præsteforeningen – kan bidrage med den detailviden, departementet ikke har, og ikke mindst kan inte-

resseorganisationerne garantere opbakning til det ene og andet indgreb, hvilket gør livet langt lettere for embedsmænd og politikere, end det ellers kunne have været.

Samtidig er der for organisationerne en ultimativ prestige forbundet med at sidde til bords med ministeriets embedsmænd, eller endda ministeren. For at bevare dette gode må organisationernes repræsentanter til gengæld kunne forsikre ministeriet om, at de har styr på baglandet – og, hvis det ikke er tilfældet umiddelbart, at det hele bare kræver en lidt længere indkøringsperiode.

Det er min fornemmelse, at de korporatistiske beslutningsprocesser, herunder især udviklingen af fælles specialistinteresser i ly af korporatismen, har dannet et rockwool-lag mellem folketing og minister på den ene side og menighedsrådene på den anden, hvorigennem man (stik mod den gevinst, der normalt forbindes med korporatisme) hverken kan høre hinanden eller mærke hinanden længere.

Man er nødt til at overveje, om styringsmodel og organisation passer sammen i stedet for, som det nu er kommet på mode, at konkludere som svar på klagerne fra bunden, at folkekirken er blevet for tung i bunden.

Det her skitserede problem – kort udtrykt: den manglende kontakt mellem departementets politik og menighedsrådenes behov – hænger muligvis også sammen med en generel udvikling i centraladministrationen, hvorefter departementerne har decentraliseret den sagsbehandling, der tidligere bragte dem i direkte kontakt med forvaltningens yderste led (menighedsrådene), for i stedet at koncentrere sig om ministerbetjening, politikskabelse og tværministerielle koordineringsopgaver.

For det andet: Den folkekirkelige informationstrængsel, der er handlingslammende på menighedsrådsniveau

Menighedsrådene er i dag udsat for informationer i et omfang, som kun de færreste af dem er i stand til at tygge sig igennem. Betænkning 1477 (Kirkeministeriet 2006) markerede formelt skiftet fra det hierarkisk opbyggede organisationsbillede til forestillingen om organisationen som bestående af løst koblede enheder (“loose couplings”).

Det betyder i praksis, at menighedsrådene nu løbende modtager informationer vedrørende forvaltningen fra fire instanser: provsti, stift og kirkeministerium foruden fra Landsforeningen af Menighedsråd. Alle vil disse instanser – uafhængigt af hinanden – have menighedsrådene til at gøre noget; ændre noget; forholde sig til noget eller vælge mellem A, B og C. Eller også har de bare et godt tilbud til dem.

Der er to indbyrdes sammenhængende problemer i forbindelse med dette bombardement af informationer og gode viljer:

For det første er det i en så decentralt opbygget (og deltager-demokratisk anlagt) organisation som folkekirken forbundet med uhyre (og i sidste ende uhyre kostbare) transaktionsomkostninger i form af tusinder af menighedsrådsmedlemmers tid og opmærksomhed, hver gang der flyttes et komma i et cirkulære, eller et ekspertudvalg har fundet ud af, at noget kan gøres marginalt bedre. Det er eksempelvis muligt, at de nye økonomistyringssystemer, der implementeres i disse år, er bedre i en eller anden økonomiteknisk forstand, men hvis alt skal regnes med i en cost-benefit-analyse, er det spørgsmålet, om der kan argumenteres for et blot rimeligt afkast af investeringen.

For det andet er resultatet af forandringspresset samt de stadigt flere og stadigt mere detaljerede systemkrav til menighedsrådenes forvaltning, at menighedsrådsmedlemmerne i dag, for at klare opgaven, er nødt til at gøre sig til folkekirkens loyale medarbejdere i stedet for at være menighedens repræsentanter. Mange aktører står i kø for at klæde dem på til den opgave, men man spørger sig selv, om Landsforeningens efterhånden mangeårige forsøg på at professionalisere menighedsrådsmedlemmerne ikke er gået ud over den folkelige kvalitet og legitimitet i det repræsentative demokrati.

Der er behov for en grundlæggende overvejelse af, hvad menighedsrådene er til for. Er de til for at repræsentere menigheden, eller er de til for at holde systemet kørende dels med en overvejende ulønnet arbejdskraft, dels med et anstrøg af demokratisk legitimitet?

Menighedsrådsmedlemmer har i udgangspunktet et liv ved siden af kirken – eller også er situationen nu snarere blevet den, at de, der har det, er nødt til at forlade menighedsrådsarbejdet.

Måske burde man i sine forventninger til menighedsrådene hente lidt allegorisk læring hos brandingeksperten Adam Morgan (Christensen

og Morsing 2005:83), der advarer virksomheder imod at gøre sig alt for overdrevne forestillinger om kundernes interesse for deres produkter. Det handler ikke mindst om betydningen af en realistisk forventningsafstemning. Morgan siger:

Eftersom vi [i virksomhederne] bruger al vores tid på at tænke på vores målgruppes forbrug af eksempelvis frosne fiskepinde, er der en naturlig tendens til at blive skuffede, når vi hører dem fortælle i fokusgrupper, at de egentlig ikke tænker på – eller har lyst til at tænke på fiskepinde overhovedet.

Det, de tænker på, er, hvordan de får kørt deres søn til fodboldtræning, mens deres datter går til ballet, eller hvordan de skaffer penge til deres barns universitetsophold, eller hvorfor deres partner er i så dårligt humør, eller om de er nødt til at aflive katten, eller hvordan de skal nå at vaske bilen, før de skal til middag hos nogle bekendte på torsdag.

De frustrationer, menighedsrådene giver udtryk for, kan godt læses som et sådant fravær af en fundamental forventningsafstemning.

For det tredje: Folkekirkenes utydelige ledelse

Folkekirken er plaget af en uheldig kombination af skjult magtudøvelse (en anden af korporatismens skyggesider) og et uklart ledelsesansvar (hvis ikke: et bevidst fravalg af ledelsesansvar). Denne særlige kombination udgør måske det største problem, og det vil jeg gerne opholde mig ved.

Dette miks af magtens usynliggørelse og et ledelsesansvar, der enten ikke kan gøres gældende eller ud fra en udtalt konvention i hvert fald ikke bliver gjort gældende, har både strukturelle og kulturelle årsager.

På det strukturelle plan er der på aktørniveau som tidligere anført væsentlige fordele forbundet med korporative beslutningsprocesser. Men den korporative beslutningsstruktur, hvori aktørerne – typisk: ministeriet, Landsforeningen af Menighedsråd, Provsteforeningen og Præsteforeningen – gensidigt kan henvise til hinanden, når bestemte resultater skal

forklares, bliver også et skjul for magtens udøvelse. Resultatet er en anonymisering af ansvaret.

I det hele taget: Står man et eller andet sted i organisationen med et problem, kan det være svært at vide, hvor man skal adressere det. Man kan ligefrem få den fornemmelse, at Kirkeministeriet, Landsforeningen og stifterne tilsammen danner en Bermuda-trekant, hvor ansvaret forsvinder.

På det organisationskulturelle plan består problemet bl.a. i, at der i folkekirken ingen tradition er for at tænke ledelse og kvalifikationer sammen. At der, når folkekirkens ledelse tematiseres, således kun er et sekundært fokus på kravet om en kvalificeret baggrund for omgang med ledelsesopgaven, fremgår med eksemplarisk og bemærkelsesværdig tydelighed af betænkning 1503 om "Uddannelse og efteruddannelse af præster" (Kirkeministeriet 2008).

I betænkningen anbefales eksempelvis, at "der afsættes 400.000 kr. årligt af fællesfonden til biskopperne, fordelt på 150.000 kr. til uddannelse af en ny biskop og 250.000 kr. til løbende efteruddannelse af øvrige biskopper." (op.cit.: 26) – idet arbejdsgruppen skønner, at der i gennemsnit udskiftes én biskop om året.

Det er prisværdigt, at arbejdsgruppen indser nødvendigheden af, at biskopperne har en uddannelse, der sætter dem i stand til at honorere kravene til den stilling, de skal bestride. Det er første gang, det sker på tryk. At der skal afsættes 150.000 kr. til uddannelsen, virker også som et fornuftigt skøn. Problemet er blot den så at sige omvendte rækkefølge af tingenes orden. Den er formentlig helt uden sidestykke i dansk offentlig administration i dag, for slet ikke at sammenligne med den private sektor. I klar tekst er betænkningens ræsonnement nemlig følgende: Menighedsrådsmedlemmer og præster vælger en person til biskop foreløbig på vilkår af det eneste formelle kvalifikationskrav, der stilles til bispekandidater: en dansk teologisk embedseksamen. Bortset fra kravet om en teologisk embedseksamen kan personen gerne være helt uden dokumenterede teoretiske eller praktiske forudsætninger for at kunne bestride embedet.

Når bispevalget så er overstået, får den nye biskop formedelst en bevilling fra fællesfonden mulighed for at kvalificere sig til sit embede ved hjælp af en til formålet passende uddannelse (givet, at vedkommende er i stand til at gennemføre den).

Det stedfundne bispevalg er i udgangspunktet og med andre ord ikke nødvendigvis et valg mellem kvalificerede kandidater. Kvalifikationer forudsættes først erhvervet efterfølgende. Valget har sin omstændelige form til trods udelukkende været en formel procedure for udtrækning af vinderen af et bispeembede.

Spørgsmålet er, om man i folkekirken virkelig mener at have råd til at ansætte "topchefer", der først efter at ansættelsen har fundet sted skal påbegynde kvalificeringen til stillingen?

Det er jo ganske vist ikke sådan, at en dokumenteret ballast i form af teoretisk viden og praktisk erfaring er nogen garanti for god ledelse. Om ledelsen dur, er i vid udstrækning afhængig af det rigtige match mellem leder, organisation og omgivelser, og meget kan vel at mærke skifte i løbet af en ansættelsesperiode. Til det rigtige match hører også personlige egenskaber, som er noget sværere at identificere og beskrive, før de har udfoldet sig på en for organisationen lykkelig eller ulykkelig måde.

Det er heller ikke sådan, at folkekirken ikke har haft eller for den sags skyld har udmærkede personer og måske ligefrem personligheder siddende i bispestolene. Det har den da i høj grad. Fraværet af traditionel ledelsesprofessionalisme har samtidig været kompenseret af en særlig kultur, hvor skønsomhed, refleksion og vilje til ligeværdig dialog har spillet en så meget desto større rolle. Dertil kommer, at kvaliteten og stabiliteten i stiftsforvaltningerne løbende er blevet sikret af stiftsadministrationens faste personale under ledelse af en kontorchef med juridisk eller anden samfundsvidenskabelig baggrund.

Alligevel kan man spørge, og det er min pointe, om ikke biskopperne havde haft bedre mulighed for at påvirke udviklingen i den folkekirkelige forvaltning til glæde for menighedsråd, ansatte og medlemmer, hvis de havde været klædt på til at adressere udfordringerne mere præcist. Det kunne især have givet dem mulighed for at "lede opad" i systemet i stedet for gang på gang, som tilfældet er, at være henvist til at stå på sidelinjen.

Den gejstlige arrogance i spørgsmål om ledelse og kvalifikationer kan blive for prangende og bidrage til en selvbekræftende særlingestatus, som hverken klæder folkekirken udadtil eller gavner den indadtil.

Fraværet af relevante kvalifikationskrav til ledelsen i folkekirken har i den seneste af Kirkeministeriets betænkninger, betænkning 1527 om

“Provstestillingen og provstiets funktion” (Kirkeministeriet 2011), ligefrem fået en selvlegitimerende embedsteologisk begrundelse. I en passus, der bæres af en i luthersk sammenhæng forbløffende klerikal patos, hedder det nemlig her (op.cit.:44):

Provsten er i såvel de delegerede tilsynsopgaver som de forvaltnings- og ledelsesopgaver, der er tillagt embedet, “ordets tjener” i enhver form for embedsudøvelse. “Ordets tjeneste” eller forkyndelsen er således normerende for ethvert område, der falder inden for legalitetskontrol/-tilsyn, gejstligt tilsyn, forvaltning og ledelsesfunktion.

Med denne formulering turde det være klart, at gejstligheden – her i skikkelse af provsten – agter at værne om sit prærøgativ på ledelsen i folkekirken. Men prisen for den valgte argumentations bemærkelsesværdige sammenblanding af åndelig og verdslig magt er imidlertid, at man har bragt sig i et direkte modsætningsforhold til klassisk luthersk embedsteologi, herunder bl.a. Confessio Augustanas artikel 28. I en luthersk kirke er forvaltningen af den verdslige ramme om forkyndelsen (økonomi, bygninger, organisation, personale) ikke normativt bestemt af “ordets embede”!

At provstestillingen er tillagt en række funktioner, der ikke er funktioner af ordets embede, har sine særegne historiske, sociologiske og organisatoriske grunde, som intet har at gøre med evangeliets forkyndelse. Ikke desto mindre har to biskopper, to provster og to præster – “fuldt ud”, som det hedder på den foregående side – tilsluttet sig denne bemærkelsesværdige sammenfatning af en dogmatisk referenceramme for den forvaltningsmæssige del af provstens virke.

Det er så i øvrigt ikke første gang, at den forvaltningsopgave, der ligger i gejstlighedens hænder, begrundes embedsteologisk. Det sker allerede i betænkning 1477. Det har jeg analyseret andetsteds (Bak 2011/1:32ff), og det skal jeg derfor ikke uddybe nærmere her.

Jeg vil sammenfatte dette punkt om den utydelige ledelse på følgende måde, som forhåbentlig demonstrerer problemet tilstrækkeligt tydeligt:

Menighedsrådene, som stadig udgør den organisatoriske krumtap i folkekirken som folkekirke, har på demokratisk vis valgt deres egen ledelse stiftsvis, biskoppen, som de efterfølgende imidlertid ikke kan eller vil

holde ansvarlig for organisationens tilstand, eftersom de i virkeligheden har deponeret muligheden for at få indflydelse hos Landsforeningen af Menighedsråd. Imellem Landsforeningen og centraladministrationen har der udviklet sig et korporativt samvirke præget af gensidig afhængighed og konsensus på specialistniveau.

Det betyder, at der i stiftet – som er den overordnede forvaltningsenhed på det operative niveau – ikke findes noget klart defineret magt-, handlings- eller forandringsrum, hvor der kan træffes beslutninger, og hvor nogen kan holdes ansvarlig for tingenes tilstand. Magtens kanal går uden om stiftet. Derfor er der heller ikke nødvendigvis nogen, der tager ansvar i stifterne. Man reagerer typisk først på problemer, når skaden er sket (Bak 2011/2:174f). Det er desuden mit indtryk, uden at jeg ved det, at biskopperne mere og mere ser deres virke som et kollegialt virke, der indebærer, at de ikke kan træffe beslutninger uden, at det sker i fællesskab, hvilket stækker den ledelsesmæssige dynamik inden for det enkelte stift.

Det kan endelig ikke undre, hvis organisationen indadtil og især set fra menighedsrådenes side er nødlidende, hvis ledelsen (på såvel højeste som næsthøjeste niveau) henter sin selvforståelse i et embedssyn, der foruden at være uluthersk ikke er i stand til at adressere problemerne.

For det fjerde: Forvaltningstrængslen

I betænkning 1477 (Kirkeministeriet 2006) om "Opgavevaretagelsen i sogn, provsti og stift" var hovedbudskabet, at folkekirken har brug for en "turn-around": På grund af en giftig cocktail bestående af stigende udgifter og faldende medlemstal er det nødvendigt, at folkekirken nu koncentrerer sig om sin kerneydelse, forkyndelsen af Jesus Kristus som hele verdens frelser, og bortskærer al overflødig forvaltning, som heller aldrig må blive et mål i sig selv i form af en "djøfisering" af folkekirken.

Men hvad er kendsgerningen? Kendsgerningen er, at samtlige kompetente organer i folkekirken samt Landsforeningen beskæftiger sig med forvaltning og kun med det. Ofte laver de det samme: menighedsråd, provstiudvalg, stiftsråd, stiftsøvrighed, kirkeministerium og som nævnt: Landsforeningen af Menighedsråd.

Forvaltningen af penge, personale og bygninger er blevet den honningkrukke, som alle vil have hånden ned i, og har man først fået hånden ned i den, kan man ikke få den ud igen.

Jeg har et ønske særligt til Landsforeningens rolle. Jeg ville ønske, at Landsforeningen, som trods alt er en frivillig sammenslutning af menighedsråd, i stedet for eksempelvis at trakte efter at blive en arbejdsgiverorganisation ville begynde at beskæftige sig med det, menighedsrådene siger, de helst ville fokusere på, men blot ikke har tid til: den kristne menigheds liv og vækst. Der er ingen organisatorisk prestige forbundet med det, men det kunne måske blive interessant alligevel. Landsforeningen kunne f.eks. lave kirkehøjskole for danskerne.

Den uheldige konsekvens af forvaltningstrængslen i folkekirken er, at folkekirken ikke får tid eller overskud til at tale med andre end sig selv, hvilket er særligt dårligt for en folkekirke.

Den evangelisk-lutherske kirke afhænger som folkekirke af en omfattende social kontrakt – svarende til kirkens meget forskelligartede og mangfoldigt facetterede forankring i folket og samfundet. Denne kontrakt skal hele tiden dyrkes, plejes, fornyes og udvikles. Der skal hele tiden tænkes ud af boksen og netværkes ud af huset.

Det administrative apparat og de organisationsinterne positioneringer fylder i dag så meget, at der ikke er overskud til og fokus på andet end lige netop at holde skuden flydende. Resultatet af den virksomhed, kirken er til for i al sin mangfoldighed, bliver derfor ikke så godt, som det kunne være blevet.

For det femte: Koncernstyringsmodellen, der gnaver i folkekirkens centrale, sociale rodnet.

Det er i den politologiske litteratur velbeskrevet, hvordan fortsat centralisering – som et styringsparadoks – faktisk ofte går hånd i hånd med øget decentralisering (f.eks. Brunsson och Sahlin-Andersson 2001:88f).

Jeg kan ikke sige, om det også gælder for de seneste 20-25 års decentraliseringsbølge i folkekirken generelt, men på et punkt fornemmes hierarkiet

at være blevet markant højere i de senere år – nemlig som en følge af den af Kirkeministeriet indførte koncernstyringsmodel på it-området.

Problemet handler ikke om den elektroniske kirkebog; her kan modellen være udmærket, hvis ikke ligefrem nødvendig.

Det handler derimod om økonomistyringssystemerne, hvortil nu kommer GIAS: dvs. "gravsteds indberetnings- og administrations systemet", og der vil alt andet lige komme mere til af samme slags.

Koncernstyringsmodellen og de stadig mere detaljerede systemkrav betyder, at folkekirken på lokalt niveau ikke længere kan drives under inddragelse af lokale ressourcer, og at man ikke kan vælge lokale løsninger til opfyldelse af centralt fastsatte regler.

Det forhold understreger fornemmelsen af, at den kirkelige forvaltning foregår i et lukket vertikalt rum i stedet for i et horisontalt samspil med omgivelserne, som derigennem kunne få et medejerskab til kirken.

Koncernstyring er uden tvivl det perfekte match til én organisations-type, men er formentlig dysfunktionel, hvis målet er at understøtte den folkekirkelige organisationstype, der ikke alene er karakteriseret ved, men som sit rodnet bæres af et utal af små, geografiske spredte enheder.

Demokratiet i de danske folkelige bevægelser og institutioner er vokset ud af et stærkt og selvbevidst civilsamfund. Risikoen i dag er, at demokratiet i forening med de moderne styringsteknologier begynder at gnave sit eget rodnet i civilsamfundet over.

En styringsreform og/eller en kirkeforfatning

Hvis vi får en selvstændig kirkeforfatning for den evangelisk-lutherske folkekirke i Danmark, bliver det århundredets kirkereform, ingen tvivl om det. Men vil den også løse nogle af de problemer, jeg her har forsøgt at identificere?

Det er der som påpeget indledningsvis ingen garanti for. Der hersker ifølge den politologiske litteratur generelt en stor tillid til reformer – især blandt de politikere, der er med til at forberede dem og vedtage dem. Reformen vidner om politisk handlekraft. Reformen handler ofte om at skaffe ny samfundsmæssig legitimitet til gamle institutioner. Det kan i sig selv

være fuldt nødvendigt. Men det er til gengæld ikke altid, reformer interesserer sig for, identificerer endelige afhjælper organisationsinterne problemer, for slet ikke at tale om at udvikle de ydelser, som organisationen er til for at producere.

Muligvis er vi nu – af flere grunde – på vej imod en kirkeforfatning eller en styrelseslov, jf. løftet i Grundlovens § 66. Men personligt kunne jeg især godt tænke mig en styringsreform. Vi har brug for den i folkekirken.

Zusammenfassung

Die Diskussion über eine Verfassung der dänischen Staatskirche ist mit erneuter Kraft entfacht, sowohl auf Seiten der Regierung, wie auch bei den Akteuren der dänischen Staatskirche.

Ungeachtet, ob es diesmal zu einer Einigung über eine Kirchenverfassung kommt, braucht die dänische Staatskirche unbedingt eine Reform der leitenden Gremien, um den offensichtlichen Dysfunktionen der staatskirchlichen Organisation und Verwaltung abzuwehren.

Der Artikel benennt 5 mögliche Formen von Dysfunktionen, die eine Änderung in Organisation und Verwaltung erfordern. 1. Durch die korporativen Entscheidungsstrukturen wurden Expertenforen institutionalisiert, die gänzlich die Verbindung zur Wirklichkeit von Kirchenvorständen und Kirchengremienmitgliedern verloren haben. 2. Die Kirchengremien können den stetig steigenden Druck von Informationsmengen und Veränderungszwängen kaum bewältigen, denen sie von Seiten des Kirchenministeriums, der Bistümer, Kirchenkreise (Propsteien) und vom „Landesverband der Kirchengremien“ (Landsforening af menighedsråd) ausgesetzt sind. 3. Es fehlt deutliche Leitung und eine klare Verantwortungsaufteilung. Macht agiert im Verborgenen, geschützt durch korporative Entscheidungsstrukturen, vorbei an den Bistümern. Auf Leitungsebene (Pröpste und Bischöfe) gibt es keine Tradition dafür, Leitung und professionelle Eignung zur Leitung genügend zusammen zu denken. 4. Die kompetenten Gremien beschäftigen sich mit Verwaltung und Administration. Dadurch wird die Kirche überadministriert und verliert den Blick für ihre eigentlichen Aufgaben. 5. Das Konzernleitungsmodell der IT – Branche wird ein neues organisatorisches Selbstverständnis

nis mit sich führen und auf lange Sicht somit zu einer Bedrohung der dezentralen und sozialen Verwurzelung der Kirche werden.

Litteratur

- Bak, Jens Torkild. 2011/1. "Forkyndelse og Ledelse" i: *Gud og mammon. Kritisk forum for praktisk teologi 124*. Frederiksberg: Anis.
- Bak, Jens Torkild. 2011/2. "Præsten som tjenestemand teologisk betraget" i: *Folkekirkens embeder. Kirkeretsantologi 2011*. Frederiksberg: Selskab for Kirkeret og Anis.
- Brunsson, Nils och Sahlin-Andersson, Kerstin. 2001 (2.udgave 2005). "Att skapa hierarki" i: *Modernisering av offentlig sektor. Utfordringer, metoder och dilemmaer*. Red af Busch, Tor et al. Oslo:Universitetsforlaget.
- Christensen, Lars Thøger og Morsing, Mette. 2005. *Bag om Corporate Communication*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Christiansen, Peter Munk og Nørgaard, Asbjørn Sonne. 2003. *Faste forhold – flygtige forbindelser. Stat og interesseorganisationer i Danmark i det 20. århundrede*. Århus: Aarhus Universitetsforlag. Bogen indgår i serien af publikationer, der er udgivet i forbindelse med det danske magtudredningsprojekt, og er en vigtig inspirationskilde for beskrivelse af den folkekirkelige korporatisme uanset, at folkekirken ikke er analyseret i bogen.
- Kirkeministeriet. 2006. *Betænkning 1477. Opgaver i sogn, provsti og stift*. Rapport fra Arbejdsgruppen om ændring af den kirkelige struktur. Sammenfatning. København: Kirkeministeriet.
- Kirkeministeriet. 2008. *Betænkning 1503. Uddannelse og Efteruddannelse af præster*. København: Kirkeministeriet.

En kirkeforfatning anno 2011

Rapport fra en arbejdsgruppe nedsat af Selskab for Kirkeret

Selskab for Kirkeret

September 2011

Indholdsfortegnelse

I. Indledning 4

II. Resumé 5

III. Baggrunden for forfatningsforslaget 9

A. Generelt om baggrunden 9

B. Folkekirkens indre anliggender 10

C. Andre spørgsmål 12

IV. Teologiske overvejelser om en kirkeforfatning 13

A. Martin Luther og lutherdommen 13

B. Teologiske argumenter i det 19. århundrede 16

C. Teologiske argumenter i det 20. århundrede 20

D. Den nyere diskussion 25

E. Et nutidigt udgangspunkt for en kirkeforfatning 28

V. Tidligere forsøg 30

A. Det 19. århundrede 31

- B. Det 20. århundrede 32
- C. Sammenfatning 34

VI. Kirkeforfatning for majoritetskirker i Nordeuropa i lyset af europæisk religionsret 35

- A. Retshistorie 35
- B. Religionsfrihed og magtens tredeling 36
- C. Religionsfrihed som kollektiv rettighed 37
- D. Aktuelle udviklingstendenser 39

VII. Forsøg på en kirkeforfatning i dag 40

- A. Indhold og virkning af grundlovens § 66 41
- B. Form og indhold af en kirkeforfatningslov 43
- C. Folkekirkens status mv. 44
- D. Folkekirkens medlemmer 46
- E. Folkekirkens organer, embeder og ansatte 46
- F. Folkekirkens frihedsrettigheder 51
- G. Retspleje 52
- H. Tilsyn 54
- I. Økonomi 56

Litteratur

I. Indledning

Efter § 66 i grundloven ordnes folkekirkens forfatning ved lov. Bestemmelsen kan uændret føres tilbage til junigrundloven af 1849. Siden da har spørgsmålet om en forfatning for folkekirken været behandlet i fire kommissioner. Den sidste blev nedsat i 1928 og afgav betænkning i 1940. Herudover har der været en række private forsøg, senest "Kirkens mund og mæle" fra 1992. Ingen af disse bestræbelser har ført til, at der er blevet fremsat forslag til en kirkeforfatningslov.

Selskab for Kirkeret, der blev oprettet i 1986 med henblik på at fremme kirkeretlig forskning og undervisning og at virke for udbredelse til kirkeretlige problemstillinger mv., har fundet, at tiden er inde til at gøre et nyt forsøg, og fremlægger hermed et forslag til, hvordan en kirkeforfatning

kan tænkes at se ud i dag. Selskab for Kirkeret håber, at forslaget kan indgå i debatten om folkekirkens fremtid.

Med henblik herpå nedsatte bestyrelsen for Selskab for Kirkeret i 2010 en arbejdsgruppe bestående af medlemmer af selskabets bestyrelse. Arbejdsgruppen fik følgende sammensætning:

Peter Christensen, selskabets formand, fhv. stiftamtmand, ph.d.

Svend Andersen, selskabets næstformand, professor dr. theol.

Peter Garde, fhv. dommer.

Lisbet Christoffersen, professor (mso), ph.d.

Jakob Hvidt, provst.

Anders Jørgensen, specialkonsulent.

Andre medlemmer af selskabets bestyrelse har i forskellig grad deltaget i arbejdsgruppens møder og bidraget til udarbejdelsen i forskellig grad. De i rapporten fremsatte synspunkter deles ikke nødvendigvis af den samlede bestyrelse.

Professor emeritus dr.theol. Theodor Jørgensen og Folketingets ombudsmand, professor dr.jur. Hans Gammeltoft-Hansen har efter anmodning fra arbejdsgruppen deltaget i nogle af gruppens møder og herunder bidraget med erfaringer og meninger.

Redaktionen af rapporten og udarbejdelsen af det heri indeholdte forfatningsforslag er foretaget af Peter Christensen og Svend Andersen.

Rapporten vil blive fremlagt for selskabets medlemmer til debat på årsmødet på Det Teologiske Fakultet, Københavns Universitet, den 26. september 2011. Mødet er åbent for alle interesserede. Herudover er både medlemmer og andre interesserede velkomne til at fremsætte deres bemærkninger til rapporten og det heri indeholdte forfatningsforslag. Bemærkningerne skal være Selskab for Kirkeret i hænde senest den 1. december. Nærmere oplysning om post- og mailadresse fremgår af selskabets hjemmeside, www.kirkeret.dk, hvor man også kan læse mere om selskabets virke.

Rapporten vil sammen med foredragene på selskabets medlemsmøder i efteråret 2010 og foråret 2011, der også har behandlet aspekter af forfatningsspørgsmålet, blive offentliggjort i Kirkeretsantologi 2012. Kirkeforfatning, som udgives i 2012.

II. Resumé

Efter § 66 i grundloven ordnes folkekirkens forfatning ved lov. Bestemmelsen kan uændret føres tilbage til junigrundloven af 1849. Spørgsmålet om en forfatning for folkekirken har været behandlet utallige gange i officielt og privat regi, uden at disse bestræbelser har ført til, at der er blevet fremsat forslag til en kirkeforfatningslov. Selskab for Kirkeret har fundet, at tiden er inde til at gøre et nyt forsøg, og fremlægger med rapporten et forslag til, hvordan en kirkeforfatning kan tænkes at se ud i dag.

I *kapitel III* anføres det, at der i den nuværende politiske situation synes at være mulighed for, at der kan blive nedsat en kirkekommission til at undersøge og fremkomme med forslag om folkekirkens indretning og stilling, særligt i relation til andre trossamfund. Et resultat af et sådant arbejde, der naturligvis skal holde sig inden for grundlovens rammer, kan være, at man omsider opfylder løftet i § 66, så vi kan få en friere og mere selvstændig folkekirke.

Det er vel næppe heller helt usandsynligt, at der inden for en kortere år-række nedsættes en forfatningskommission til at modernisere grundloven i lyset af samfundsudviklingen i de forløbne næsten 60 år. Resultatet kan være bibeholdelse af den nuværende folkekirkeordning, men det kan også være, at der besluttet ændringer i forholdet mellem stat og kirke, i yderste konsekvens en adskillelse. En fastholdelse af det særlige forhold mellem staten og folkekirken som den kirke, den overvejende del af befolkningen tilslutter sig, sammen med en selvstændiggørelse af folkekirken med egne kirkeorganer, hvis udformning fastlægges i en kirkeforfatningslov, er måske det tænkeligste udfald.

Denne rapport fra Selskab for Kirkeret skal ses som et bidrag til de diskussioner om folkekirkens fremtidige struktur, som kan forventes i den kommende tid. Selskab for Kirkeret har med sit udspil ønsket at yde sit til, at grundlaget for debatten bliver så godt som muligt.

Ellers har baggrunden for Selskab for Kirkerets initiativ været mere pragmatiske overvejelser over folkekirkeordningen og en erkendelse af, at den hidtidige måde at fortolke og administrere løftet i § 66, nemlig at overlade det til Folketinget og Kirkeministeriet løbende at tage initiativ til at udforme lovgivning og administrativ regulering på det folkekirkelige område, afstedkommer stadig flere problemer. Der peges også på, at der de senere år er blevet stillet spørgsmålstejn ved hensigtsmæssigheden

og legitimiteten af en række initiativer og beslutninger inden for det, der normalt er blevet opfattet som folkekirkenes "indre anliggender" (kultur og ritus), men som reguleres ved statslige regler. Der gennemgås en række sager, hvor staten har fastlagt, hvordan folkekirken som trossamfund skal forholde sig. Der redegøres også for organisatoriske/styringsmæssige forhold, der falder uden for kerneområdet af indre anliggender.

I *kapitel IV* gøres der rede for teologiske overvejelser om en kirkeforfatning.

En kirkeforfatning skal regulere kirken som organisation og institution, men den skal tage afgørende hensyn til, at kirken kristeligt set er den "hellige, almindelige kirke, de helliges samfund". Som evangelisk-luthersk har Folkekirken sit særlige præg fra luthersk teologi og bekendelse. Afgørende er her, at kirken skal varetage troens *åndelige* område, der er forskelligt fra det *verdslige* (herunder det politiske). Skønt kirken som åndelig størrelse er skjult, forudsætter den ydre midler: Forkyndelsen af evangeliet og forvaltningen af de to sakramenter dåb og nadver. Den ydre formidling kan principielt foretages af enhver døbt (det almindelige præstedømme), men der findes et særligt præsteembede, som bestemte personer kaldes og ordineres til.

På trods af kirkens tilknytning til det 'åndelige regiment' blev de lutherske kirker organiseret som fyrstekirker. Begrundelsen var, at fyrsterne havde del i det almindelige præstedømme og var "kirkens fremmeste medlemmer". Reformationen i Danmark fulgte dette mønster og det kongelige styre af den danske kirke kulminerede i enevældens statskirke.

Den teologiske diskussion i det *19. århundrede* handlede i høj grad om de kirkelige konsekvenser af den begyndende demokratisering. Hovedpunkterne er: Landsherrernes kirkeregimente afvises generelt, især fordi tanken om den politiske suveræn som *praecipuum membrum ecclesiae* ikke giver mening med et 'bekendelsesløst' parlament. Ingen forsvarer den rene statskirke. Til varetagelse af indre anliggender bør kirken have sine egne organer. Folkekirke betyder den kirke, som det overvejende flertal af befolkningen tilhører. Folkekirken som organisation er en konfessionsløs ramme om folkets kristne religionsudøvelse (Grundtvig). Folkekirken har en national dimension.

I den teologiske diskussion i det *20. århundrede* er hovedpunkterne: En kirkeordning skal værne om det kirkelige embede. Folkekirken er en lægmandskirke, ikke en præstekirke. Det eneste åndelige ved kirken er

evangeliet. Kirken er et handlende fællesskab. Den 'grundtvigske' rummelighed omfortolkes til at omfatte de eksistentielt engagerede og dem, der holder spørgsmålet om kristendommen åbent. Folkekirken omfatter ikke (mere) hele den danske befolkning. Det almindelige præstedømme er forskelligt fra demokratisk deltagelse i den politiske styring af kirken. Forkyndelsesfriheden kan trues af kirkeligt demokrati. En selvstændiggørelse af kirken rummer fare for magtsyge og synliggørelse af det kristelige.

I en *nutidig* sammenhæng må det fastholdes, at bestemmelser med tilknytning til Folkekirken grundlæggende opgave at forkynde evangeliet ("indre anliggender") afgøres med pastoral og teologisk sagkundskab på grundlag af en forpligtende fortolkningsamtale. At en sådan føres i et selvstændigt kirkeligt organ, gør hverken kirken 'hellig' eller 'meningsytrende'.

I *kapitel V* skitseres forsøgene i det 19. og 20. århundrede på at tilvejebringe en kirkeforfatning. Både de officielle i form af de fire kirkekommissioner og de mange private initiativer, senest "Kirkens mund og mæle" fra 1992, behandles.

Gennemgangen viser, at der er en forbløffende overensstemmelse for de væsentligste karakteristikas vedkommende mellem de mange forslag. Både de forberedende og de foreslåede organer (kirkeråd) har været sammensat ud fra et ønske om paritet mellem gejstlige og læge medlemmer, hvor forskellige de end var for enkelthedernes vedkommende. Så godt som alle forslag munder ud i en høringsret, men ikke et krav om samtykke endsige kompetence til at fastsætte regler eller træffe afgørelser.

Det anføres, at årsagerne til at løfteparagraffen aldrig er blevet opfyldt efter den oprindelige hensigt, men stykkevis og delt i form af en række kirkelove, både i det 19. og 20. århundrede må søges i et sammenfald af meget forskellige politiske og kirkelige gruppers interesser i at undgå en samlet kirkeforfatning med et kirkeråd i spidsen.

I *kapitel VI* behandles kirkeforfatningsspørgsmålet i forhold til europæisk religionsret. Det anføres, at der kan peges på fire hovedformer for kirkeordninger: 1) sui generis-ordningen, hvor staten anerkender omfanget af en kirkelig jurisdiktion, 2) ordninger baseret på forenings- eller forsamlingsprincipper, 3) stats- og folkekirkordninger, hvor staten skaber det retlige grundlag for kirkedannelsen, samt 4) ordninger om auto-kefale nationalkirker, hvor staten sikrer/godkender kirkens retlige status.

Europæisk religionsret reguleres af internationale konventioner, især Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, hvis art. 9 beskytter religionsfriheden, herunder også religionsfriheden for trossamfund. Religionsfrihedsbeskyttelsen i art. 9 skal holdes op mod andre interesser, der er beskyttet ved konventionen.

Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol har i en række domme fastslået, at det er statens opgave at beskytte religionsfrihed og sikre den faktiske og nødvendige pluralisme i samfundet. Inden for rammerne af sikkerhed for mindretal har staten også ret til at give særskilt støtte til majoritetskirker. Det fastslås i de samme domme, at det ikke er staternes opgave at drive religion.

Det var en forudsætning ved Danmarks tiltrædelse af konventionen, at en ordning med “Established Churches” kunne opretholdes. Men forudsætningen må stadig være, at en sådan kirkeordning hverken anvendes til urimelig forskelsbehandling af mindretal eller til at undertrykke flertallets religionsfrihed.

I sidste del af kapitlet omtales kirkeordningerne i de andre nordiske lande.

I *kapitel VII* skitseres, hvordan en kirkeforfatning kan tænkes at se ud anno 2011.

I *afsnit A* gennemgås indhold og virkning af løftet om en forfatning for folkekirken i § 66, der er gået uændret igen i alle fire grundlove. Det nævnes, at de eneste løfterparagraffer i grundloven, der endnu ikke er opfyldt, vedrører trosforhold, nemlig § 66 og § 69, hvorefter de fra folkekirkens afvigendes trossamfunds forhold ordnes ved lov.

Reglerne om folkekirkens organer og deres kompetence er i stort omfang fastlagt ved lov og administrative regler. Dog er der ikke gennemført en egentlig kompetencefastlæggelse for folkekirken på landsplan. Der har gennem årtier været en praksis, hvorefter kirkeministrene uanset parti-farve med kun få undtagelser har været tilbageholdende med at påtvinge folkekirken regler og foranstaltninger, som der ikke er bred accept af. Det ændrer imidlertid ikke ved, at spørgsmålet opstår i forhold til religionsudøvelsens kerne (kultus og ritus), i forhold til rammerne herfor og i forhold til bredere spørgsmål, herunder opkrævning og anvendelse af landskirkeskatten. Folkekirken savner derfor fortsat det i grundloven forudsatte selvstyre med egne organer.

Det påpeges, at den aktuelle virkning af § 66 først og fremmest er, at reguleringen af folkekirkens styrelsesforhold skal ske ved lov.

Der opstilles følgende forudsætninger for en kirkeforfatning: 1) Folkekirken skal ikke være et almindeligt statsorgan, men heller ikke en frikirke, 2) folkekirken skal have en vis selvstændig beslutningskompetence, i hvert fald hvad angår de indre anliggender, og 3) kirkeforfatningen skal regulere de afgørende styrelsmæssige forhold samt fastsætte de principielle eller væsentlige regler på en række områder.

I *afsnit B* behandles form og indhold af en kirkeforfatningslov, der må regulere de overordnede forhold, mens fastsættelsen af det nærmere indhold må overlades til lovgiver, kirkeministeren efter bemyndigelse eller til de nye kirkeorganer.

Det foreslås, at kirkeforfatningsloven bygges op af følgende kapitler: 1) Folkekirkens status mv., 2) folkekirkens medlemmer, 3) folkekirkens organer, embeder og ansatte, 4) frihedsrettigheder, 5) retspleje, 6) tilsyn og 7) økonomi, jf. afsnit C-I nedenfor.

Folkekirkens status behandles i *afsnit C*. Det foreslås, at folkekirken – som i dag – ikke udgør et samlet retssubjekt, men skal bestå af flere retssubjekter, herunder de foreslåede kirkeorganer (kirkemødet og kirkerådet), der således samlet udgør “folkekirken”.

Folkekirken skal stadig være en del af den offentlige forvaltning, dvs. at de offentligretlige love som forvaltningsloven, offentlighedsloven, persondataloven og ombudsmandsloven mv. stadig skal gælde for folkekirken.

I *afsnit D* om folkekirkens medlemmer anføres det, at kirkeforfatningsloven skal indeholde de grundlæggende regler om stiftelse og ophør af medlemskab, retssikkerhed for medlemmerne, tilhørsforholdet til folkekirkens menigheder og folkekirkemedlemmernes ret til kirkelig betjening.

Folkekirkens organer, embeder og ansatte behandles i afsnit E. Det foreslås som noget nyt, at folkekirken skal have et kirkemøde og et kirkeråd efter grundprincippet i “Kirkens mund og mæle”. Kirkemødet sammensættes af samtlige medlemmer af stiftsrådene. Kirkemødet skal fungere som referencegruppe for kirkerådet og være et debatforum, hvor de store linier lægges. Kirkerådet bliver det egentlige styrende centrale organ. Det består af 16 medlemmer – 8 læge og 8 gejstlige – hvoraf de fleste udpeges af kirkemødet. Kirkerådet foreslås tillagt kompetence på fire nærmere definerede områder: 1) indre anliggender (regelfastsættende), 2) regler af betydning for folkekirken (høringsberettiget), 3) initiativret og 4) økonomi.

I *afsnit F* om folkekirkens frihedsrettigheder beskrives kort de overordnede regler for sognebåndsløsning, stiftsbåndsløsning samt retten til at danne valgmenigheder.

Afsnit G behandler retsplejen. Der gengives overvejelser, om et lærenævn er at foretrække for præsteretten, ligesom der gøres nogle bemærkninger om præsterettens funktion og præsters retstilling. Der påpeges herunder nogle mangler i lovgivningen. Da der ikke i den nedsatte arbejdsgruppe har været enighed om at foretrække at bevare præsteretten eller at oprette lærenævn, lader rapporten dette spørgsmål stå åbent.

I *afsnit H* om tilsyn foreslås det, at stiftsøvrigheden og dermed embedet som stiftamtmand nedlægges. De administrative opgaver overføres til biskoppen, mens selve tilsynet overføres til statsforvaltningerne, efter de regler der gælder for tilsynet med kommunerne. Det indebærer bl.a., at tilsynet alene skal være et legalitetstilsyn. Det foreslås, at kirkeministeren varetager de opgaver i forhold til tilsynet, som indenrigsministeren varetager på det kommunale område.

I *afsnit I* behandles økonomien. Det foreslås, at landskirkeskatten i fremtiden skal fastsættes af kirkerådet. Det foreslås endvidere, at statens tilskud til folkekirken omlægges fra et tilskud til præstelønninger mv. til en støtte til samfundsopgaver, som folkekirken varetager (bloktilskud). Det foreslås endelig, at fællesfonden overføres til kirkerådets bestyrelse.

III. Baggrunden for forfatningsforslaget

A. Generelt om baggrunden

Efter folketingsvalget den 15. september 2011 og den forventede dannelse af en regering under socialdemokratisk ledelse med deltagelse af Det Radikale Venstre (eller dog med de radikale som støtteparti) synes der at være mulighed for, at der kan blive nedsat en kirkekommission til at undersøge og fremkomme med forslag om folkekirkens indretning og stilling, særligt i relation til andre trossamfund. Et sådant forslag skal naturligvis holde sig inden for grundlovens rammer, men selv med denne begrænsning er der plads for en nyordning. En mulighed kan således være, at staten i større eller mindre omfang giver plads for en friere og mere selvstændig folkekirke

ved at opfylde løfteparagraffen i grundlovens § 66 om en forfatning for folkekirken.

Det er i øvrigt interessant at iagttage, hvordan det er blevet “comme il faut” at tale om en forfatning for folkekirken. Kirkeminister Per Stig Møller har således givet udtryk for, at hvis folkekirken ønsker en forfatning, kan man da få det. Problemet er blot, at ingen på vegne af folkekirken, som den i dag er indrettet, kan svare, om det er det, man ønsker.

Men også ønsket om en modernisering af den verdslige forfatning trænger sig på. Den nugældende grundlov har 58 år på bagen. Det er længe i en tid, hvor udviklingen på alle samfundsområder går så stærkt. Det er vel derfor ikke helt usandsynligt, at der inden for en kortere årrække, hvis der skabes den nødvendige brede forståelse blandt Folketingets partier, vil blive nedsat en forfatningskommission.

Resultatet af et sådant kommissionsarbejde, der vil strække sig over flere år, kan naturligvis være bibeholdelse af status quo for folkekirken, men det kan også være, at der besluttet ændringer i forholdet mellem stat og kirke, i yderste konsekvens en adskillelse af stat og kirke. En fastholdelse af det særlige forhold mellem staten og folkekirken som den kirke, den overvejende del af befolkningen tilslutter sig, sammen med en selvstændiggørelse af folkekirken med egne kirkeorganer, hvis udformning fastlægges i en kirkeforfatningslov, er måske det tænkeligste udfald.

Denne rapport fra Selskab for Kirkeret skal ses som et bidrag til de diskussioner om folkekirkens fremtidige struktur, som kan forventes i den kommende tid. Selskab for Kirkeret har med sit udspil ønsket at yde sit til, at grundlaget for debatten bliver så godt som muligt.

Baggrunden for Selskab for Kirkerets initiativ har dog også været pragmatiske overvejelser over den nuværende folkekirkeordnings funktion og en erkendelse af, at den hidtidige måde at fortolke og administrere løftet om en forfatning for folkekirken på, nemlig at overlade det til Folketinget og Kirkeministeriet løbende at tage initiativ til og udforme lovgivning og administrativ regulering på det folkekirkelige område, afstedkommer stadig flere problemer. Desuden er der i de senere år stillet spørgsmålstegn ved hensigtsmæssigheden og legitimiteten af en række initiativer og beslutninger inden for det, der normalt er blevet opfattet som “folkekirkens indre anliggender”. Endelig har erfaringerne fra de i 2008 oprettede stiftsråd vist, at der på en række områder i folkekirken er behov for intern beslutningskompetence på flere niveauer end de hidtidige (sogn/pastorat,

provsti og stift). Erfaringer som kalder på et tilsvarende organ på landsplan.

Siden junigrundloven af 1849 er der gjort et antal forsøg på at formulere en kirkeforfatning til udfyldning af (nu) § 66, de fleste i sidste halvdel af det 19. århundrede. Ingen af disse forslag er blevet virkeliggjort. Selskab for Kirkerets initiativ er et ønske om at bevare, men også at videreudvikle det i grundloven definerede forhold mellem stat og kirke. Dette skal ses i lyset af, at over 80 pct. af befolkningen er medlemmer af folkekirken, samtidig med at andelen af folketingsmedlemmer, som er medlemmer af folkekirken, er faldende. Herudover kan det konstateres, at kirkepolitiske spørgsmål har vanskeligt ved at blive prioriteret i folketingsarbejdet.

B. Folkekirkens indre anliggender

§ 66 skal, som det belyses nedenfor, ses i sammenhæng med de efterfølgende paragraffer om trosforhold. Af forarbejderne til § 66 kan udledes, at den lovede kirkeforfatning væsentligst sigter mod folkekirkens indre anliggender forstået som kultus og ritus, herunder rammerne for disse begreber.

På dette område har der i de senere år været flere sager, som har demonstreret, at der savnes klarhed om kompetenceforholdene, og at disse måske er ikke ganske hensigtsmæssige.

Det vakte således stor undren, da daværende kirkeminister Tove Fergo i 2001 kort efter sin tiltræden tilkendegav, at det arbejde, som den af Kirkeministeriet nedsatte salmebogskommission efter mange års arbejde og en omfattende høringsrunde var kommet frem til, ikke havde overbevist ministeren om, at tiden var moden til at erstatte den hidtidige salmebog fra 1953 med en ny autoriseret salmebog som foreslået af kommissionen. Kirkeministerens tilkendegivelse rejste en voldsom debat ikke kun om det konkrete forslag til ny salmebog, men også om kompetenceforholdene vedrørende den væsentlige del af folkekirkens indre anliggender, som salmebogen udgør. Der havde hidtil været en stiltiende forståelse af, at folkekirken har en høj grad af selvbestemmelse om sine indre anliggender, men her var en minister ved at sætte sig til "smagsdommer" over et meget grundigt arbejde af en folkekirkeligt bredt repræsenteret fagkyndig kommission. Det endte med, at kirkeministeren modificerede sine synspunkter. Forslaget til ny salmebog blev autoriseret i 2002, men spørgsmålet om en mere hensigtsmæssig afgrænsning af kompetenceforholdene står tilbage.

En anden sag, som har påkaldt sig offentlighedens interesse, er spørgsmålet om muligheden for og betimeligheden af, at der åbnes mulighed for at indstifte og/eller velsigne registrerede partnerskaber i folkekirken og i anerkendte trossamfund, der måtte ønske det. Der tegnede sig i foråret 2010 et politisk flertal i Folketinget for at gennemføre ny lovgivning på området. Dele af det folkekirkelige landskab var tydeligvis stærkt imod. Kirkeminister Birthe Rønn Hornbech fik afværget et forslag fra oppositionen ved under henvisning til en opfordring fra biskopperne at nedsætte et folkekirkeligt udvalg, der skulle have mulighed for at gennemdrøfte spørgsmålet og stille forslag på området, inden der i Folketinget blev lovgivet herom. Udvalget bestod af en række ministerudpegede lægfolk og gejstlige med angivelig en overrepræsentation af udvalgsmedlemmer, som kom fra de dele af det folkekirkelige landskab, der forholdt sig skeptisk eller afvisende til forslaget. Udvalget fremlagde i sensommeren 2010 sine overvejelser og forslag, og ikke overraskende var resultatet ikke entydigt, men præget af en række dissenser. Udvalgets arbejde blev efterfølgende sendt i en bred høring, der viste, at der var en noget mere positiv holdning til muligheden for både at kunne indgå og velsigne registrerede partnerskaber i folkekirken, end det syntes at være tilfældet i udvalget.

Sagen er endnu ikke afgjort, men kirkeminister Per Stig Møller har tilkendegivet, at der i løbet af efteråret 2011 vil blive fremsat lovforslag på området.

Som et tredje eksempel på uklarheden om kompetencefordelingen vedrørende folkekirken indre anliggender kan nævnes avisskriverierne i sommeren 2011 om forhandlingerne om regeringens 2020-plan, hvori også som en lille brik indgik overvejelser om at afskaffe Store Bededag som fredag.¹

I første omgang bekræftede Venstres arbejdsmarkedspolitiske ordfører, at muligheden for at afskaffe Store Bededag for derved at forbedre den danske konkurrenceevne var blevet bragt i spil i de indledende forhandlinger. Efterfølgende stod særligt borgerlige politikere i kø for at tage afstand fra forslaget. Forslaget blev ikke til noget. Det i denne sammenhæng interessante er imidlertid, at forslaget overhovedet kunne komme på bordet, uden at sagen havde været drøftet grundigt i folkekirkelige sammenhæn-

---

1. Store Bededag knytter sig ikke som de øvrige helligdag til en bestemt begivenhed i Jesu liv, men er alligevel en officiel helligdag.

ge. Kirkelige højtider og helligdage betragtes sædvanligvis klart som indre folkekirkelige anliggender, som der ikke træffes politiske beslutninger eller lovgives om, uden at det folkekirkelige landskab er blevet hørt og har tilkendegivet sin tilslutning. Men denne uformelle kompetencefordeling synes ikke længere at være helt så klar.

Ovenstående sager er nævnt som eksempler på, at der er behov for en afklaring og revurdering af kompetenceforholdene vedrørende folkekirkens indre anliggender, og at en kirkeforfatning kan være en nærliggende måde at få reguleret kompetenceforholdene vedrørende folkekirkens inde anliggender.

C. Andre spørgsmål

Ud over, hvad der ovenfor principielt og praktisk er anført om kompetenceforholdene vedrørende folkekirkens indre anliggender, indgår en række praktiske problemstillinger – nogle blandt dem dog også med principielle aspekter – i baggrunden for Selskab for Kirkerets beslutning om at tage kirkeforfatningsspørgsmålet op.

En gruppe blandt disse problemstillinger vedrører de administrative og personalemæssige forhold i sognene.

De stigende krav til menighedsrådene – ikke mindst i forbindelse med personaleledelse og det voksende fokus på ressourceforbruget – er i mange sogne et føleligt problem. Forskellige former for rådgivning og bistand (fra Landsforeningen af Menighedsråd, stifterne, provstierne, private konsulenter mv.) står til rådighed, men er ikke altid lige vel afstemte. En mere systematisk planlægning, støttet af klar og sammenhængende regulering, kan være et egnet middel til at afbøde en overbelastning af menighedsrådene.

Et andet problem for en del menighedsråd udgøres af sognekonflikterne og deres håndtering. Disse konflikter kan være mellem menighedsrådsmedlemmer eller grupper indbyrdes, mellem præst og de læge menighedsrådsmedlemmer og menighed og mellem menighedsråd eller præst og kirkens funktionærer. Sådanne konflikter kan som bekendt være overmåde opslidende og undertiden ødelæggende for sognets kirkelige liv. En afklaring af de embedsmæssige hensyn og de demokratiske kompetencer synes – ud over egnede redskaber til håndtering af sådanne konflikter – at være ønskelig.

Til hele denne problemkreds hører også spændvidden mellem den sog-nemæssige selvforståelse og selvstændighed over for ønsket om udøvelse af (synlig) ledelse efter de principper og krav, der i almindelighed har vundet frem vedrørende personale- og institutionsledelse inden for den offentlige sektor. Dette gælder såvel i forhold til det enkelte sogn som i forhold til provstiet. Men også på stiftsplan toner problemet frem, ikke mindst i forbindelse med bestræbelser på at ændre sogne- og pastoratstruktur, herunder særligt behovet for at kunne træffe beslutninger om at nedlægge sogne eller kirker.

Endnu en problemkreds knytter sig til det mindre håndgribelige, men væsentlige spørgsmål om legitimiteten og accepten af forskellige folkekirkelige organers funktioner og beslutninger.

Som eksempel kan nævnes budgetfølgegruppen, der blev oprettet administrativt for at imødegå kritikken af regeringens og kirkeministerens vidtgående råderet over dele af den folkekirkelige økonomi. En mere konsekvent gennemførelse af principperne om åbenhed og gennemsigtighed er ønskelig.

Et andet eksempel på problematisering af legitimiteten i en afgørelse var fremgangsmåden ved folkekirkens tilslutning til Porvoo-aftalen i sommeren 2010. Det retlige grundlag for tilslutningen forelå klart. Men uanset dette – og uanset sympati eller det modsatte for selve indholdet af beslutningen – må det erkendes, at fremgangsmåden vakte kritik fra mange sider. En bedre afklaring og klarere regulering af de processuelle forhold omkring sådanne principielt vidtrækkende beslutninger vil kunne styrke legitimiteten og dermed den accept, hvormed de modtages.

IV. Teologiske overvejelser om en kirkeforfatning²

Teologisk set er kirken først og fremmest en del af kristendommens trosindhold. Ifølge den tredje trosartikel i Den Apostolske Trosbekendelse bekender kristne sig (også) til “den hellige, almindelige kirke, de helliges samfund ..”, jf. Gudstjenesteordning 1992, s. 20. Kirken er det af Helligånden skabte fællesskab af troende. En kirkeforfatning gælder selvsagt ikke for kirken i denne betydning, men derimod for kirken som konkret

---

2. Kapitel IV er forfattet af Svend Andersen.

social enhed, som institution. En forudsætning for en teologisk stillingtagen til kirkeforfatningsproblemet er, at forholdet mellem kirkenes organisatoriske og retlige struktur på den ene side og dens egentlige (åndelige) funktion på den anden side er afklaret. Det spørgsmål hersker der ikke enighed om. I det følgende gengives nogle vigtige teologiske argumenter vedrørende en evangelisk-luthersk kirkes forfatning.

A. Martin Luther og lutherdommen

Den officielle lutherske forståelse af kirken (ekkesiologi) kommer til udtryk i *Den Augsburgske Bekendelse, Confessio Augustana* (CA), fra 1530, som bygger på Martin Luthers teologiske opfattelse. Luther gør i sit opgør med romerkirken to grundtanker gældende.

(1) Han afviser den katolske kirkes skarpe skelnen mellem gejstlighed og lægfolk ved at forfægte det, man senere har kaldt *det almindelige præstedømme*. Tanken er, at enhver kristen principielt har forudsætningerne for at udøve en præsts embede, for dertil kræves ikke andet end “dåben, evangeliet og troen” (Luther 1520). Udøvelsen af den præstelige funktion er imidlertid ikke en ret, enhver døbt har, men derimod en forpligtende opgave. Det er sjælens evige skæbne, der står på spil, både når evangeliet forkyndes, og når læren bedømmes. At udøve præstefunktionen er at handle ud fra Guds ord og skriften (Luther 1523).

Over for dette synspunkt står dog fastholdelsen af et *gejstligt embede*. Dette embede, prædikeembedet, er indsat af Gud (CA 5), men for at kunne lære eller prædike offentligt i kirken skal en person være ordentlig kaldet (CA 14). Kaldelsen består i, at menigheden udvælger en person til det embede, ethvert medlem principielt er indviet til. Den kaldede skal betragtes som egnet og af Gud udrustet med forstand og de passende gaver. Bedømmelsen heraf er menigheden bedre til at foretage end nogen anden. Men grundtanken er, at det almindelige præstedømme udøves med Guds ord, evangeliet, som målestok.

(2) Luther præciserer embedets karakter ud fra sin sondring mellem det *åndelige og det verdslige regimente*. Biskopper og præster er, siger Luther fx i øvrighedsskriftet, ikke en øvrighed, for deres embede består i tjeneste. Grundsynspunktet er, at udøvelsen af gejstlige embeder ikke skal være magtbaseret, men alene ske ved hjælp af Guds ord.³ Biskoppen udøver

---

3. Således allerede i Luther 1510.

den såkaldte nøglemagt, der ifølge CA består i at forkynde evangeliet, tilgive synder, forvalte sakramenterne og bedømme læren (CA 28). Blandt biskoppens opgaver er visitationen, der også omfatter menighedens lære, tro og livsførelse. Der består således et ikke helt klart gensidighedsforhold mellem det almindelige præstedømme og det kirkelige embede.

Kirken er et helligt folk, men eksisterer dog i verden, hvorfor der findes konkrete tegn på dens tilstedeværelse. Fællesskabet af hellige skabes af tro ved Helligåndens virke. Men dette virke kan ikke ske uden “evangeliets legemlige ord” (CA 5). Ved siden af *evangelieforkyndelsen* er helligåndens ydre midler sakramenterne *dåb og nadver*, forvaltet i overensstemmelse med Guds ord (CA 7). Luther opregner senere hele syv kendetegn på kirken tilstedeværelse: 1. Den offentlige forkyndelse af Guds ord. 2. Dåbens sakramente. 3. Nadverens sakramente. 4. ‘Nøglerne’, dvs. kirketugt. 5. Ordination og kald til embeder. 6. Den offentlige gudstjeneste. 7. Korset, dvs. de kristnes lidelser. Disse syv tegn er ydre kendemærker på kirken hellige samfund.

Der ligger således en yderligere dobbelthed i den lutherske kirkeforståelse: Kirken er på den ene side de helliges samfund, fællesskabet af sandt troende. Som sådan er kirken *usynlig*, for ingen (undtagen Gud) kan udpege dette fællesskab. På den anden side findes der som nævnt de *synlige* tegn på kirkens tilstedeværelse.

Imidlertid rummer kirkebegrebet et tredje aspekt. Kirkens synlige tegn skal nemlig skelnes fra sådanne udvendige ting som tidspunkter for gudstjenesten, kirkebygningen, præstens klædning osv. Den slags kan fornuften ordne, og her er Helligånden ikke nødvendig (Luther 1539). Tilsvarende hedder det i CA, at sådanne konkrete ordninger er udtryk for den kristne frihed (CA 28). En anden slags konkrete anliggender foreligger ved ægteskab og tiende. Her beslutter biskopperne i overensstemmelse med menneskelig ret (smst.).

Kirkens virke sigter som nævnt mod at fremkalde tro hos mennesker og dermed skabe og opretholde de helliges samfund. Men ud over denne usynlige virkning sender kirkens forkyndelse mennesker ud i den synlige, verdslige virkelighed, hvor de troende skal praktisere deres næstekærlighed i “kald og stand”.

På baggrund af sondringen mellem det åndelige og det verdslige – som også fremhæves i de kirkelige artikler i CA – kan det undre, at de evangeliske kirker, som etableredes efter bruddet med romerkirken, organi-

seredes som *fyrstekirker*, jf. betegnelsen “landsherrernes kirkeregimente”. Der tildeltes jo hermed den verdslige øvrighed magt over den institution – kirken – som skal varetage det åndelige.

Den principielle teologiske begrundelse for denne konstruktion skal søges i Luthers lære om det almindelige præstedømme. Allerede i skriftet til den tyske adel appellerer Luther til fyrsterne om at medvirke til indkaldelsen af et kirkemøde (koncil), som kunne reformere romerkirken. Begrundelsen for, at han kan tildele de verdslige magthavere denne rolle, er at de som døbt tilhører den kristne menighed (Luther 1520). Og når senere kurfyrsten indsatte visitatorer, gjorde han det af kristen kærlighed og ikke som verdslig øvrighed. Et noget andet argument for fyrsternes kirkelige rolle er, at de skal træde til, hvis biskopperne er forsømmelige med hensyn til verdslige anliggender som ægteskab og tiende (CA 28).

Når det drejer sig om fyrsternes rolle som ledere af de evangeliske kirker var det afgørende argument således, at fyrsten kan være kirkeleder, fordi han da ikke fungerer som verdslig øvrighed, men som *praecipuum membrum ecclesiae* (kirkens fremmeste medlem). Luthers syn på denne konstruktion har været omdiskuteret, men i dag er den udbredte opfattelse, at Luther kun accepterede den som en nødløsning. Eftersom de katolske biskopper havde diskvalificeret sig selv, var ingen bedre egnede til at varetage deres opgaver end de kristne fyrster. De udfyldte rollen som nødbiskopper (Luther 1528).

Der er følgelig også udbredt enighed om, at den styreform, som blev den gængse i de lutherske kirker – det såkaldte landsfyrstelige kirkeregimente – ikke svarer til Luthers egen kirkeforståelse. I Danmark overtog kongen kirkestyret allerede ved reformationen, og modellen kulminerede med enevælden.

Christian III's brev i *Kirkeordinansen* (1539) antyder den teologiske begrundelse. Han skelner mellem “Guds ordinans”, der vedrører kirkens evangeliske ‘kerneydelser’ forkyndelse og sakramentsforvaltning, men også skoler og fattighjælp, og kongens ordinans, der vedrører ydre forhold som personer, tid og sted, og som skal tjene Guds ordinans. Men sidstnævnte er dog en del af kirkeordinansen som den lovtekst, kongen har udformet. Og han bruger det almene præstedømmes terminologi: Han har selv af Gud fået “forstand vdi det hellige Euangelio”, hvilket må være en forudsætning for at han kan afgøre, hvad Guds ordinans er. På den anden side er han parat til at bruge sin af Gud givne verdslige magt til at

sikre undersåtternes efterlevelse af ordinansen (Kirkeordinansen 1989, s. 150-157).

I *Kongeloven* af 1665 er enhver hentydning til kongens delagtighed i det almindelige præstedømme forsvundet. Kongen har ingen magt over sig undtagen Gud og er derfor den højeste dommer både i gejstlige og verdslige sager. Han alene har den "høyeste Magt offver all Clericiet fra den høyeste till den Laweste, at besckicke og anordne all kirckce og Gudstieniste; Moder, Sammenkomste og forsamlinger om Religions Sager". Han skal både selv dyrke Gud efter CA og sørge for, at hans undersætter gør det.

Ifølge Christian V's fortale til *Danske Lov* (1683) bygger hans rige på to grundpiller: guds frygt og retfærdighed. Den første er 'retsindig', når den følger det "Evangelii klare Lys", som takket være reformationen skinner over Norden. Hans undersætter har "een Gud, een Tro, een Konge". Og kongen har personligt fået sin suverænitet "ved Guds Forsyn". En teologisk begrundelse for den enevældige konges suverænitet også over kirken findes fx hos H. Wandal: Kongen har hellig og ukrænkelig autoritet og undersåtternes lydighedspligt er absolut. Kongens autoritet omfatter religiøse anliggender: "Kirken og dens tjenere samt den rene religions bevarelse". (Wandal 1663-72, s. 1105f).

Der er tale om en omfortolkning af Luthers opfattelse af den verdslige øvrighed, idet kongemagtens guddommelige oprindelse knyttes personligt til den konkrete monark og lydighedspligten gøres absolut.

Om den oprindelige lutherske kirkeforståelse kan det sammenfattende siges, at ved siden af kirkens afgørende skjulte dimension – Helligåndens skabelse af de troendes fællesskab – må der opereres med tre 'ydre' elementer:

1. De ydre midler, som helligånden virker igennem: Evangelieforkyndelsen, dåb og nadver – og det kirkelige embede.
2. Kirkelivets konkrete rammer så som tid og sted for gudstjenesten, præstens klædedragt osv.
3. Verdslige anliggender, som kirken har indflydelse på, fx ægteskabet.

Det teologiske spørgsmål vedrørende en kirkeforfatning må være, om en luthersk kristendoms- og kirkeforståelse overhovedet favoriserer en bestemt organisatorisk form. Mere konkret må der dels spørges, hvor langt

det kan tillades den verdslige øvrighed at styre kirken, dels hvilke konsekvenser der evt. kan drages af tanken om det almindelige præstedømme. I det følgende fremstilles vigtige teologiske argumenter herom i det 19. og det 20. århundrede.

B. Teologiske argumenter i det 19. århundrede

Det afgørende spørgsmål i det 19. århundrede er, hvilken kirkeorganisation afskaffelsen af enevælden og dens statskirke teologisk set lægger op til.

H.N. Clausen skelner mellem den usynlige og den synlige kirke og mener at sidstnævnte har brug for et "synligt Medium" med love og regler (Clausen 1825, s. 3). Den synlige kirkes ydre organisation forudsætter "fysisk Magt", men en protestantisk kirke kan hverken tilegne sig eller udøve en sådan magt: "Kirkens Tilværelse og Virksomhed kan altsaa kun betrygges i Staten; og, idet den kaster sig i Statens Arme, maa den af egen Interesse ønske og befordre Statens Magt og Anseelse .." (s. 236). Her er imidlertid en sondring inden for den synlige kirke nødvendig, nemlig mellem kirkens 'udvortes' og 'indvortes' anliggender. Den statslige styring af kirken er berettiget, for så vidt det drejer sig om de ydre anliggender, hvorimod "den hele indvortes Kirkebestyrelse, Bestyrelsen af Læreform, Ritus og Disciplin ligger udenfor" (s. 238f). Historisk er forskellen mellem kirkens ydre og indre anliggender ikke blevet respekteret i de lutherske kirker. Tværtimod måtte "den protestantiske Kirkeforfatning allerede fra sin Fødselsstund af ( ) i de fleste Lande blive et Misfoster" (s. 264). Det såkaldte "landesherrliche Kirchenregiment" skyldtes historiske omstændigheder (266).

Forholdet mellem kirke og stat skal bestemmes efter "kirkelige Retsgrundsætninger" (s. 270), hvilket forudsætter, at statskirkeordningen afskaffes til fordel for "Kirkens Emancipation" (s. 273). Kirken er "et aandeligt Rige, og Lighed for Gud og Christus er dens aandelige Særkjende" (s. 246). En kirkeforfatning skal afspejle "den særegne Maade, paa hvilken den politiske Øvrighed kan udøve den kirkelige Magt, uden at den gudommelige Lov taber sin høieste Anseelse, eller Kirken sin naturlige og nødvendige Frihed" (s. 247).

For Clausen er den *repræsentative presbyterial-synodalforfatning* "den eneste, ved hvilken den protestantiske Kirke kan befinde sig vel", idet "det hele kirkelige Samfund nærmest regjerer sig selv ved selvvalgte Repræsen-

tanter” (s. 251). Et afgørende krav må være, at de menige kirkemedlemmer har indflydelse, og hans ‘presbyterium’ er i virkeligheden den enkelte kirkes menighedsråd, ledet af en gejstlig. Dertil kommer synoder på forskellige niveauer: kreds, provins og nation. Men denne ordning bør kombineres med den *biskoppelige* (s. 253).

Det er vigtigt at bemærke, at denne kirkeordning hos Clausen ikke betyder “adskillelse af kirke og stat”, for “Kirkens indvortes Selvstændighed er paa det Skjønneste forenet med den udvortes Afhængighed af Regjeringen” (s. 258).

J.P. Mynster opfatter kristendommen som den religion (Guds-bevidsthed), der er åbenbaret i Kristus og bevidnet i den hellige skrift (Mynster 1831, s. 28). Ifølge evangelisk-luthersk kristendom er Gud nærværende for den enkelte (s.8) og skriften er den eneste kilde for troen – bekendelsesskrifterne er sekundære i forhold hertil (54f). Kirken grundlægges af “det Ord, at Gud i Christo forligte Verden med sig selv”. (Mynster 1848, s. 258f). Kirken eller Kristi menighed på jorden er “Samfundet af de Mennesker, som have sluttet sig til Christum” (s. 251). Tilhørsforholdet må nødvendigvis være frivilligt, så tvang er udelukket. Men ikke alle, der tilhører kirken af navn, hører til de helliges samfund. Mynster skelner således mellem den synlige og den usynlige kirke. Han fremhæver imidlertid, at ingen anden end Gud kan afgøre, hvem der hører til hvilken kirke. Hvis man er optaget af spørgsmålet, må man koncentrere sig om sig selv.

Mynsters syn på kirkens *organisation* er præget af det grundsynspunkt, at Danmark er et kristent land, hvorfor grundloven som helhed skal “bære et christeligt Præg”. (Beretning om forhandlingerne på Rigsdagen, sp. 2514). Den definerende paragraf om folkekirken er ikke udtryk for, at lovgivningen stiller sig “over Religionen, men den stiller sig i Religionen”, nemlig den religion, som “bekjendes af en saa langt overveiende Deel af Folket” (sp. 3041). Selve betegnelsen ‘folkekirke’ afspejler bedre end ‘statskirke’, at kirken skal formidle kristendom uden tvang. En vis frihed skal også gælde formuleringen “evangelisk-luthersk”, så efter Mynsters mening burde grundloven fastsætte, at bekendelsesgrundlaget kun er CA. Folkekirken skal være ramme om den synlige kirke og modvirke sektdannelse (Mynster 1851, s. 41). I overensstemmelse med statens kristelige karakter bør dens støtte forstås som ‘videregivelse’ af en bestemt religion, nemlig den evangelisk-lutherske. Af den grund bør der også på universitetet forberedes ‘lærere’ til kirken (sp. 3043).

Under forhandlingerne om løfteparagraffen overvejer Mynster kort, om en ministeriel eller en kollegial forvaltning af kirken er at foretrække (sp. 3056). Ved lovgivningen om kirkeforfatningen skal der tages hensyn til kirkens særpræg: “den er et Samfund af en egen Beskaffenhed, der har sine egne Rettigheder og Eiendele, og det er derfor ogsaa aldeles billigt, at Kirken først høres” (sp. 3057).

Lovgivning og anordninger for kirken kræver “dybe theologiske og kirkelige Undersøgelser”, hvilke Rigsdagen ikke kan garantere. Der skal derfor nedsættes en kirkeforsamling med stærk gejstlig repræsentation (sp. 3057). Mynster fremhæver, at det kun er folkekirkens forfatning, der skal ordnes ved lov – “kirken selv” skal ikke ‘omstøbes’. Dermed mener han, at kirken skal bevare sin evangelisk-lutherske bekendelse, de “Grundlærdomme, som hvile paa den hellige Skrift” (Mynster 1850, s. 10). I overensstemmelse med sit grundsyn er det ham magtpåliggende, at visse trossamfund – og da især religionsfornægttere – ikke kan nyde de samme borgerrettigheder som evangeliske kristne (s. 6).

N.F.S. Grundtvigs såkaldte kirkelige anskuelse (“mageløse opdagelse”) indebærer en ganske betydelig modifikation af den lutherske kirkeforståelse. Tanken om det usynlige helliges samfund træder tilbage til fordel for *menighedens fællesskab*. Dette er forsamlingen af kristne mennesker, som fejrer gudstjeneste omkring dåb og nadver, og som har en levende forbindelse til apostlene og Kristus. Den således forståede kristne menighed er de helliges fællesskab. (Grundtvig, 1944, s. 46). For Grundtvig er det helt afgørende, at menighedens eller kirkens grundlag ikke er bibelen som skrift og en skreven bekendelse, men derimod det levende (talte) ord, som har lydt i en uafbrudt kæde fra Kristus selv, via apostlene og op til nutiden (s.112).

En afgørende tanke hos Grundtvig er, at der er slægtskab mellem menighedens fællesskab og *folket* i almindelig, verdslig betydning. Et folk er nemlig bevæget af en åndens kraft, som åbenbarer sig i “Folkets Mordersmaal”. På samme måde er Helligånden den kraft, der gennem forkyndelse og sakramenter opbygger menigheden. Forholdet mellem usynligt og synligt bliver hos Grundtvig til forholdet mellem ånden i sproget og den konkrete, levende tale, og med tanken om et åndeligt konstitueret folk opbløder Grundtvig Luthers sondring mellem det åndelige og det verdslige. En væsentlig forudsætning for at det åndelige liv kan udfolde sig, både i den almene folkelighed og i menighedens fællesskab er, at der

hersker frihed. Nåden kan kun modtages af dem, der “med fri Tro og Taknemmelighed modtager dem af Herrens Mund” (s. 47).

Dermed er forudsætningen for Grundtvigs kritik af *statskirken* givet: Den var et “et Svøb af Staaltraad eller et Snøreliv” (s. 110). Den gjorde Kristi rige til noget rent hinsidigt (s. 140) og den forvrængede det lutheriske ved at sætte de “skriftkloge”, dvs. skrift-teologer, i pavens sted (s. 42). Statskirken brugte politisk magt til at gennemtvinge bekendelsestroskab og uniformitet i kirkens aktiviteter. Hvad angår *organiseringen* af kirken kræver den kristne frihed, at der også skal herske *verdslig, borgerlig frihed* omkring bekendelse og gudstjeneste (47). Sand kristendom kræver både trosfrihed og frihed til “ingen Tro” at have. (Grundtvig 1848, s. 280f).

Grundtvig afviser, at grundlovens bestemmelse om, at folkekirkenes forfatning ordnes ved lov (nu § 66) betyder, at den har samme ret som andre trossamfund til selv at bestemme sin lære og udelukke nogle fra medlemskab. Han tolker tilsyneladende § 4 sådan, at kirken skal “vedligeholdes paa Almeenhedens Bekostning”, hvilket kun giver mening, “naar den langt overveiende Deel af Folket godvillig befinder sig deri og betjener sig deraf”. Derfor er det “splittergalt og selvmodsigende” at “overlade det til et Mindretal, og egentlig til den saakaldte Geistlighed, at foreskrive Kongen og Folket en vis stillestaaende Lærdom og eensformig Gudsdyrkelse” (smst). I modsætning til statskirken skal folkekirken ikke være “et Troes-Samfund og (...) en Tvangs-Indretning”. Skulle den det, “maatte Lovgivningen for [Folkekirken] fremdeles uindskrænket tilkomme Kongen og Rigsdagen”. Men hverken rigsdag, konge eller statsråd “duer til Hjemmel for en forsvarlig Tro og Gudsdyrkelse”. Grundtvig afviser de “protestantiske fysters” kirkestyre. Imidlertid er gejstligheden eller et “blandet kirkeråd” ikke bedre skikket til at bestemme over troslæren og gudstjenesten.

Alternativet til en trosfreskrivende statskirke er for Grundtvig en *konfessionsløs* folkekirke (s. 165). Grundlovens formulering “evangelisk-luthersk” kalder han “det tomme, aldeles ustatskirkelige og ukirkehistoriske Navn” (s. 167). Folkekirken burde defineres ud fra, “hvad den største Deel af Folket har udvalgt og frit udvalgt som sin Gudsdyrkelse” (Beretning 1849, sp. 2513) , “saalænge den overveiende Deel af Folket har en fælles Gudsdyrkelse, skal der over hele Riget, paa offentlig Bekostning, vedligeholdes en tilsvarende Indretning, under Navn af den danske Folkekirke.” (sp. 3037).

Grundtvigs foretrukne betegnelse er den "frie folkekirke". Friheden betyder for det første, at den forudsatte forståelse af kristendommen skal være yderst vag. Folkekirken skal dog have et kristeligt indhold og skal ikke være en fuldstændig neutral ramme, der stiller alle religioner lige, som Napoleon gjorde det. (Grundtvig 1944, s. 169). For det andet skal folkekirken have indre frihed. Det vil først og fremmest sige præstefrihed. Den ed, præsterne fortsat skal aflægge, skal indebære, at "Præsterne derved kun forpligtes til at lære overensstemmende med den hellige Skrift efter deres bedste Overbeviisning, og at forvalte Sacramenterne sømmelig efter deres bedste Overbeviisning om Herrens Indstiftelse" (s. 174). Ligeledes skal biskopperne have frihed til at ordinere efter overbevisning og nægte ordination, hvis deres samvittighed byder det. Tilsvarende skal teologiske kandidater have ret til at lade sig ordinere af den biskop, de ønsker (s. 175). En yderligere frihed er friheden til sognebåndsløsning, der ikke kun gælder menigheden, men også præsten. Endelig skal der også være frihed til at danne valgmenigheder.

Styrelsen af den frie folkekirkes organisatoriske ramme vil Grundtvig som nævnt ikke henlægge til et kirkeligt organ som fx det kirkeråd, der blev foreslået i 1854. Hans begrundelse er, at et sådant råd ville være "nødt til strengt at holde paa det orthodoxe Skin" (s. 174), dvs. øve samme tvang som statskirken. Tilsyneladende vil han derimod placere kirkestyret hos den politiske øvrighed. Han går nemlig ud fra, at præsteeden aflægges for "Regieringen" (s. 174). Tilsvarende skal det være op til staten, om den vil give præsterne den omtalte frihed (s. 175). Men den politiske styring af folkekirken vedrører ikke, hvad vi i dag vil kalde indre anliggender. Det er jo netop disse, Grundtvig vil overlade til den kirkelige frihed. Men hvad hindrer denne frihed i at være ren vilkårlighed: Grundtvig taler som nævnt om den enkelte præsts og biskops overbevisning og samvittighed? Frihed indebærer tilsyneladende for Grundtvig en evne til selv-regulering: Den "sætter sig selv sine lovlige Grænser" (smst). Hvad der står fast, er, at "det er den christne Menigheds bestandige og uforanderlige Troes-Bekendelse, og intet andet, (...), der kan og skal afgjøre, hvad der er christeligt eller uchristeligt" (s. 124). Grundtvig skelner altså mellem de forskellige menigheders – og præsters – særlige forståelse af bekendelsen – og den uforanderlige (apostolske) bekendelse. Og han går tilsyneladende ud fra, at sidstnævntes indhold altid fremstår klart og uden behov for fortolk-

ning. Imidlertid er menighedsmedlemmerne i Danmark så underkuede af statskirkens “Aands-Trældom”, at de ikke ved, hvad frihed er, men har brug for en opdragelse til frihed (s. 171). Igen må man spørge: Hvem skal opdrage menigheden til frihed?

Et vigtigt træk ved Grundtvigs forståelse af folkekirken er det *nationale* aspekt. Den allerede nævnte sammenhæng mellem kristenliv og folkeliv betyder konkret, at hvis den frie og levende forkyndelse måtte forlade folkekirken, ville det være til skade for Danmark og danskheden (s. 170). Et sigte med at skabe den frie folkekirke er, at “omtrent hele Folket” frivilligt forbliver i kirken (s. 175). Grundtvig fastholder dog samtidig trosbenedelsens tale om kirkens *almindelighed* og dermed kirkens enhed. Kirken er et “Bede-Huus for alle Folk” med “Tro og Daab” fælles. Derfor skal kristne ophæve “[d]e Skillerum og Skandser alle,/ Som gjør splidagtigt Herrens Huus!” (Grundtvig 1982, nr. 397). Ved siden af de mange nationale folk findes der *ét kristenfolk*, men dette viser sig konkret i et ‘levnedsløb’ gennem kirkehistoriens forskellige nationale menigheder, hvoraf den danske eller ‘højnordiske’ er den næstsidste (Grundtvig 1860). I kraft af Helligånden udgør alle national-folkelige menigheder én menighed, når “alle tungemål” ikke blot ‘forsamles’ men ‘hensmelter’ (Den Danske Salmebog 2003, nr. 290). Som denne enhed må kristenfolket dog formentlig siges at udgøre den usynlige kirke.

H.L. Martensen hilser ophævelsen af den “statskirkelige Tvang” velkommen og tilslutter sig religionsfriheden. Til denne hører “kirkelig Selvbestemmelsesret”, hvilket indebærer, at kirken skal skabe sin *egen organisation*, dvs. en samfundsorden og en forfatning. Det vil være ensbetydende med etablering af ydre retsbestemmelser, der egentlig ikke stemmer overens med evangelisk frihed. (Martensen 1878, s. 564ff).

I sin forståelse af *kirken* fremhæver Martensen med en modifikation af CA, at kirken ikke kun er de troendes samfund, men omfatter alle døbte (også børnene og de skrøbelige i troen). Desuden er kirkens funktion opbyggende, hvor kunstens og videnskabens er dannende. Den opbyggende funktion udøves i et samvirke mellem guddommelig nåde og menneskelig frihed. Og det er den menneskelige faktor i kirkens funktion, der giver sig udslag i konfessionsspaltninger og, ikke mindst, kirkeforfatninger. Det grundlæggende begreb er her *Kirkedømme* eller *Kirkevæsen*, som Marten-

sen definerer på følgende måde: “Den kirkeretlige Organisation, hvorunder Kirken fremtræder til forskjellige Tider, og som omfatter ikke blot det af Herren Givne, men ogsaa den af Mennesker udformede Lære og Gudsdyrkelse, med dermed forbundne Ordninger” (s. 379).

Udgangspunktet for hans syn på kirkens *forhold til staten* er, at staten er en kristelig stat, hvilket gør det naturligt, at kirken er en statskirke eller en *folkekirke*. Den sidste udmærker sig ved at have et frit forhold til staten, hvilket ifølge Martensen må være tilfældet. Der skal være en “reen Sondring” mellem kirke og stat (s. 417). Det er uheldigt, at de lutherske kirker efter reformationen kom i et ensidigt afhængighedsforhold til staten. Afhængighedsforholdet havde karakter af sumepiskopat, dvs. at fyrsten fik status af summus episcopus i kraft af at være kirkens fornemste medlem (principium membrum ecclesiae). Martensen fremstiller denne ordening, så man kan se dens iboende logik. Sumepiskopatet er et annex til fyrstens kongemagt. Efter de frie forfatningers indførelse i årene omkring 1848 bliver denne organisationsform uholdbar, i hvert fald hvis der er indført konfessionsløse rigsdage. Med en sådan forsamling kan kongen ikke dele den kirkelige del af sin magt. Tilsvarende kan en bekendelsesløs minister, der er afhængig af en sådan rigsdag, ikke være kongens organ i indre kirkelige anliggender som lære og liturgi. Noget sådant er en “monstrøs Forestilling”.

Det er nu blevet nødvendigt at give kirken en forfatning, der afspejler dens selvbestemmelse i indre anliggender og medbestemmelse i blandede sager som fx. ægteskab. En organisationsform, der svarer til kirkelig selvbestemmelse er *synodens*, et organ, hvor gejstlige og lægmænd virker sammen. Ligesom på det verdslige område er det for Martensen afgørende, at der sikres “Sandhed i Repræsentationen”, og at “slet Majoritetsherredømme” afværges (s. 418f). En evangelisk synode skal stå på bekendelsens grund og dens opgaver er tre: (1) at virke på bekendelsens grund for at fremme menighedslivet under de givne forhold og at sikre det kirkelige embedes stilling og virksomhed; (2) at drage omsorg for, evt. revidere liturgi, salmebog og katekisme; (3) at forhandle disciplinære og økonomiske spørgsmål. Martensen fremhæver, at synodens betydning ligger i, “at Kirken i dem har et Organ, hvorigenennem den, naar fornødent gjøres, baade kan tale og handle” (s. 420).

Martensens program er en revision af folkekirken, der bevarer dens tilknytning til staten. I forbindelse med sit arbejde i kirkekommissionen

udarbejdede Martensen et mere detaljeret forslag: Kongen er fortsat *summus episcopus*. Desuden skal der være et *bisperåd*. En *synode* skal forberedes gennem udvidelse af landemoden og dannelse af menighedsråd. Desuden skal der dannes et *administrativt* kollegium (Martensen 1883).

Hovedpunkter i det 19. århundredes diskussion:

1. Landsherrernes kirkeregimente afvises generelt, især fordi tanken om den politiske suveræn som *praecipuum membrum ecclesiae* ikke giver mening med et 'bekendelsesløst' parlament.
2. Ingen forsvarer den rene statskirke (heller ikke Mynster).
3. Til varetagelse af indre anliggender bør kirken have sine egne organer.
4. Folkekirke betyder den kirke, som det overvejende flertal af befolkningen tilhører.
5. Folkekirken som organisation er en konfessionsløs ramme om folkets kristne religionsudøvelse (Grundtvig).
6. Folkekirken har en national dimension.

C. Teologiske argumenter i det 20. århundrede

Eduard Geismar – der her repræsenterer dansk mellemkrigsteologi – betragter kirken som et emne for etikken, fordi det er medlemmernes opgave at arbejde på virkeliggørelsen af kirkens ideal, at Jesu Kristi vilje bringes til herredømme over menneskers vilje. Gennem det 19. århundredes vækkelser er den tanke blevet tilegnet, at hele menigheden skal deltage i dette arbejde – en tanke, der dog endnu ikke har haft virkning på kirkens organisation. Selv om den oprindelige lutherske tanke synes at forudsætte, at kirken kan arbejde ved åndelige midler alene, er en ydre ordening for kirken nødvendig, både af hensyn til økonomien og af hensyn til ordets rette forkyndelse og sakramenternes rette forvaltning.

Efter afskaffelsen af enevælden er kirkens situation en anden: "Efter Indførelsen af frie Forfatninger er Kirkens Styrelse i Haanden paa en bekendelsesløs Regering eller Rigsdag, og Spørgsmaalet om Folkekirke eller Frikirke er atter blevet brændende". (Geismar 1933, s. 112).

Blandt folkekirkeordningens fortrin nævner Geismar foruden statens interesse i borgernes religiøse opdragelse bl.a., at “Forkyndernes Uafhængighed af kirkeligt Partivæsen og Rigdommens Magt bedst bevares under Folkekirkens Forhold” (smst.). For frikirken taler imidlertid, at der jo ingen garanti er mod regeringens indgreb i kirkens indre forhold. Desuden burde “Tanken om den Enkeltes Selvstændighed ( ) forbyde, at Ikke-kristne kom til at betale Bidrag til eller deltage i Styrelsen af Kirkens Anliggender, saa at simpel Redelighed kræver Adskillelse (smst.).

Som defineret i grundloven er folkekirken ifølge Geismar kun kirke, hvis den er “Samfundet af alle dem, der som døbte skal under kristelig Paavirkning fra de sande troendes Side” (smst). En sådan opfattelse vil imidlertid stride mod “Tidens demokratiske Tankesæt”. Og Geismar ser kun to muligheder for at folkekirkeordningen virkelig giver plads til en kirke: Enten skal der garanteres kirken anerkendelse af dens selvstændighed i indre anliggender, eller også skal kirkens selvstændighed helt opgives, så den bliver en helt verdslig organisation, inden for hvilken en rent åndelig kirke kan gøre sin gerning. Geismar bruger i forbindelse med den sidste mulighed udtrykket “kirkelige Frihedskrav”, hvilket kunne tolkes som en hentydning til en grundtvigsk opfattelse. Om en sådan er “redelig” stiller han dog spørgsmålstegn ved.

Regin Prenter fremstiller sin kirkeforståelse som en fortolkning af CA. Kirken er samfundet af de mennesker, i hvem Helligånden øver fornyelsens gerning, dvs. den genrejste menneskeslægt. Men i denne verden er også de retfærdiggjorte (troende) syndere, og derfor er fællesskabet af troende skjult. Kirken bestemmes som “det om dåb, forkyndelse og nadver samlede folk, og kirkens tjenere er dem, der deler evangelium og sakramenter ud til dette folk på Kristi vegne”. (Prenter 1967, s. 557).

Prenter tolker de klassiske betegnelser ‘hellig’ og ‘almindelig’ som udtryk for en dobbelthed ved kirken: Den er både bundet til Gud (hellig) og til menneskeslægten (almindelig). Dens eneste synlige tegn er nådemidlerne (evangeliet og sakramenterne) og dens tjenergerning. Kirken lever i forventning om det kommende gudsrige og kan aldrig få karakter af verdsligt regimente eller kirkestat. (s. 566). Skellet mellem troende og vantro er usynligt, men virkeligt. Det viser sig i, at kirken kommer ud for verdens modstand. (s. 572).

Kaldelsen til den kirkelige *tjeneste* er Guds, men den sker middelbart gennem menighedens offentlige kaldelse (s. 569). Tilsvarende er ordinati-

onen ikke en retlig, men en kultisk akt: "Gennem ordinationen bekender den vælgende menighed sig offentligt som menighed og ikke som demokratisk flertal". Kirkens valgte tjenere skal ikke være eksponenter for "et menighedsråds specielle meninger og tendenser" (s. 575).

Hvad det organisatoriske angår, fremhæver Prenter, at "det eneste, som dogmatisk kan siges om kirkeretten og kirkestyret er, at dets opgave er at værne den frihed, som er en livsbetingelse for forrettelsen af ordets tjeneste". (s. 584). Kirken kan ikke organiseres og styres uden en vis magtudøvelse og denne vil være forbundet med 'partivæsen', uanset om det er kirken selv eller staten, der har magten: "Også i rigsdagspartiernes kirkepolitiske gruppedannelser kan kirkeligt partivæsen gøre sig gældende – og gør det faktisk – rent bortset fra, hvad det vil betyde for det nuværende kirkestyre, om demokratiet, som der er tegn til, udvikler sig i totalitær retning". (s. 585).

Uden at det siges direkte, ligger det i Prenters forståelse, at kirkens ydre organisering skal respektere dens 'hellige' karakter. Hans opfattelse karakteriseres normalt som 'konservativ' og det er på den baggrund ikke overraskende, at han udtrykte sin støtte til publikationen *Kirkens Ja og Nej* fra 1964.

For præsterne bag denne pjece er det afgørende at skelne mellem "Kristi forordning og bud" – og "flertallets ønsker og behov". Det er de første, der skal være afgørende for, hvordan kirkens forhold ordnes. Det handler om, "hvad Skriften og bekendelsen kalder ret og vrangt i kirken". Den demokratiske frihed gør bekendelsestroskaben illusorisk (s. 4). Der må kæmpes, for at grænsen mellem bekendelse og fornægtelse træder klart frem (s. 5).

Det er muligt at høre Bibelens sandhed klart, så Guds vilje med vort liv og hans tilbud om frelse kan forkyndes bestemt. Folkekirkens rummelighed må ikke tilsløre modsætningen mellem evangeliet selv og dets åbenbare forfalskning (smst.). Evangeliets forkyndelse må indeholde Guds konkrete bud. Budenes gyldighed gælder alle, og derfor skal kirken give klar besked om ret og vrangt i spørgsmål vedrørende sådanne emner som penge og levestandard, det ufødte barns ret, seksualitet osv. (s. 10f).

De troendes almindelige præstedømme omfatter omsorg for at kirken fungerer som kirke, herunder omsorg for børns oplæring i den kristelige børnelærdom. Men: "Vi forkaster den tankegang, at dette almindelige præstedømme skulle være identisk med et demokrati i kirken, der hviler i sig selv og ikke er bundet til Jesus Kristus" (s. 11).

Kirkens åndelige folk er sat til at tjene det danske folk, men kirken må være fri i forhold til staten – “til i sit gudstjenesteliv og i sin tjeneste for folket at lade sig lede af Guds ord, sådan som dens menigheder, dens præster og biskopper i samvittigheden er bundet til det. (...) At kirken er og skal være kirke for hele folket, kan aldrig betyde, at flertallets ønsker skal nyde fremme i kirken gennem statens almindelige, demokratisk gennemførte lovgivning, uden at deres kirkelige og kristelige ret er prøvet. (s. 11f). Som eksempel nævnes, at indførelsen af kvindelige præster ikke drejede sig om, hvad der var “Herrens bud”.

Selv om *Kirkens Ja og Nej* ikke giver konkrete forslag til, hvordan folkekirken skal organiseres, er det klart, at kirkeledelsen skal ske med “bibel og bekendelse” som normativt grundlag. Og det er en forudsætning, at dette grundlag indeholder en klar sontring mellem “ret og vrangt”.

Netop denne forudsætning strider mod *Tidehvervs* kirkeopfattelse⁴, hvilket kommer til udtryk i en polemik mod pjecen ved Johannes Horstmann. Han afviser den som “pietistisk, indremissionsk, høj Kirkelig” og som et forsvar for en “kirkeforfatning, der kan garantere, at kristelige synspunkter kommer til at råde i kirkens udvortes institutionelle liv” (Horstmann 1966). Horstmann rendyrker den lutherske fremhævelse af evangelieforkyndelsen som kirkens centrale opgave. Evangeliet kan imidlertid kun være sandhed i “troens situation”, dvs. i det enkelte menneskes eksistentielle afgørelse. Og kirken ‘har’ ikke evangeliet, som det kan forkynde for mennesker, forskellige fra den selv. Kirken er mennesker, der har brug for evangeliet: “Evangeliet begynder med at fradømme kirken enhver særstilling over for Gud. Det begynder med at afsløre, at hvis kirken ikke vil være et samfund af fortabte syndere, hvis den vil bestå af forhenværende syndere, der nu ved Guds nåde er blevet retfærdige og er kommet i et gunstigere forhold til Gud end de andre uomvendte syndere, da er kirken blevet en forsamling af farisæere”.

Den bagvedliggende tolkning af en luthersk kirkeforståelse er givet af N.O. Jensen, der henviser til de af Luther selv forfattede Schmalkaldiske Artikler, hvor kirken defineres som “de hellige troende” (Bekendtnisskriften 1967, s. 459). Ud fra CA 7 opfatter han kirkens væsen som “Guds ord og den rette tro”. Kirken består af enkeltmennesker, der “nøgne

---

4. Der foreligger ikke nogen officiel tidehvervsk tilkendegivelse om folkekirkeordningen; det følgende bygger på udvalgte artikler fra tidsskriftet.

og blottede” står med ansvaret for deres liv. Forskellen mellem den synlige og den usynlige kirke findes så at sige i hver enkelt, der jo på én gang er synder og retfærdig. Kirken er derfor et “fællesskab af syndere og fortabte”, men da de enkelte regnes for retfærdige, er den samtidig de helliges samfund (Jensen 1967). Kirkens forkyndelse lyder offentligt, og den kendes på synlige tegn, hvortil Jensen foruden evangelium og sakramenter regner “lydigheden mod Herrens ord og den lydelige bekendelse, vedkendelsen af fællesskabet med Kristus i hans næste og dermed ogsaa korset”. Jensen fremhæver det almindelige præstedømme, der indebærer, at enhver døbt har “ret og pligt til at træffe afgørelser i trossager”. Han drager ikke nogen organisatoriske konsekvenser heraf, men afviser tanken om, at kirken “selv maatte ordne sine egne anliggender” og tanken om en kirkeforfatning byggende på menighedsrådene. Man må forstå, at den bestående folkekirkeordning bedst afspejler den lutherske kirkeforståelse.

I mere polemiske sammenhænge kan det slås fast, at kirkens indre anliggender “slet ikke eksisterer i en evangelisk-luthersk kirkeordning”, at biskopperne ikke bør optræde som samlet kollegium, og at ønsket om en kirkeforfatning er udtryk for “katolske bagtanker” (Lilleør 2003). Man erkender dog at “det er biskoppens pligt at tage vare på folkekirken og evangeliet og sætte den præst på plads, der misbruger kirke og kristendom” (Krarup 2009). Man forestiller sig, at et kirkeråds opgave vil være at “fremsætte “kirkelige” erklæringer om aktuelle spørgsmål”, altså som udtryk for “politiserende kirkelig moralisme” (Høgenhaven 2003).

Det indrømmes, at der i folkekirken kan opstå teologisk uenighed, som kræver afklaring, fx om velsignelse af homoseksuelle par. Dette er egentlig et anliggende For Folketinget – “[o]g det er evangeliet selv, der anbringer sagen hos den verdslige øvrighed”. Hvis folketinget indfører et homoseksuelt ægteskab, som kan indgås i kirken, er det imidlertid “kirkens pligt” at sige fra. Men den kirke, der siger fra, er “den enkelte præst” (Langballe 1995).

Man møder også den nationale opfattelse af folkekirken, som ikke mindst Grundtvig forfægtede. Vi har en folkekirke, “fordi det danske folk er et kristent folk”. “Folkekirken forsvinder ikke, før danskerne er kommet i mindretal i Danmark”. Den “danske virkelighed” er præget af evangelisk-luthersk kristendom, fx er den “menneskelige og folkelige lighed” et udslag af det almindelige præstedømme (Krarup 2009).

P.G. Lindhardt anlægger en religionsteoretisk og sociologisk synsvinkel på folkekirken. Religion udspringer (ligesom politik) af menneskers angst og drejer sig derfor om “livets bevarelse og selve existensens tryghed”. (Lindhardt 1967, s. 8). Kulten forener mennesker indbyrdes ved at forene dem med magterne. Ved religionsskiftet fra gammel nordisk tro til kristendom blev denne religiøse holdning ikke ændret – “og er aldrig ændret” (s. 10). Den kristne kirke overtog den nordiske religions rolle. I forhold til Prenter foretager Lindhardt en drastisk nedtoning af betydningen af kirkens hellighed og almindelighed. Disse egenskaber betyder ikke andet, end at “kirken da intet som helst andet er end den til enhver tid aktuelle funktion at forkynde evangeliet”. Af evangeliet kan der ikke udledes en bestemt kirkeopfattelse, for Jesu forkyndelse og troens bekendelse til Kristus “sigter [ikke] på at danne kirke”. – “De historisk-empiriske kirker er så vist ikke “en del af evangeliet”, men den nødvendige følge af at det faldt i menneskers hænder” (s. 153).

Evangeliet har følgelig heller intet at sige om forholdet mellem stat og kirke. Hvad angår grundlovens begreb om folkekirke opfatter Lindhardt den ikke som konfessionel: “i praxis står det fast at “evangelisk-luthersk” ikke er en dogmatisk indholdsbestemmelse, men en historisk betegnelse for forkyndelsens faktiske – og skiftende – karakter. “Evangelisk-lutherske” er de anskuelse eller retninger som vittterligt har kunnet slå rod og trives i folkekirken” (s. 114).

Selve betegnelsen ‘folkekirke’ angiver, at kirken er “det store flertals kirke, og at folket selv skulde styre den på samme demokratiske måde som staten herefter skulde styres” (s. 115). Forfatningsspørgsmålet synes løst for Lindhardt: “Kirkens forfatning blev i praxis ikke ordnet ved lov, men ved den *lovgivning* og administration som efterhånden blev nødvendig” (s. 116).

Demokratiseringen har haft virkninger indadtil i kirken: “[F]orholdet mellem præst og menighed vendtes på hovedet: præsterne blev i virkeligheden menighedsfunktionærer og bisperne mere deres vælgeres end “kirkens” repræsentanter. (...) Forkyndelsesfriheden trues ikke mere “fra oven”, fra staten eller det kirkelige tilsyn, men kan i givet fald trues eftertrykkeligt af menighederne selv; (...) selve det saglige forhold mellem præst og menighed betyder på forhånd en begrænsning af præstens “frihed””. (s. 146f)

Det danske demokrati har ifølge Lindhardt aldrig blandet sig i kirkens *indre* anliggender – “dens lære, liturgi eller ordination” – “alt det som også har politiske, økonomiske og administrative perspektiver har “det offentlige” stedse lagt sig fast på og aldrig drømt om at opgive en stump af sin magt over”. (s. 158).

” [F]olkekirke betyder at denne – evangelisk-lutherske – er det store flertals og skal styres af folket selv. Og det sker: lovgivningens store linier lægges af det folkevalgte folketing og administreres af den folkevalgte regering, og de lokale afgørelser træffes af det folkevalgte menighedsråd; tilsvarende er så at sige alle valg til kirkens embeder demokratiske. Men en repræsentativ kirkeforfatning, en kirkelig *synode* med rådgivende og besluttende myndighed, har aldrig kunnet etableres; folket har simpelthen ikke ønsket at udlevere kirkens rammer, dens økonomi og administration, til en gejstlig funktionærstab eller til det kristeligt-professionelle lægfolks forgodtbefindende; ingen rigsdag har villet se sig selv “fordoblet” gennem en sådan forsamling”. (s. 158f)

Modviljen mod en selvstændiggørelse af kirken skyldes ifølge Lindhardt, at den “germanske tradition” stadigvæk er levende: Kirken skal bevare “sin karakter af religiøs funktion i folket”. Det betyder i midten af det 20. århundrede, at folkekirken er en del af *velfærdsstaten*: Det er en velfærdsopgave at stille et kirkeligt apparat til rådighed for borgernes behov. (s. 159). At kirken stadigvæk spiller denne rolle er dens “egentlige problem”, for det står i modstrid med at den skal forkynde et budskab, der hverken lover fred eller lykke. Dette budskab er “det hårdeste angreb på kirken selv i dens egenskab af “folkereligion”” og gør den til et rige i splid med sig selv. Et sådant rige kræver gode forbundsfæller. Men de findes ikke i noget ydre som staten, men derimod “i menneskets eget sind” (s. 162).

Ud fra denne kirkeforståelse er der for Lindhardt ikke nogen grund til at ændre ved de bestående tilstande:

”Ingen kirkeordning er ideel, endsige “evangelisk”; men det forekommer mig at den demokratiske folkekirke – hvor staten under fuld religionsfrihed fornuftigt regulerer og lader “troen” være en fri sag – er den som for tiden svarer bedst både til “folkets” ønsker, til vore særlige “traditioner” og til de politiske, kulturelle og religiøse tilstande der nu engang er vore livsvilkår; dens fordele opvejer i mine øjne rigeligt de også ubestridelige ulemper, og ingen – i alt fald ingen som har indflydelse eller ansvar – tæn-

ker på foreløbigt at ændre forholdet mellem stat og kirke i Danmark”. (s. 162)

Ifølge *K.E. Løgstrup* går det kristne budskab ud på, at i mennesket Jesus fra Nazareth gives der mennesker en mulighed for tilgivelse for deres livsødelæggelse (Løgstrup 1956). Det er kirkens opgave at forkynde det budskab, og her gælder en særlig betingelse: “Den, der taler, må have så megen tillid til sine ords egen oplysning, at han overlader ordet selv at virke, hvad det kan – ved at stille tilhørerne frit. Kort sagt, til oplysning og forkyndelse hører der ikke magt” (Løgstrup 1961, s. 203).

Spørgsmålet er derfor, om kirken tør være sig selv og overlade det til Gud, om der kommer noget ud af dens forkyndelse. Løgstrup ser i kirken en stor fristelse til at ville tage sig ud i folkets øjne. Man vil, siger han, bruge magt til at gennemføre det åndelige regimente. Dermed er det klart, at han går ud fra en luthersk kirkeforståelse og dens sondring mellem det åndelige og det verdslige. I vores tid forsøger kirken ikke at bruge fysisk magt for at give sit budskab effekt, men derimod magt i form af agitation, reklame, kollektiv fremfærd og organisation. Men kirken har jo også en verdslig side. Den *er* en organisation, et apparat, et embedsværk. Det ikke bare er den, men det skal den være: “.. med oprettelsen af kirken kommer vi vor troløshed i forkøbet og hindrer, at kristendommen forsvinder iblandt os (s. 207). Det gælder om at fastholde, at kirkens ydre ramme har til opgave at fastholde os på kristendommen. At bruge rammen som et magtmiddel til at sikre virkningen af forkyndelsen er ensbetydende med at sammenblande kirken med Guds rige.

Det er det også, hvis man gør kirken til en “handlingskirke” på den måde, at kirken bliver subjekt for politisk ageren. I den forbindelse kritiserer Løgstrup ønsket om at give kirken mere selvstændighed i forhold til staten. Han forsvarer med andre ord den gældende folkekirkeordning med to begrundelser: Folk i kirken skal have ret til passivitet. Og folkekirken skal være rummelig på den måde, at den skal have plads til dem, der bliver i kirken, fordi de vil holde spørgsmålet om kristendommen åbent. Som folkekirke står og falder kirken med forkyndelsens troværdighed i folkets øjne. Den troværdighed kan ikke erstattes med respekt for de kristnes handlinger. (Løgstrup 1972).

*K.E. Skydsgaard*s teologi må med Prenters ord betegnes som ‘kirkelig’, uanset at denne glose er for ‘bleg og almen’ En stor del af Skydsgaard’s arbejder handler om kirkens væsen dels gennem studier i gudstjenestens

historie og teologi, dels gennem en indgående beskæftigelse med økumenisk teologi, særligt forholdet mellem luthersk og romersk-katolsk teologi. Men trods det 'kirkelige' findes der ikke en udarbejdet ekklesiologi fra Skydsgaards hånd, og spørgsmål om folkekirkens organisering fylder ikke i forfatterskabet. Når Skydsgaard alligevel må med i denne sammenhæng, skyldes det, at han med sin insisteren på kirkens centrale teologiske betydning påvirkede en generation af københavnske teologer til *ikke* at negligere spørgsmålet om kirken, men at arbejde teologisk 'i kirkens rum'. Skydsgaard selv var stærkt påvirket af mellemkrigstidens kriseteologi, særligt Karl Barth. Guds Rige er ifølge Skydsgaard i historien gennem kirken, men kirken er ikke identisk med Guds Rige; kirken er en slags organ for Guds Rige indtil Kristi genkomst og indtil Gudsrigets sejr over den faldne verden. Sammenhængende med dette kritiske synspunkt på kirken, at den som Guds *ekklesia* har del i Guds Riges tid og virkelighed og dog kun er menneskers kirke i 'den gamle æon', er Skydsgaard blandt de danske teologer, der fastholder sondringen mellem synlig og usynlig kirke eller 'væsentlig' og empirisk og med disse bestemmelser fastholder kirken i en spænding mellem tro og skuen, mellem kors og herlighed. (Skydsgaard 1972).

Bodil Koch gjorde i en debat i Folketinget i 1955 med teologen Fleming Hvidberg (Rigsdagstidende (FT) 1944, sp. 1024-34) rede for sit syn på folkekirken og dens forfatning (dens "art og væsen") og antyder sin teologiske begrundelse. Selv om vi ikke har "et folkekirken repræsenterende organ, mangler vi ingenlunde en kirkeforfatning". Begrundelsen er, at kongen og Folketinget besidder den lovgivende magt, også for folkekirken, og kongen og ministeren den udøvende. Samtidig varetager folkekirken "frit sit indre liv". Koch tilslutter sig den tolkning af løfteparagraffen, at "når det gøres nødigt, skal nye love skabes til ramme om og værn for vor frie folkekirke under skiftende tider". Som eksempler nævner hun lovene om menighedsråd, sognebåndsløsning og kvindelige præster. Her blev der lovgivet "ofte under protest fra præsteskabets side", hvilket er udtryk for, at folkekirken er "en lægmandskirke og ikke en præstekirke".

At folkekirken i grundloven identificeres som evangelisk-luthersk, betyder i følge Koch, at den ikke står "for hvad som helst, men bygger på et luthersk menneskesyn og en evangelisk-luthersk kristendomsopfattelse". Folkekirken er derfor nok en "borgerlig indretning med departementalt apparat", men den er "tillige Kristi kirke, som lever ved ordets bekendelse

og forkyndelse og alene derved”. Som folkekirke skal den imidlertid være rummelig (“tålsom”), så den kan spænde over både “almindelig næstekærlighedsreligion” og “kristen åbenbaringsteologi”. Hvad det lutherske angår, nævner Koch kun det almindelige præstedømme mere specifikt, idet dette er den tanke, “hvorpå kirkens myndighed alene beror”.

Alt i alt synes Kochs opfattelse at bygge på tre afgørende forudsætninger: 1. Stort set hele befolkningen er medlemmer af folkekirken (“ca. 95 pct.” – “hele befolkningen .. holder fast ved denne kirke”). 2. Folkekirkeordningen er udtryk for en “rodfæstet frihedstradition”. 3. Evangelisk-luthersk kristendom handler om “et grundlag for den menneskelige eksistens, som er væsentligt”. Koch står dermed den “almindelige næstekærlighedsreligion” nærmere end åbenbaringsteologien. Og hun slutter følgerigtigt sit indlæg med at citere den tyske teolog Dietrich Bonhoeffers tale om den “religionsløse” kristendom.

D. Den nyere diskussion

Debatbogen “*Kirkens mund og mæle*” fra 1992 rummer et konkret forslag til ændring af folkekirkens organisation (s. 156-62), som er begrundet i et “Manifest”, hvis udgangspunkt er at folkekirken skal “tage standpunkt” og “være vejleder” i forhold til de vigtige problemer i nutidssamfundet. Den bagvedliggende teologiske opfattelse af kirken er derimod formuleret i afsnittet “Kirkens identitet” af Margrete Auken. Det understreges her, at folkekirken er en *luthersk* kirke (Auken 1992, s. 44). På grund af denne konfessionelle afgrænsning må den teologiske fagkundskab inddrages i kirkens styre. Selv om folkekirken er en medlemskirke, kan enhver dansker via Folketinget få magt over kirken (s. 45). Der sker både åndelig og materiel magtudøvelse i folkekirken, uden at dens saglige og politiske legitimitet er klargjort. Det er uluthersk at forlene *bispeembedet* med selvstændig kirkemagt. Det almindelige præstedømme fratog embedet dets særlige myndighed til at bedømme forkyndelsen. Fyrsten og senere Folketinget og kirkeminister kom til at repræsentere menigheden (s. 46f) Men Luthers feudale indkapsling af de døbtes myndighed er utidssvarende. “Kirkefolket må have del i styrelsen af sine egne forhold” (s. 47).

Der er således demokratiske betænkeligheder ved den nuværende ordning – men også kirkelige. “[F]orbindelsen folk-kirke er blevet for løs til, at den gældende styreform er acceptabel”, idet “[d]en store uansvarlighed har bemægtiget sig kirken som følge af statsbeskyttelsen” (smst.).

Hvad angår kirkens identitet, henvises til Luthers syv kendetegn (s. 48f). Det er teologisk skulkeri at nøjes med et kirkebegreb, der kun omfatter den usynlige kirke – og en kirke, der er identisk med folket (s. 49).

Det kirkeråd, der foreslås oprettet, skal kun være rådgivende. Det skal kun overbevise i “åndelige” spørgsmål i kraft af “argumenternes lødighed og livfuldhed” (s. 50). Gør ansvarsfriheden med hensyn til styrelse ikke den teologiske debat uansvarlig? Og er det i overensstemmelse med Luthers kirkesyn at have en indifferent stats “slatne” kirkeledelse (s. 51)? Ansvar for kirken bør flyttes til dem, der er lidt “kirkelig[t] gang i”. Det er dem, der påskemorgen registrerer, hvis de ikke går i kirke. “Ingen føler sig ansvarlig for, at det teologiske arbejde bliver gjort – og hvad som helst af vrøvl er frit ude at gå, uden grundig drøftelse, gendrivelse – og nytænkning.” (s. 52). Omvendt er det alle kristnes ret og pligt at bedømme forkyndelsen. Magten er ikke kirkens problem i dag (smst.)

Også af *folkelige* grunde vil det være gavnligt, hvis der skabes rammer, institution, omkring den nationale, kirkelige dialog. En fare for et kirkeråd: Det bliver til “en meningsmaskine om alverdens væsentlige problemer”, men glemmer, at “kirkens første opgave er forkyndelsen af Guds riges gennembrud i verden” (s. 53). Kirken består ikke kun af enkeltindivider, men af et folk.

Anna Marie Aagaard forfægter en evangelisk-luthersk kirkeforståelse, i hvilken tanken om det almindelige præstedømme står centralt. Hun ser en sammenhæng mellem det almindelige præstedømme og Luthers beskrivelse af korset som et af kirkens syv kendetegn. Ifølge Aagaard skal korset ikke alene forstås som den enkelte kristnes lidelse, men også som udtryk for det kirkelige fællesskabs “korporative livsstil”. “Korset er den organiserede, den institutionaliserede, konkrete kirkes kendetegn” (Aagaard 1991, s. 20). De helliges samfund er hos Luther ikke en usynlig størrelse, men det konkrete kirkelige fællesskab, der handler kollektivt. Aagaards tolkning er inspireret af Bonhoeffer. Men i modsætning til Bodil Koch, der lægger vægt på dennes ‘religionsløse’ kristendom, er det for Aagaard distanceringen fra nazismen, der er afgørende. Bonhoeffer viser, at man kan skelne mellem den sande og den ‘fejlende’ kirke. Det samme forudsætter den såkaldte *Barmenerklæring*, hvori protestantiske kristne tager afstand fra nazificeringen af kirken. Erklæringens artikel III handler om, “hvordan virkelig, erfaret og forefundet kirke kan bekendes som sand kirke” (s. 42). En yderligere inspirationskilde for Aagaard er den økume-

niske bevægelse, ikke mindst distanceringen fra de hvide apartheidkirker i Sydafrika. Kirken skal som konkret fællesskab udføre en politisk opgave og “bekæmpe syndens destruktion i samfundet” (s. 53).

Kirken som fællesskab kommer for Aagaard til udtryk i fire forskellige *socialformer*: Universel, regional og lokal kirke samt funktionsmenigheder. De sidste har som følge af den moderne skelnen mellem det offentlige og det private fået status af foreninger, fx diakoniens organisationer. Men dermed er en legitim socialform for kirke blevet afskåret fra den officielle kirke. Herover for drejer det sig om at “genvinde den del af reformatorisk ekklesiologi, der holder sammen på det almindelige præstedømmes ansvar for, at mennesker tjenes, og at evangeliet ikke privatiseres” (s. 92). Hvis kirken forstås på denne måde (omfattende diakoni og mission) “giver det ikke mening at regne løfteparagraffen som opfyldt” (s. 97).

Den rolle, lægfolket har fået gennem de lovsikrede *menighedsråd* kan ikke betragtes som udtryk for det almindelige præstedømme: “Der er tale om en *demokratisering* af det hidtidige *statslige opsyn* med religionsudøvelsen” (s. 98). En justering af folkekirkeordningen må inddrage “klart fremlagte, teologiske kriterier” (s. 40):

”I spørgsmål om kirkens orden drejer det sig om den kirkeret og de institutionelle former for “brødrenes og søstrenes” udøvelse af det almindelige præstedømme, der tjener og hverken udhuler eller hindrer kirkekendetegnene”. (s. 47).

Hans Raun Iversen ligger på samme linje. Han taler om *de døbtes præstedømme* og sætter lighedstegn mellem “de døbte” og ‘lægfolket’. Med en vis forenkling af i hvert fald den lutherske opfattelse kan han sige, at det er “lægfolket, der er de primære præster” (Raun Iversen 1996, s. 132). Meningen med at kalde præstedømmet for menighedspleje forklares således: “Det i enhver henseende at tage del i og ansvar for livet i evangeliets modtagelse” (s. 131). For Raun Iversen er det ligefrem de døbtes præstedømme, der definerer kirken: “Kirken er de døbtes forsamling og udøvelse af de døbtes præstedømme” (s. 145).

Hvad angår kirkens organisation, er demokratiet ‘oplagt’, “når det gælder udfoldelsen af de døbtes præstedømme” (s. 148). Selve begrebet “alle døbte” er dog ikke helt klart. På den ene side er de døbte lige så synlige som alle andre mennesker, men på den anden side kan man “ikke uden videre se på mennesker, hvem der hører til kirken” (s. 145f). Heller ikke sammenhængen mellem de døbtes præstedømme og konkret demokra-

tisk beslutningsproces er klar. Således fremhæver Raun Iversen som et problem ved direkte valg til kirkelige organer: "Lav stemmeprocent, lav indsigt og deraf følgende vilkårlighed". Derfor bør det folkekirkelige demokrati udbygges med "korporative beslutningsprocesser" (s. 151).

Theodor Jørgensen påpeger, at selv om indehaveren af det kirkelige embede ifølge luthersk forståelse kaldes dertil af det almindelige præstedømme, udøver han eller hun ikke sit embede som repræsentant. Og "Det almindelige præstedømme afgør ikke suverænt lærespørgsmål. Det er ikke herre over evangeliet" (Jørgensen 1996, s. 49). Forholdet mellem det kirkelige embede og det almindelige præstedømme må karakteriseres som en 'tostrengethed'. – Præstedømmets almindelighed er ikke det samme som demokratisk lighed (s. 46). I det hele taget adskiller kirkestyre sig fra sekulært demokrati ved, at kristenmennesker forholder sig til en guddommelig autoritet (s. 50). Alligevel foretager Jørgensen en 'perspektivering' af demokratiet i folkekirken "i lyset af det almindelige præstedømme" (s. 51). Således 'repræsenterer' *menighedsrådet* det almindelige præstedømme. Her er forpligtetheden på folkekirken evangelisk-lutherske kristendomssyn og gudstjenesteliv afgørende (s. 54). Det bør være muligt at rejse læresag mod (medlemmer af) et menighedsråd (s. 56). Også en synode – der skal indgå i et "ansvarligt samspil" med Folketinget – bør være "repræsentativ for det almindelige præstedømme" (62). Jørgensens synspunkt må være, at de nævnte kirkelige organer træffer beslutninger i overensstemmelse med evangeliet, som det er bevidnet i skriften.

Jørgen Stenbæk fremhæver, at det almindelige præstedømme handler om Guds ords autoritet og fastholder den enkelte kristne på hans eller hendes individuelle ansvar over for Gud og næsten. Der består en dialektik mellem den præstemyndighed, enhver døbt principielt besidder, og det præsteembede, en bestemt person kaldes til (Stenbæk 1996, s. 83). Tesen om det almindelige præstedømme er ikke en retsregel (s. 69), men en teologisk norm (s. 98). Og den kan aldrig blive "udtømmende dækket ind" af en demokratisk institutionalisering (s. 73). Begrebet bør i den aktuelle folkekirkelige situation bruges kirkekritisk, både over for embedsteologi og "uevangelisk demokratisering" (s. 96).

Endnu mere markant hævder *Leif Grane*, at det almindelige præstedømme "ikke har noget som helst med det folkekirkelige demokrati at gøre" (Grane 1997, s. 53). Det almindelige præstedømmes fuldmagt er eksklusivt en åndelig myndighed, der ikke kan sættes i forbindelse med

administrativ magtudøvelse (s. 60). Ifølge Grane kan man ikke uden videre opfatte menighedsråd som udtryk for det almindelige præstedømme, idet menighedsråd "i almindelighed" ikke er parate til at tage alt det på sig, begrebet traditionelt betyder (s. 62). Uenigheden om det almindelige præstedømme handler for Grane dybest set om, hvorvidt den (usynlige) hellige, almindelige kirke kan blive synlig i den empiriske kirke (smst.).

Hovedpunkter i det 20. århundredes diskussion:

1. En kirkeordning skal værne om det kirkelige embede ("ordets tjeneste").
2. Folkekirken er en lægmandskirke, ikke en præstekirke.
3. Det eneste åndelige ved kirken er evangeliet.
4. Kirken er et handlende fællesskab.
5. Den 'grundtvigske' rummelighed omfortolkes til at omfatte de eksistentielt engagerede og dem, der holder spørgsmålet om kristendommen åbent.
6. Folkekirken omfatter ikke (mere) hele den danske befolkning.
7. Det almindelige præstedømme er forskelligt fra demokratisk deltagelse i den politiske styring af kirken.
8. Forkyndelsesfriheden kan trues af kirkeligt demokrati.
9. En selvstændiggørelse af kirken rummer fare for magtsyge og synliggørelse af det kristelige.
10. Løftepragraffen er opfyldt gennem kirkelovgivning.

E. Et nutidigt teologisk udgangspunkt for en kirkeforfatning

Som *kirke* er den danske folkekirke del af den ene omfattende, 'almindelige' kirke. Men som *evangelisk-luthersk* står folkekirken for en særlig forståelse af den kristne tro, hvilket indebærer den grundlæggende opgave at formidle evangeliet, det glade budskab om syndernes forladelse alene ved tro på Jesus Kristus. Forkyndelsen af evangeliet fremkalder tro hos de mennesker, som i frihed tager imod det glade budskab. Troen er imidlertid en virkning, som ikke skyldes menneskers indsats, men derimod Helligåndens virke. Fællesskabet af alle troende udgør den *usynlige kirke*. Formidlingen eller forkyndelsen forudsætter imidlertid konkrete mennesker, der forvalter de af Gud indsatte midler for forkyndelsen: Selve budskabet og de to sakramenter dåb og nadver. Den opgave at formidle

evangeliet udøves af præsten. Ifølge luthersk forståelse kan enhver døbt i princippet være præst (det almindelige præstedømme). Imidlertid er der indrettet et særligt præsteembede, som bestemte personer kaldes til af den pågældende menighed. Ifølge en lang tradition er teologisk sagskundskab, dvs. en videnskabelig teologisk uddannelse, en af forudsætningerne for at blive kaldet og ordineret som præst. Præstefunktionen forudsætter en forståelse af og forpligtethed på evangelisk kristendom, der ikke er givet 'automatisk' med det blotte forhold at være døbt.

En luthersk kirke er dermed også *synlig* i den forstand, at der findes konkrete, ydre midler for formidlingen af evangeliet, nemlig selve den sproglige forkyndelse samt dåb og nadver, forvaltet i menighedens gudstjeneste af den kaldede og ordinerede præst. Man kan således tale om de ydre elementer ved kirken, som er direkte knyttede til udøvelsen af kirkens grundlæggende opgave. Med en udbredt sprogbrug kan disse ydre elementer også siges at høre til kirkens "indre anliggender".

Kirken har imidlertid *ydre aspekter* i en anden betydning, nemlig de rent praktiske ting som kirkebygningens udformning, præsternes aflønning og klædedragt, medvirkende personer ved gudstjenesten, kirkegårde og deres pasning mm. Den konkrete udformning af disse ydre ting forudsætter i modsætning til forvaltningen af de ydre midler for evangeliet ikke nogen forståelse af evangelisk-luthersk kristendom.

Det er helt afgørende, at denne forskel mellem de "indre anliggender" og de ydre praktiske forhold i kirken respekteres og afspejles i en kirkeforfatning.

Et centralt spørgsmål er, *hvem* der har kompetence til at træffe afgørelse om kirkens "indre anliggender", altså de forhold, der knytter sig til formidlingen af evangeliet. Der kan principielt gives følgende svar: 1. Ethvert medlem af folkekirken som delagtigt i det almindelige præstedømme. 2. Enhver ordineret præst. 3. Biskoppen/ biskopperne som øverste gejstlige embedsindehavere. 4. Teologiske sagskyndige. Den første opfattelse må siges at bygge på en misforståelse af tanken om det almindelige præstedømme. Primært må det – som i svar 2. og 3. – være de ordinerede præster, inklusive biskopperne, der har kompetencen. Som nævnt råder folkekirken præster over teologisk sagskundskab, men denne kan evt. suppleres ved hjælp af universitetsteologer.

Et andet spørgsmål er, *hvordan* der bedst træffes afgørelser om de "indre anliggender". Forståelsen af, hvad der er evangelisk-luthersk kristendom,

hersker der langt fra enighed om, heller ikke blandt præster og teologer. Det skyldes i høj grad, at den grundlæggende norm er bibelen, som ingen har særlig myndighed til at fortolke. Og som gammel og forskelligartet tekst kræver bibelen netop fortolkning. Forestillingen om, at bibelen klart og utvetydigt udtrykker "Guds vilje", er i sig selv en fortolkning. Det bedste svar på det rejste spørgsmål må derfor være, at beslutninger træffes ud fra en åben, forpligtende fortolknings samtale om de elementer i kristendommen, der er relevante for den pågældende sag. Idealet er selvsagt, at samtalen munder ud i konsensus, hvilket imidlertid er urealistisk. Den fortolkende samtale må derfor bringes til en konkluderende afslutning, og det er naturligt at biskopperne har myndigheden til dette. Denne opfattelse gør ikke folkekirken til en 'præstekirke', for læge medlemmer kan deltage i den fortolkende samtale.

At folkekirken har sine egne organer, hvor den fortolkende samtale føres, og som træffer afgørelse om indre anliggender, er ikke ensbetydende med en ophævelse af forskellen mellem usynlig og synlig kirke.

Ifølge luthersk forståelse omfatter kristendommen både tro på evangeliet og et liv til gavn for næsten. Det sidste rummer også et socialt aspekt, hvilket bl.a. fremgår af CA 16 "Om politik og verdsligt regimente". Det lader sig derfor ikke kategorisk hævde, at en luthersk kirke ikke kan beskæftige sig med etiske og samfundsmæssige spørgsmål. Omvendt betyder den grundlæggende frihed i fortolkningen, at kirken ikke kan forfægte eller foreskrive en bestemt stillingtagen til sådanne spørgsmål. Det forhindrer imidlertid ikke, at spørgsmålene *stilles til diskussion* i kirken. Den åbne og forpligtende fortolknings samtale bør også omfatte etisk-samfundsmæssige spørgsmål. Men i modsætning til de diskussioner, der vedrører kirkens grundlæggende opgaver, bør denne del af diskussionen ikke bringes til afslutning. Frygten for at en selvstændiggjort folkekirke udtaler sin mening om diverse samfundsproblemer bør være ubegrundet.

Ved siden af de fremførte teologiske overvejelser over de krav til en kirkeforfatning, der rejser sig af det særlige ved evangelisk-luthersk kristendom, frembyder folkekirkens udvikling siden 1849 og den dertil knyttede teologiske diskussion nogle problemstillinger, som kræver en afklaring.

Da enevælden blev afløst af det parlamentariske demokrati, gav tanken om *den politiske suveræn som leder af kirken* (praecipuum membrum ecclesiae) ikke længere mening. Folketinget kan altså ikke umodificeret være folkekirkens øverste myndighed.

Forståelsen af folkekirken som “det *danske folks* kirke” er problematisk i det 21. århundredes Danmark. Når det drejer sig om en kirkeforfatning, må man også teologisk foretrække mere præcise politisk-retlige begreber som ‘befolkning’ og ‘borger’. Folkekirken er ud fra forfatningsfædrenes forståelse den kirke, som det overvejende flertal af befolkningen tilhører. Men de personer, som ikke tilhører folkekirken, er fuldgyldige og ligeberettigede borgere i det danske samfund og den danske stat.

Det særlige bånd mellem kirke og stat, som grundlovens § 4 udtrykker, kan ikke betyde, at *Danmark er en kristen stat*. Danmark er en stat, hvor mennesker med forskellig religion – eller ingen religion – er ligeberettigede borgere. Det betyder ikke, at staten er fuldstændig neutral i forhold til religioner. Ved at give både den evangelisk-lutherske kirke og andre tros-samfund en særlig omtale fremhæver grundloven religion som en positiv faktor i samfundet. Religionens positive rolle kommer symbolsk til udtryk på forskellig måde, fx ved markering af vigtige nationale begivenheder. Da den evangelisk-lutherske kirke omfatter flertallet af befolkningen, er det naturligt, at det er folkekirken, som danner den symbolske religiøse ramme, hvilket ikke udelukker at de religiøse markeringer også har et økumenisk eller tværreligiøst islæt.

V. Tidligere forsøg

Siden den første løfteparagraf i junigrundloven har der været gentagne forsøg på at skabe en kirkeforfatning. I det følgende skildres sammensætningen af de kommissioner, der har udarbejdet forslag, samt sammensætning og kompetence for de foreslåede øverste organer. Disse tidligere forsøg er behandlet særligt af H. J. H. Glædemark (1948), Hans Raun Iversen (1992) og Jens Rasmussen (2011), hvortil henvises.

A. Det 19. århundrede

Det allerførste forslag fremsattes af Monrad, der var kultusminister i martsregeringen. Han udsendte i oktober 1848 et cirkulære til udvalgte personer, hvor han skitserede en kommende kirkeforfatning. Allerede her ses to fænomener, der i store træk går igen i næsten alle senere forfatningsforslag, nemlig et øverste styrende eller rådgivende repræsentativt organ med tilnærmet paritet mellem læge og gejstlige medlemmer – også i de

kirkekommissioner, der har udarbejdet de skiftende forslag, ses denne paritet – og en sondring mellem kirkens indre og ydre anliggender. Denne sondring giver sig især udslag ved, at de kirkelige organers kompetence er stærkest for de indre anliggendes vedkommende. Bl.a. fordi Monrad allerede måneden efter udtrådte af regeringen, blev cirkulæret aldrig fulgt op. Også dette gentages senere, altså at personelle udskiftninger, regerings-skifte, store begivenheder i den almindelige politik etc. har blokeret for en kirkeforfatning.

Den første kirkekommission til overvejelse af forfatningsspørgsmålet nedsattes i 1853 af premierminister og kultusminister Anders Sandøe Ørsted. Kommissionen bestod af 18 mænd, 9 gejstlige og 9 læge. Blandt de 9 gejstlige var biskop Mynster som formand, to yderligere biskopper samt professor og senere biskop Martensen. Blandt de 9 læge medlemmer var professorerne H. N. Clausen, Madvig og Hall. Efter Mynsters død blev Clausen formand, men intet nyt medlem udpegedes. Hverken Kierkegaard, Grundtvig eller Monrad var med.

Kommissionen foreslog i enighed menighedsråd, men delte sig på spørgsmålet om et kirkeråd, hvor et lille flertal på 9, inkl. Clausen, foreslog en forsamling på 55: Alle 8 biskopper, 2 teologiske og 1 juridisk professor udpeget enten af kongen eller vedkommende fakultet, 18 gejstlige og 26 læge medlemmer valgt indirekte og stiftsvis for 9 år, således at 1/3 afgik hvert 3. år. Kun mænd over 40 år var valgbare. Rådet skulle samles i 2 måneder hvert 3. år, men kunne indkaldes hyppigere af regeringen. Rådet, der kun var rådgivende, ikke bestemmende, skulle have høringsret for rent kirkelig lovgivning, inden et lovudkast forelagdes for Rigsdagen, for blandede love (skolen, ægteskabet) inden et vedtaget lovforslag stadfæstedes af kongen.

Et mindretal på 7, bl.a. Martensen, foreslog lovfæstede bispemøder og ønskede en vis medindflydelse fra gejstligheden på bispeudnævnelser. Nogle foreslog udvidelse til 2 juridiske og 1 eller 2 teologiske professorer, et enkelt medlem 2 mænd af hvert stift, en gejstlig og en læg.

Ingen af forslagene udmøntedes i lovforslag. Nok faldt regeringen Ørsted i december 1854, men Hall, der i kommissionen var i flertallet og nu blev kultusminister, hvilket han var til 1859, fremsatte aldrig et kirkeforfatningsforslag, sandsynligvis af hensyn til Rigsdagens stærke venstregrupper – senere også grundtvigianerne – der frygtede gejstlighedens magt i et centralt kirkeråd/kirkemøde og ønskede at bevare den folkelige, læge indflydelse ved Rigsdagens magt over den kirkelige lovgivning. Ud

fra modsat fortegn var den mest konservative del af gejstligheden til staidighed også skeptisk over for en kirkeforfatning, fordi man ikke ønskede lægmændenes magt udbredt over kirken gennem pariteten i de foreslåede styrende organer. Denne negative alliance mellem konservative og venstresiden har klemt forfatningstilhængerne fra begge sider og hindret gennemførelse af en kirkeforfatning.

I 1856 udarbejdede en lille gruppe omkring Roskilde præstekonvent, "De Tolv", bl.a. Clausen, Madvig og Monrad, en modificeret udgave af 1854-forslaget. Den vigtigste ændring var, at de 44 medlemmer skulle vælges i kredse, fortsat indirekte, men alle mandlige menighedsmedlemmer skulle have valget. Kirkerådets kompetence var fortsat kun en høringsret, men nu ikke blot for lovgivning, men også i administrative anliggender.

Efterhånden gik indflydelsen over – eller tilbage – til Monrad, som i 1859 udarbejdede et nyt forslag. Han foreslog ikke blot en kirkeforfatning fra oven, men valgte råd på alle planer, menighedsråd med sognepræsten som formand, provstiråd med provsten som formand, landemøde med biskoppen som formand og for hele folkekirken et kirkeråd, der var svulmet til 60 mand: 7 biskopper, 4 kongevalgte medlemmer, 4 rigsdagsvalgte (2 fra hvert ting), 18 gejstlige og 25 læge medlemmer, valgt stiftsvis af menighedsrådene. Kirkerådet skulle høres i lovgivningssager og give sit samtykke til kgl. anordninger, dog ikke på de områder, hvor kongen stadig havde en på førkonstitutionelle retsregler baseret ret til umiddelbar regeludstedelse. Endvidere havde kirkerådet ret til at fremkomme med andragender over for regeringen og en generel ret til at udtale sig om alle kirkelige spørgsmål.

Forslaget vakte almindelig modvilje, da det gav for stor indflydelse til lægmænd til at være acceptabelt for de konservative, særlig Martensen, og ikke nok set fra grundtvigianernes og Rigsdagens venstregruppers side. Det var reelt uden mulighed for gennemførelse.

Igennem 1860erne rejstes spørgsmålet om kirkens frihed flere gange. I 1868 nedsatte konseilspræsident grev Frijs en kirkekommission med 23 medlemmer: 12 læge, herunder Hall som formand, og 11 gejstlige, herunder 3 biskopper (Martensen, Bindesbøll, P. Chr. Kierkegaard) og Clausen. Et flertal i denne kommission foreslog et kirkeråd på 36 medlemmer, på ny med paritet mellem læge og gejstlige medlemmer. 13 + 13 skulle vælges, mens der var skiftende vedtagelser om de resterende 5 + 5. Det lå dog klart, at biskopperne skulle vælge 3 af deres midte, og at det juridiske

fakultet, det teologiske fakultet og Højesteret skulle vælge et medlem hver. Om der skulle være kongevalgte medlemmer og repræsentanter for Island, var usikkert.

Historien gentager sig. Også denne gang var Hall i flertallet, nu som formand, og igen blev han den næste kultusminister, nu 1870-1874, men på ny ønskede han ikke at fremsætte noget forslag om en kirkeforfatning, utvivlsomt af hensyn til Rigsdagens stærke venstregrupper, og spørgsmålet døde hen.

I 1883 oprettede kultusminister Jacob Scavenius "Det kirkelige Raad", bestående af samtlige biskopper, en teologisk og en juridisk professor, der skulle rådgive ministeren.

B. Det 20. århundrede

Det kirkelige Raad, der var det mest konsekvente eksempel på et "forfatningsorgan" fra oven, var uglest af Venstre, og da J. C. Christensen blev kultusminister i 1901, nedlagde han det ved kgl. resolution. Da rådet var oprettet administrativt, kunne det uden videre nedlægges af ministeren.

I stedet begyndte J. C. Christensen 1903 på en kirkeforfatning "fra neden" ved oprettelsen af de første menighedsråd og samme år "Det kirkelige Udvalg". Retsgrundlaget var to love om henholdsvis menighedsråd og Det kirkelige Udvalg, begge med en tidsbegrænsning på 6 år. Det kirkelig Udvalg bestod af 4 biskopper med Sjællands biskop som udvalgets formand, 1 teologisk og 1 juridisk professor, 8 gejstlige valgte af landets præster, 18 læge valgte af de nye menighedsråd – på ny ses bestræbelserne på paritet – og en færing valgt af Lagtinget og de færøske præster. Udvalget foreslog 1907 et permanent råd, hvis sammensætning meget mindede om udvalget selv. Det foreslåede kirkeråds kompetence lignede meget 1870-forslaget. Heller ikke dette forslag gennemførtes, inden de relevante love udløb i 1909.

I den seksårsperiode, hvor Det kirkelige Udvalg virkede, fungerede det trods sin begrænsede kompetence faktisk som et egentligt kirkeråd. Men kan derfor nok med føje hævde, at løftet i § 66 om en forfatning for folkekirken på det nærmeste kan siges at være opfyldt i dette korte tidsrum. (Gammeltoft-Hansen, 1999, s. 453f). Den midlertidige menighedsrådslov bortfaldt som nævnt, men en ny lov med permanente menighedsråd blev gennemført i 1912. Derimod bortfaldt loven om Det kirkelige Udvalg, uden at der blev gjort forsøg på videreføre ordningen.

Ligeledes 1903 fremsatte biskop Fredrik Nielsen, Aalborg, et forslag om valgte organer på alle planer (undtagen provstierne), lokalt "kirkenævn" og menighedsmøder, stiftsmøder og landsdækkende bispemøde og kirke-møde. Kirkemødet bestod af Sjællands biskop som født formand – derimod udpegedes to næstformand blandt de læge medlemmer – og 3 andre biskopper, 8 andre gejstlige, valgt af stiftsmøderne, 1 fra hvert stift, dog 2 fra Sjælland, heraf 1 fra København, 16 læge, også valgt stiftsvis af stiftsmøderne med dobbelt repræsentation for Sjælland, 1 fra valgmenighederne, 1 fra det teologiske og 1 fra det juridiske fakultet samt 4 kongevalgte medlemmer, 2 gejstlige og 2 læge. Kirkemødets vigtigste kompetence var vetoret over for kongens anordninger på de indre, rent kirkelige anliggenders område.

I 1920'erne igangsattes det sidste og måske mest ambitiøse forsøg på at tilvejebringe en kirkeforfatning. Den socialdemokratiske kirkeminister Dahl rumlede med det, men først den følgende venstre-regerings kirkeminister Fr. Bruun-Rasmussen gennemførte ved lov af 7. marts 1928 nedsættelse af et udvalg til drøftelse af forholdet mellem staten og folkekirken. Loven var heftigt omstridt. Lovforslaget var privat indbragt, og kun Socialdemokratiet og Det Konservative Folkeparti stemte for, mens Venstre, ministerens eget parti, og Det Radikale Venstre var imod. Af udvalgets 26 medlemmer udpegede ministeren 5, bl.a. formanden departementschef V. Holbøll og Københavns biskop, og Rigsdagens to ting valgte 8, bl.a. kirkehistorikeren J. Oskar Andersen for Det Konservative Folkeparti, Borgbjerg for Socialdemokratiet og den tidligere radikale kirkeminister Th. Poulsen.

Udvalget afgav en fyldig betænkning i 1940 og delte sig i flere mindretal, men det var umuligt at tilvejebringe et flertalsforslag. Det største mindretal på 10 foreslog et kirkeråd på 26: 21 valgt indirekte af menighedsrådene, 3 biskopper valgt af deres egne, 1 professor valgt af det teologiske fakultet og 1 af kirkeministeren valgt medlem, der skulle være kyndig i kirkelig lovgivning og administration. Paritet var ikke påbudt, men heller ikke udelukket. Kirkerådets kompetence var en obligatorisk høringsret over kirkelige lovforslag, krav om samtykke til nye bestemmelser eller ændringer i gældende bestemmelser om folkekirkens indre anliggender og pligt/adgang til at afgive erklæring i sager af betydning for folkekirken. Mindretallet på 10 medlemmer fik delvis støtte fra 4 medlemmer, herunder formanden, dog med én afgørende ændring, nemlig at kravet om

samtykke skulle ændres til en høringsret som i de andre bestemmelser, idet de ikke ønskede, at kirkerådet blev en magtfaktor. En biskop udtalte sig desuden for en sammensætning af rådet, der gjorde alle biskopper til medlemmer. Det ses således, at der var det snævrere mulige flertal i udvalget (14 af 26) for et kirkeråd med i det mindste en ret til høring både i lovgivningssager og administrative sager. Om de øvrige medlemmers holdninger henvises til betænkningen.

Forslagene blev aldrig fremmet, måske på grund af uenigheden både i udvalg og i Rigsdagen, måske fordi Danmark unægtelig fik andet at tænke på i 1940.

I grundlovsforslaget, der faldt ved folkeafstemningen i 1939, var i § 71 (nu § 66) tilføjet et nyt punktum, hvorefter ændringer vedrørende kirkens indre forhold kun kan gennemføres, efter at forhandlinger herom er gennemført med biskopperne.

Selvom det ikke var en forfatningskommission bør det nævnes, at kirkeminister Bodil Koch i 1964 nedsatte en strukturkommission med ikke mindre end 32 medlemmer, 18 gejstlige og 14 læge, med biskop W. Westergaard Madsen som formand. Baggrunden var udfordringerne til sognestrukturen efter omfattende flytninger fra land til by. Kommissionen afgav betænkning i 1971 (nr. 610). Da var den socialdemokratisk ledede regering gået af. Ingen ønskede at udmønte de lidet vidtgående indstillinger i et lovforslag. Ifølge betænkningen hørte det til forudsætningerne for kommissionens arbejde, at man stort set skulle bevare det eksisterende forhold mellem kirke og stat. Dette skulle dog ikke udelukke ændrede relationer, fx. større lokal frihed og en højere grad af udgiftsdækning fra medlemmerne selv. Betænkningen udgør således ikke et skridt på vejen mod en evt. kirkeforfatning.

Der er ikke siden 1940 blevet fremlagt officielle forslag til en kirkeforfatning. Et privat forslag blev fremlagt i 1992 i debatbogen "Kirkens mund og mæle". Heri foresloges både et kirkeråd og et kirkemøde. Kirkerådet med tillagt høringsret bestod af 24 medlemmer, på ny med indbygget paritet: 4 gejstlige og 8 læge valgt af kirkemødet, 2 af og blandt biskopperne, 4 af og blandt fakulteterne, 1 af efteruddannelsesinstitutionerne, 1 af Præsteforeningen, 1 af Landsforeningen af Menighedsråd, og de sidste 3 af andre grupperinger i folkekirken. Kirkeministeren og Folketingets kirkeudvalg kunne udpege hver en observatør. Forslaget har ikke

afstedkommet initiativ fra hverken kirkeministeren, Folketinget eller de politiske partier.

C. Sammenfatning

Det ses, at der har været forbløffende overensstemmelse for de væsentligste karakteristikas vedkommende. Både de forberedende og de foreslåede organer har været sammensat ud fra et ønske om paritet mellem gejstlige og læge medlemmer, hvor forskellige de end var for enkelthedernes vedkommende, og så godt som alle forslag udmunder i en høringsret, men ikke et krav om samtykke endsige kompetence til at fastsætte regler eller træffe afgørelser.

At samtlige forsøg på at skabe en kirkeforfatning indtil nu er mislykket, skyldes vel mest, at både de indflydelsesrige grundtvigianere og Rigsdagens/Folketingets flertal, særlig partierne til venstre, har ønsket at bevare lovgivningsmagtens indflydelse på de store kirkelige spørgsmål. Til en vis grad har en mere ubestemt konservatisme inden for kirken, om end ud fra modsatrettede synspunkter, trukket i samme retning, således at kirkeforfatningstilhængerne har haft en mislig midterposition. Herudover har det vel også haft betydning, at de nedsatte sagkyndige udvalg aldrig har været i stand til at enes – i det mindste for et stort flertals vedkommende – om et forslag, så det har været nemt for de skeptiske ministre at undlade at udmønte noget kommissionsforslag i et lovforslag. En væsentlig forskel mellem da og nu er endelig den demografiske udvikling. Mens tidligere ikke blot som i dag et stort befolkningsflertal tilhørte folkekirken, men så godt som hele befolkningen, således at man endog kunne tale om Rigsdagen som en landsdækkende synode, er billedet nu et andet gennem de senere års sekularisering og indvandring af tilhængere af andre religioner. Muligt er en mentalitetsændring indtruffet både i Folketinget, særligt i partier til venstre for midten, og blandt de kirkelige retninger, særligt grundtvigianerne. Uden en sådan vil en kirkeforfatning ikke have realistiske udsigter.

Årsagerne til, at løfteparagraffen aldrig er blevet opfyldt efter sin oprindelige hensigt, men stykkevis og delt i form af en række kirkelove, må i både det 19. og 20 århundrede således søges i et sammenfald af meget forskellige politiske og kirkelige gruppers interesser i at undgå en samlet

kirkeforfatning med et kirkeråd i spidsen. (Gammeltoft-Hansen 2006, s. 411, og Raun Iversen 1992, s. 175f).

VI. Kirkeforfatning for majoritetskirker i Nordeuropa i lyset af europæisk religionsret

A. Retshistorie

Man kan indledningsvis rejse spørgsmålet, om kirkeforfatninger retshistorisk kan relateres til reformationens ændring af det retlige grundlag for kirkedannelse. Til besvarelse af spørgsmålet kan det være hensigtsmæssigt at søge at identificere nogle retlige hovedformer for kirkeordning. Der kan formentlig peges på 4 hovedformer:

a) *Sui generis*. En ordning baseret på den givne kirke, den givne kirkeordning og den givne institutionelle succession, dvs. kanonisk ret som grundlag for den katolske kirke.

b) Kirke baseret på forenings- eller forsamlingsprincipper som det er tilfældet i reformerte, baptistiske, og metodistiske kirker og trossamfund, hvor det afgørende kriterium for kirkedannelse er sammenslutningen af et fællesskab af troende.

c) stats- eller folkekirketraditionerne i Nordeuropa, hvor det retlige grundlag for kirkedannelse skabes af statens kompetente organer.

d) Ortodokse kirker etableret som *auto-kefale* nationalkirker, dvs. de udgår fra og er bundet læremæssigt af, men har organisatorisk selvstændighed i forhold til den fælles ortodokse kirke og et vist retsgrundlag i nationalstaten. Det læremæssige fællesskab videreføres gennem ortodoks kirkeret og fælles styring af læregrundlaget med patriarken i Konstantinopel som første blandt ligemænd.

Det er karakteristisk, at staten har en rolle, om end en forskellig rolle i forhold til alle hovedformer.

I *sui generis* formen skal staten anerkende omfanget af den kirkelige jurisdiktion inden for sine egne geografiske rammer. Det sker i nyere tid i Europa typisk gennem konkordater med den katolske kirke eller gennem lovgivning, der anerkender eksistensen af en række kirker og trossamfund med særlige rettigheder, eller ved grundlov, der anerkender eksistensen af kirker og trossamfund med selvstændig jurisdiktion. Således kan man kan opfatte udviklingen i tysk religionsret, for så vidt angår både katolske, reformerte og lutherske kirker.

I en reformert og *frikirkelig* tradition (efter den franske revolution), hvor kirkedannelsen retligt set baserer sig på sammenslutning i privatsfæren, er statens rolle at sikre den grundlæggende kollektive religionsfrihed samt at tage stilling til religionsfrihed og dermed til forholdet mellem den for alle gældende ret og de rettigheder, der følger af denne frihedsrettighed.

I de nordeuropæiske nationalkirketraditioner er det som nævnt statens kompetente organer, der har skabt det retlige grundlag for kirkedannelsen. For Den Anglikanske Kirkes vedkommende ses de første elementer af "establishment" under den engelske reformation. De er siden videreført gennem statens (kronens) anerkendelse af kirkens interne domstole som led i det almene domstolshierarki, gennem anerkendelse af kirkens interne retsakter som almen lovgivning, der principielt kan tilsidesættes af parlamentet, og gennem anerkendelse af statsoverhovedet som suveræn for kirken.

For Danmarks vedkommende skete den historiske etablering af en ny kirke historisk med Kirkeordinansen af 1537 (1539) og efterfølgende ved Danske Lov og ved grundloven, nu § 4 og § 66, suppleret af underliggende lovgivning. Tilsvarende er også de øvrige nordiske lutherske nationalkirker historisk set etableret – *established* – ved lov. Dette gælder fortsat for Svenska Kyrkan, der i sin ny form er etableret ved særskilt lov.

Også de *auto-kefale* ortodokse kirker har brug for statens (grund)lovgivende organer til at sikre eller godkende deres retlige status. De etableres i den forstand gennem det nationale retssystem. Etableringen sker imidlertid bl.a. ved anerkendelse af kirkens egen autoritet over indre kirkelige anliggender og dermed ved (større eller mindre grad af) anerkendelse af ortodoks kirkerets jurisdiktion inden for rammerne af statens jurisdiktion, ligesom kirkens synode tilsvarende anerkender statens overhøjhed. De auto-kefale ortodokse kirker er således selvadministrerede, omfattet

af ortodoks kirkeret, for så vidt angår denne selvadministration, men de udgør ikke et retligt parallelsamfund som den katolske kirke.

Amerikansk forfatningstradition med hensyn til kirker, trossamfund og religionsfrihed bygger grundlæggende på ideen om *the wall of separation*, der indebærer forbud mod establishment og dermed mod, at staten har en rolle i fastlæggelsen af kirkens retlige grundlag. (Witte 2010). Amerikansk forfatningstradition er i nyere tid udbygget stærkt med forestillingen om, at det vil være et brud på kirkers og trossamfunds *religionsfrihed*, dersom statslige organer (både lovgivende, udøvende og dømmende magt) på nogen måde tager stilling til spørgsmål, der er omfattet af religionsudøvelse. Derigennem er der i amerikansk tradition – i hvert fald set fra kirkers og trossamfunds side – en stærk aspiration til at anerkende kirker som retligt autonome og uden for statens retlige jurisdiktion, mens sekulære kræfter nok kæmper for at fastholde de statslige institutioners ret til at fastlægge i det mindste grænserne for en sådan kirkelig retlig jurisdiktion.

I forhold til alle udgaver af forfatningsmæssig etablering af kirker og trossamfund kan man stille et grundlæggende spørgsmål om forholdet mellem kirkens (interne) regulering af egne forhold og *den for alle gældende ret*. Sker der et normgennembrud – enten den ene eller den anden vej? Kan almene samfundsmæssige normer med andre ord bryde igennem den interne kirkeret, eller kan den interne kirkeret være i direkte strid med alment gældende ret?

B. Religionsfrihed og magtens tredeling

Man kan også anskue spørgsmålet om kirkers og trossamfunds forfatningsmæssige stilling på tværs af grundlæggende kirkeformer som et spørgsmål om forholdet mellem religionsfriheds og magtens tredeling. (Christoffersen 2010):

- a) Hvad er forholdet mellem statens lovgivende magt og trossamfundets interne retlige regulering? Har trossamfundet en intern regulering af lovgivningskarakter? Er der retsområder, som staten forfatningsmæssigt anses for ikke at være berettiget til at regulere? Og eksisterer der den nævnte forestilling om normgennembrud?
- b) Har kirken/trossamfundet – inden for lovgivningens grænser – en selvstændig intern ledelseskompetence, der kunne betegnes som udøvende

magt eller sammenlignes med forenings- eller virksomhedsledelse? Har man altså adgang til at fastlægge generel regulering for interne forhold, til at ansætte og afskedige mv.?

c) Har kirken/trossamfundet eget internt nævns- eller domstolssystem, der træffer retligt bindende afgørelser? Er disse afgørelser også endelige, eller er der adgang til at forelægge sådanne sager for offentlige (retlige) nævn og råd, for en evt. ombudsmand eller for de almindelige domstole?

Både *wall-of-separation*-tankegangen og den *jurisdictionalism*, der ligger i katolsk og ortodoks kanonisk rets opdeling af samfundet i en kirkesfære og en verdslig sfære, bygger på forestillingen om, at kollektiv religionsfrihed også giver adgang til at etablere et fuldt udbygget parallelt retssystem til endelig afgørelse af interne kirkelige spørgsmål.

Reformerte og frikirkelige traditioner har retligt set etableret sig i forlængelse af de borgerlige revolutioners opdeling af en *offentlig og en privat sfære* og placeret også den kollektive religionsfrihed som led i privatsfæren. Med udgangspunkt i grundlæggende frihedsretlig tilgang vil de derfor argumentere for, at der skal være fuld intern ledelseskompetence, som den kollektive religionsfrihed afskærer staten fra at blande sig i, mens de i større omfang vil acceptere, at staten sætter ydre rammer for kirkers og trossamfunds forhold og evt. også, at retlige konflikter mellem fx. et trossamfund og dets ansatte bliver forelagt for de almindelige domstole.

C. Religionsfrihed som kollektiv rettighed

Retligt set reguleres spørgsmålet om udstrækning af religionsfrihed som en kollektiv rettighed (organisatorisk religionsfrihed) ikke alene af nationale grundlove, men også af internationale konventioner, hvor det i denne sammenhæng er mest relevant at se på de rettigheder til organisatorisk religionsfrihed, som efter *Den Europæiske Menneskerettighedskonvention* (EMRK)⁵ tilkommer kirker og trossamfund i Europa.

EMRK art. 9, stk. 1, beskytter friheden til religionsudøvelse offentligt og privat, ikke blot alene, men også sammen med andre. *Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol* (EMD) har i en række domme fastslået, at den organisatoriske dimension af religionsfriheden er selvstændigt beskyttet.

---

5. 6. Om EMRK art. 9, se fx. Christoffersen 2006, og Ferrari 2010.

Det indebærer, at kirker og trossamfund har en selvstændig retlig beskyttelse og dermed ret til at anlægge sag.

Kirker og trossamfunds ret til selvstændigt at ansætte og afskedige personale er beskyttet. Samtidig er der imidlertid en forfatningsmæssig tradition i Europa for at anerkende, at staten kan kræve at godkende ansættelser på ledelsesniveau. Derimod er statslige krav om at regulere ansættelsesformen eller direkte at ansætte er ikke beskyttet.

EMD har i bemærkelsesværdige domme fastslået, at staten ikke kan hindre en geografisk kirkesplittelse inden for en nationalkirke.

Det er kirken (trossamfundet), der fastlægger de (religiøse) normer, dens ansatte skal følge, og staten kan ikke blande sig i dette. Kirker og trossamfund har for så vidt angår deres centrale religiøse ledere en række undtagelser fra generelle ligebehandlingslove.

Religionsfrihed dækker også ret til at etablere religiøse bygninger. Det indebærer, at lovgivning, der umuliggør denne ret, vil være et brud på religionsfriheden. Endelig indebærer religionsfrihed ret til selvfinansiering.

Samtidig har EMD i en række af disse domme fastslået, at det er staternes opgave at beskytte religionsfrihed og sikre den faktiske og nødvendige pluralisme i samfundet, men altså ikke selv at drive religion. Inden for rammerne af sikkerhed for mindretal har staten også ret til at give særskilt støtte til majoritetskirker. Derimod er det i de samme domme fastslået gang på gang, at det ikke er staternes opgave at drive religion.

Dette grundsynspunkt er i overensstemmelse med grundlovens § 4 og § 66.

Det ændrer dog ikke ved, at det var en forudsætning ved bl.a. Danmarks tiltrædelse af EMRK, at en ordning med "Established Churches" kunne opretholdes. Men forudsætningen må stadig være, at denne kirkeordning hverken anvendes til urimelig forskelsbehandling af mindretal eller til at undertrykke flertallets (organisatoriske) religionsfrihed.

Grundprincippet i EMRK art. 9 er således en relativt bred forståelse af området for den beskyttede religionsfrihed.

Den interne overbevisning, der ikke har været behandlet nærmere her, er ukrænkelig. Det gælder i hvert fald den individuelle interne overbevisning.

Retten til at praktisere sin religion er bred (undervisning, gudstjeneste, religiøse ritualer i praksis mv.). Denne ret til at praktisere er ikke begrænset til individet, men er også en rettighed for kollektivet. Til retten til at

praktisere sin religion hører også retten til at organisere denne praksis. Også den er beskyttet. Nogle forskere vil endog mene, at de dele af den organisatoriske religionsfrihed, der udledes af trosræindholdet (fx pavens rolle) i sig selv er et forum internum, der også er ukrænkeligt, mens andre vil opfatte dette som en del af den organisatoriske religionsfrihed. Atter andre vil se det som en kobling mellem religionsfrihed og statens ret til at organisere grupper i samfundet.

Kombineret med denne brede forståelse af beskyttelsesområdet rummer EMRK art. 9, stk. 2, en relativt vid ret for den demokratiske stat til at regulere religionsfrihedens område. En sådan regulering skal ske ved lov (delegationsforbud), og lovgivningen skal være nødvendig i et demokratisk samfund af hensyn til enten andres friheder og rettigheder eller sundheden, sædeligheden og den offentlige orden. Det er lovgivningsmagten, som skal påvise den konkrete nødvendighed, som gør en regulering nødvendig. Det er alene den ydre praksis (forum eksternum), som kan reguleres.

Religionsfrihed er imidlertid blot én af EMRKs beskyttede rettigheder. EMD har i sommeren 2010 bedømt to sager, hvori religionsfrihed indgik med vægt, men samtidig indgik i en afvejning med andre beskyttede rettigheder (konkret retten til familieliv og ligebehandlingsregler). Sagerne Schütz og Obst vs. Tyskland⁶ drejede sig om henholdsvis en organist i den katolske kirke og en talsmand på europæisk plan hos mormonerne. I begge sager havde den pågældende begået moralsk forkastelige forhold. Den katolske organist havde ladet sig skille og påbegyndt nyt familieliv, mens talsmanden havde haft et forhold ved siden af sit ægteskab. De blev begge afskediget. I begge sager påstod kirken i første omgang afvisning fra domstolen, da der var tale om organisatorisk religionsfrihed, som EMD ikke havde kompetence i forhold til. Afvisningspåstanden blev i begge sager afvist, og sagerne optaget til doms. I begge sager blev anført, at kollektiv religionsfrihed og ledelsens vurdering af, hvad der kan forenes med stillingen er væsentlige og centrale, men ikke eneste argument. I den ene sag indebar hensynet til den pågældendes ret til at påbegynde nyt familieliv, at afskedigelsen blev kendt ulovlig. I den anden sag indebar hans centrale stilling udadtil, at afskedigelsen blev kendt lovlig.

---

6. EMD appl. no 425/03 og 1620/03.

I forhold til dansk praksis har sagerne relevans med hensyn til afgrænsning af kollektiv religionsfrihed, afgrænsning af indre anliggender, forhold til den for alle gældende ret og spørgsmålet om domstolenes kompetence.

D. Aktuelle udviklingstendenser⁷

Den aktuelle danske model er, at folkekirken retligt set er etableret ved grl. § 4 i kombination med § 66. Den lovgivende magt er lovgivende magt også for folkekirken, og medlemmer og ansatte har adgang til at bringe sager for domstolene. Samtidig har folkekirken formelt set og på landsplan ingen andel i udøvende magt.

Oprettelse

Den Norske Kirke, Den Islandske Kirke og Den Finske Evangelisk-Lutherske Kirke er ligesom den danske folkekirke alle oprettet ved de pågældende grundlove. Formuleringerne om Den Norske Kirke ændres ved den nye grundlov, der træder i kraft i 2013, hvorefter den evangelisk-lutherske kirke fremdeles er den norske folkekirke og understøttes som sådan af staten. For Sveriges vedkommende omtales Svenska Kyrkan i overgangsbestemmelserne til regeringsformen 1974 med henblik på etablering ved lov.

Lovgivning for majoritetskirken

Svenska Kyrkan er i sin nuværende form etableret ved særskilt lov i 2000, samtidig med at kirkens ejendomme blev givet tilbage til kirken fra staten. Regeringsformen af 1974 slog fast, at alene rigsdagen kan lovgive, hvorfor kirkens synodes ret siden 1865 til at lovgive under efterfølgende godkendelse fra rigsdagen i 1982 blev ophævet. Svenska Kyrkan er efter 2000 et selvstændigt retssubjekt. Svenska Kyrkans synode er i dag udgangspunkt for al intern reguleringskompetence i Svenska Kyrkan. Denne regulering er bindende internt i Svenska Kyrkan og ligner dermed lovgivning, men uden at have lovsform. Hjemmelsgrundlaget er den kortfattede kirkelov fra 2000.

Den Norske Kirkes interne forhold har mellem 1814 og 2013 været reguleret af kongen i kirkestyre med hjemmel i grundloven, siden den 2.

---

7. For et samlet overblik, se artikler af Modéer, Seppo, Hugason, Smith og Christoffersen i Christoffersen et al (2010), s. 79-163, samt Christoffersen 2010b. Se endvidere artikler af Bakkevig, Hugason, Hansen, Petersen og Christoffersen i "Bekendelse og Kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010", s. 175-260.

verdenskrig af kirkerådet på grundlag af lovgivningsfastlagt delegation samt ved lov, for så vidt angår en række forhold, der er parallelle med dansk kirkelovgivning. Den Norske Kirke er som sådan ikke et selvstændigt retssubjekt, men de enkelte menighedsråd er det. Med ændringerne af grundloven forudses en selvstændig intern reguleringskompetence for så vidt angår indre anliggender. Det er en politisk forudsætning for denne interne reguleringskompetence, at "takhøiden" opretholdes. Man forventer, at dette sikres gennem internt demokrati.

Island fik i 1997 en folkekirkelov, den islandske folkekirkens forfatning. En kirkens centralstyrelse var blevet oprettet i 1931 med ansvar for gudstjenesteliv, liturgi, salmebog, bibeloversættelse og andre indre forhold samt høringsinstans for Altinget i kirkens ydre anliggender. I 1957 etableredes også ved lov i stedet et kirkemøde med samme kompetence som centralstyrelsen, hvortil kom, at kirkemødet var den islandske kirkes øverste udøvende magt. Efter folkekirkeloven af 1997 er kirkemødet den islandske folkekirkens styrende organ i både indre og ydre anliggender inden for kirkelovens rammer. Den islandske folkekirke fik samtidig status som et selvstændigt trossamfund. Kirken er et selvstændigt retssubjekt. Staten skal alene understøtte folkekirken og samtidig føre tilsyn med, at den fungerer inden for rammerne af folkekirkeloven.

Den finske lutherske kirke blev (i princippet) etableret med kirkeloven af 1869, som oprettede en synode med ansvar for indre anliggender og med ret til at fremsætte lovforslag for kirkens forhold. I 1993 blev denne kirkelov delt i to. Alle indre forhold reguleres nu udelukkende af synoden. Forholdet mellem kirke og stat reguleres af kirkeloven, hvor synoden stadig har initiativret. Samtidig fik synoden den fulde udøvende magt over kirken (tidligere havde regeringen haft det sidste ord som udøvende magt i forhold til kirken), ligesom ansættelser og udnævnelser alene finder sted inden for Finlands Evangelisk-Lutherske Kirke.

Den almindelige lovgivnings betydning i majoritetskirken.

Det er formentlig stadig gældende ret i alle nordiske lande, at kirker og trossamfund automatisk er omfattet af den almindelige lovgivning, og at der således skal etableres undtagelsesbestemmelser, hvis den almindelige lovgivning ikke skal gælde i kirker og trossamfund. Spørgsmålet har været aktuelt i alle nordiske lande i forbindelse med implementering af ligebehandlingsregler.

Dømmende magt

I Finland, Sverige og Norge er der interne administrative nævn til afgørelse af konfliktsager internt i de lutherske majoritetskirker, også i forhold til ansatte. Men hvorvidt sagerne efterfølgende kan indbringes for domstolene, eller man vil anse domstolene for ikke at være kompetente på grund af religionsfrihedsbegrænsning, er ikke helt klart, når det gælder majoritetskirkerne. For så vidt angår minoritetskirkerne, findes enkelte sager, hvor de almindelige domstole har været anset for ikke at være kompetente til at afgøre, hvad der anses for at indre anliggender.

VII. Forsøg på en kirkeforfatning i dag

A. Indhold og virkning af grundlovens § 66

Efter grundlovens § 66 ordnes folkekirken forfatning ved lov. Bestemmelsen genfindes uændret i de tidligere fire grundlove, 1849 (§ 80), 1866 (§ 75), 1915 (§ 73). Grundlovsforslaget af 1939, der bortfaldt ved folkeafstemningen, indeholdt dog som nævnt en bestemmelse, hvorefter ændringer vedrørende kirkens indre forhold kun skulle kunne gennemføres efter forhandlinger med biskopperne.

I sammenhæng med indførelsen af religionsfriheden (nu § 67) var det tanken under forberedelsen af junigrundloven af 1849 at indføre en vis frihed i forhold til staten. (Gammeltoft-Hansen 2006, s. 411). Dette skulle ske ved en kirkeforfatning vel i nogen måde opbygget efter samme principper som grundloven selv. Folkekirken skulle således ved lov etableres med et vist niveau af repræsentativt selvstyre. Man afstod fra at indføre nærmere bestemmelser om indholdet af kirkeforfatningslov og nøjedes med en løfteparagraf. Dette gjorde man på flere områder, fx om ministeransvarlighed (nu § 13), der blev opfyldt ved ministeransvarlighedsloven af 1964, og retsplejens adskillelse fra forvaltningen (nu § 62), der blev opfyldt ved retsplejelovens af 1916. Der er nu kun to løfteparagraffer tilbage i grundloven, der ikke er blevet opfyldt i de forløbne 162 år. Interessant nok vedrører begge trosforhold, nemlig § 66 om en kirkeforfatning og § 69, hvorefter de fra folkekirken afvigende trossamfundsforhold ordnes nærmere ved lov.

Selvom grundlovsfædrene afstod fra at skitsere det nærmere indhold af et folkekirkeligt selvstyre i et eller andet omfang, kan der næppe være tvivl om, at hensigten var, at folkekirkens selvstændighed særligt skulle manifestere sig inden for folkekirkens indre anliggender. Et afgørende spørgsmål bliver derfor, hvordan man kan afgrænse folkekirkens indre anliggender over for andre "blandede" eller rent verdslige anliggender.

En forudsætning om en vis selvstændighed for folkekirken i forhold til staten fremgår af § 4, hvorefter folkekirken "understøttes" af staten. Også ordvalget i § 66 ("forfatning") understreger folkekirkens særlige stilling, jf. således andre trossamfunds "forhold" i § 69.

Ifølge forarbejderne til 1849-grundloven skulle kirkeforfatningen "bestemme Formerne og Grænserne for den Medvirken, som Kirkesamfundet selv bør have ved sammes Bestyrelse". (Gammeltoft-Hansen 2006, s. 411f). Grundlovskomiteens forslag indeholdt tillige en bemærkning om, at kirkeforfatningen først skulle etableres, efter at en betænkning herom var afgivet af et kirkemøde ("Kirkerigsdag"). En bestemmelse herom blev dog ikke optaget i grundlovsforslaget, da man ikke ønskede at binde Rigsdagen til en bestemt procedure.

De hidtidige talrige officielle og private forsøg på en kirkeforfatning og årsagerne til, at de ikke førte til noget, er behandlet ovenfor i kapitel IV.

Det er velkendt, at med I.C. Christensens midlertidige menighedsrådslov fra 1903 og den permanente lov fra 1912 har interessen og vel også behovet for en kirkeforfatning aftaget gennem årene. I stedet for en forfatning "fra oven", som det var forudsat i 1849-grundloven, skabtes der med menighedsrådsloven grundstenen til en forfatningsstruktur begyndende fra neden.

Man kan også udtrykke det sådan, når man ser tilbage, at der med denne lovgivning sker et skift fra at opfatte menighedsrådene som en grundbyggesten i en kirkeforfatning til at opfatte dem som et delvist alternativ til en kirkeforfatning.

Forsøgene på en kirkeforfatning – både officielle og private – aftager da også i det 20. århundrede. Det sidste officielle forsøg er 1928-udvalget. Man skal helt frem til "Kirkens mund og mæle" fra 1992 før forsøget – på privat basis – gøres på ny.⁸

---

8. I kirkeretsantologi 1994 er gengivet en række artikler om *Kirkens mund og mæle*, hvortil der henvises.

Man kan hævde, at der med den omfattende kirkelige lovgivning om alle emner af relevans for folkekirken ikke længere er behov for en kirkeforfatning, og at spørgsmålet om tilvejebringelse af en sådan er blevet reduceret til et akademisk spørgsmål. Som anført i kapitel II kan mange problemer af mere praktisk art, der er i folkekirken, formentlig finde en hensigtsmæssig løsning ved en kirkeforfatning.

Reglerne om folkekirkens organer og deres kompetence er i stort omfang fastlagt ved lov og administrative regler. Dog er der ikke gennemført en egentlig kompetencefastlæggelse for folkekirken på landsplan, ligesom biskoppernes kompetence ikke fremstår præcist afgrænset i lovgivningen. Det har gennem årtier været en praksis, hvorefter kirkeministrene uanset partifarve med kun få undtagelser har været tilbageholdende med at påtvinge folkekirken regler og foranstaltninger, som der ikke er bred accept af. Det ændrer imidlertid ikke ved, at spørgsmålet opstår i forhold til religionsudøvelsens kerne (kultus og ritus), i forhold til rammerne herfor og i forhold til bredere spørgsmål, herunder opkrævning og anvendelse af landskirkeskatten. Folkekirken savner derfor fortsat det i grundloven forudsatte selvstyre med egne organer.

Den aktuelle virkning af § 66 er herefter først og fremmest, at reguleringen af folkekirkens styrelsesforhold skal ske ved lov, altså et delegationsforbud. (Zahle 2003, bd. 3, s 164 og Gammeltoft-Hansen 2006, s. 412). Dertil kan nok føjes, at også kompetencen til at fastlægge indholdet af religionsudøvelsen skal fastlægges ved lov.

Folkekirken er ikke et selvstændigt retssubjekt, således som det naturligt kunne være, hvis der var vedtaget en kirkeforfatning med organer til at optræde på folkekirkens vegne, jf. nedenfor i afsnit E, ligesom den almindelige administrative kompetence til at fastsætte regler og træffe afgørelser inden for folkekirken udøves af kirkeministeren inden for de rammer, der fremgår af lovgivningen. Den lovgivningsmæssige kompetence vedrørende alle aspekter af folkekirken og dens virke tilkommer Folketinget. I nyere teori antages dog to begrænsninger. Der er således i teorien en bredt anerkendt begrænsning, der antages at kunne udledes af grundlovens § 4, 1. led, hvorefter den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke ("generalklausul"). (Espersen 2000, s. 34). Det vil også være tilfældet, selvom der vedtages en kirkeforfatning. Forskellen er imidlertid, at der ved lov er oprettet særlige kirkelige organer med kompetence til i et nærmere bestemt omfang til at fastsætte regler og administrere inden for lovgiv-

ningens rammer. Ønsker man en videregående frihed for folkekirken, må grundloven ændres. Der er videre i nyere religionsretlig teori blevet fremført en problematisering af, om lovgivningsmagten efter bl.a. principperne i international religionsret faktisk kan antages at have kompetence til at fastlægge indholdet i kernen i religionsudøvelsen. Spørgsmålet er behandlet ovenfor i kapitel VI. (Christoffersen 2001, s. 43ff, og 2007, s. 83ff).

Man kan herefter opstille nogle forudsætninger for en kirkeforfatning:

1. En kirkeforfatningslov må nødvendigvis være udtryk for et forhold mellem stat og kirke, der hverken er "statskirke" eller frikirke, men placerer folkekirken nogenlunde midt på en akse, der har disse modeller som yderpunkter.
2. En kirkeforfatningslov må bygge på, at kirken har en vis selvstændig beslutningskompetence vedrørende regulering af i hvert fald indre anliggender.
3. Kirkeforfatningsloven må regulere de afgørende styrelsmæssige forhold (organer og kompetencer) samt fastsætte de principielle eller væsentlige regler på en række områder. Det indebærer, at kirkeforfatningsloven skal suppleres af andre love og administrative forskrifter. Det vil være naturligt, at sidstnævnte, når der er tale om folkekirkens indre anliggender, i videst muligt omfang fastsættes af folkekirkens egne organer.

B. Form og indhold af en kirkeforfatningslov

Vores grundlov er i lighed med de fleste andre landes grundlove relativt kort og beskæftiger sig med overordnede forhold. Det nærmere indhold heraf er det i vidt omfang overladt til lovgiver at give mere detaljerede bestemmelser om.

Det nærmere indhold af disse overordnede bestemmelser i kirkeforfatningsloven må overlades til lovgiver, evt. kirkeministeren efter bemyndigelse i lov eller til de nye kirkeorganer. Det forekommer naturligt, at en kirkeforfatningslov affattes i overensstemmelse med disse principper. Omdrejningspunktet i kirkeforfatningsloven bør således være de overord-

nede regler om, hvordan kirkeorganerne kommer til eksistens, hvordan de fungerer, og hvilke opgaver de har.⁹

Det bør af kirkeforfatningsloven også fremgå, hvilken status folkekirken har, samt hvorledes forholdet er til den almindelige lovgivning, der regulerer offentlige myndigheders forhold. Folkekirkens såkaldte frihedsrettigheder, fx. sognebåndsløsning, og sikring af medlemmernes og de ansattes retssikkerhed, bør nævnes. Det gælder også den gejstlige retspleje. Endelig bør der være overordnede regler om tilsyn og om økonomi, herunder fællesfonden, statens tilskud og fastsættelsen af kirkeskatten.

Den mest hensigtsmæssige rækkefølge for regulering af disse emneområder i en kirkeforfatningslov er nok følgende:

Folkekirkens status mv.

Folkekirkens medlemmer.

Folkekirkens organer, embeder og ansatte.

Frihedsrettigheder

Retspleje.

Tilsyn.

Økonomi.

C. Folkekirkens status mv.

Folkekirken er evangelisk-luthersk, jf. grundlovens § 4, 1. led. Den udgør ubetvivleligt et trossamfund, men hvad folkekirken er derudover kan give anledning til usikkerhed. (Espersen 1999, s. 21ff).

Folkekirken er i hvert fald ikke statskirke i førkonstitutionel forstand. Enevældens kirke forsvandt i 1849, men den kirkelige organisation videreførtes stort set uændret form. Reguleringsformen for religionsudøvelsens kerne er i dag fortsat "enevældig", forstået således at folkekirkens regler om

---

9. Både Færøerne og Grønland har lovgivning om folkekirken, henholdsvis lagtingslov nr. 60 af 7. juni 2007 om folkekirken på Færøerne og landstingslov nr. 9 af 19. maj 2010 om kirken. Begge love gentager grl. § 4, men indeholder ellers nærmere regler om folkekirkens organisering. Vedkommende landsstyremand/Landsstyret varetager i hovedsagen kirkeministerens funktioner. Bestemmelserne i begge love kan også genfindes i den danske lovgivning for folkekirken. Der er ikke oprettet "egne" organer for hverken for den færøske eller grønlandske folkekirke. Ingen af lovene er således en udmøntning af grl. § 66, hvad de heller ikke påberåber sig. (Petersen 2010 og Hansen 2010).

fx dåb og konfirmation ikke er fastsat ved lov eller i henhold til lov, men ved kgl. anordning, der ikke har hjemmel i lov. Endnu mere ejendommeligt er det, at også et anliggende som inddelingen i sogne, provstier og stifter reguleres i en bekendtgørelse uden hjemmel i lov. Dette fremtræder som en anomali og tillige som en uhensigtsmæssig og utidssvarende måde at regulere på.

Den almindelige regelfastsættende kompetence på lovniveau også på kirkeområdet tilkommer Folketinget. Det vil også være tilfældet, selvom der kommer en kirkeforfatning, da denne jo skal vedtages ved lov, der kan ændres ved en ny lov. Under den nugældende grundlov vil Folketinget altid være folkekirkens øverste styrende organ. Forvaltningsmæssigt har den manglende opfyldelse af løftet i § 66 derimod afgørende betydning. Manglen på en kirkeforfatning og dermed et centralt kirkeorgan (kirkeråd) indebærer, at folkekirken aldrig på centralt niveau er blevet et selvstændigt forvaltningssubjekt med selvbestemmelse i egne indre anliggender. Den almindelige forvaltningskompetence tilkommer dermed, nu som før, regeringen (kirkeministeren) inden for de rammer, der er fastsat i lovgivningen. (Gammeltoft-Hansen 1999, s. 455).

Ovennævnte repræsenterer den almindeligt gældende opfattelse af folkekirkens forhold til staten, og synes også at være den opfattelse, der er lagt til grund af skiftende kirkeministre og Folketinget. Men der er også andre opfattelser. Det er således i nyere teori blevet fremført, at den eksisterende praksis med hensyn til ritualerne hviler på et retligt tomrum, fordi lovgivningsmagten ikke har udfyldt § 66. Efter denne opfattelse er gældende ret at betragte som en "nødordning", der viderefører en enevældig praksis, indtil løftet i § 66 bliver opfyldt med oprettelse af kirkeorganer, der kan fastsætte regler på området. (Christoffersen 2007).

At vi i dag ofte bruger udtrykket statskirke, især når vi sammenligner os med kirker i andre lande, kan være praktisk, men er ikke dækkende. Det fremgår jo udtrykkeligt af bestemmelserne i grundlovens § 4 og § 66, at folkekirken ikke er "staten", i hvert fald ikke på samme måde som fx politi og forsvar. Det er blevet anført, at der er et uheldigt sammenfald mellem grundlovens § 3 om magtfordeling og § 4 om folkekirken. (Christoffersen 2001, s. 50ff).

På den anden side giver grundloven heller ikke grundlag for at karakterisere folkekirken som et selskab eller en forening. Det må også gælde, selvom man i dag oftest betragter kirkeskatten ikke som en skat i tradi-

tionel forstand, men som en art medlemskontingent. (Christensen 2006, s. 70). Der er jo ingen selskabs- eller foreningsorganer, selvom man kan hævde, at nogle af de regler, der gælder for folkekirken, har selskabs- og foreningsretlige elementer, fx menighedsmødet. (Christoffersen 1998, s. 234ff). De centrale beslutningsorganer er Folketinget og kongen (regeringen) som lovgiver og kongen (regeringen, mere præcist kirkeministeren) som udøvende magt.

Den almindelige opfattelse af folkekirkens status er i dag, at den er et såkaldt forvaltningsvæsen, dvs. en gren af den offentlige forvaltning, der er udsondret gennem sin genstand som fx undervisningsvæsenet. (Esperesen 1999, s. 24). Heri ligger, at folkekirken ikke på centralt plan er et selvstændigt forvaltningssubjekt med selvstændig retssubjektivitet. Folkekirken besidder med andre ord ikke selvstændig retlig handleevne. Den kan ikke pådrage sig forpligtelser, erhverve rettigheder eller optræde som part i retssager. Et søgsmål må således rettes mod Kirkeministeriet eller på lokalt plan mod menighedsrådet.

Det forekommer naturligt, at de foreslåede nye organer, kirkerådet og kirkemødet, der behandles nærmere i afsnit E, bliver selvstændige retssubjekter, så de inden for de forvaltningsområder, der er tillagt dem i kirkeforfatningsloven, kan pådrage sig forpligtelser, indgå retshandler og optræde som part i retssager. Det berører ikke menighedsrådene og andre kirkelige myndigheder, der allerede er selvstændige retssubjekter. En parallel til verdslige myndigheder kan her være nyttig. En kommune udgør én samlet forvaltning. Man kan således ikke sagsøge fx. socialforvaltningen. Man må rette sit søgsmål mod kommunen. Anderledes i staten. Man kan ikke sagsøge "staten", der i denne henseende er en samlebetegnelse for en række statsmyndigheder (ministerier mv.), men det pågældende ministerium, fx Socialministeriet. Det forekommer mest hensigtsmæssigt at vælge "statsmodellen", så folkekirken på centralt plan, ligesom på lokalt og regionalt plan, tildeles retssubjektivitet via de kirkelige organer i form af især kirkerådet. Det betyder, at kirkerådet vil kunne sagsøge og blive sagsøgt vedrørende anliggender, der i kirkeforfatningsloven er tillagt rådet. Folkekirken som sådan foreslås således ikke tillagt retssubjektivitet.

En selvstændiggjort folkekirke vil fortsat være en del af den offentlige forvaltning. Derfor vil de regler, der gælder for offentlige myndigheder mv., fortsat være gældende for folkekirken på alle niveauer. Det indebærer, at forvaltningsloven, offentlighedsloven og persondataloven mv. sta-

dig vil være gældende. Det gælder også Rigsrevisionen og Folketingets Ombudsmand. Efter § 9 i ombudsmandsloven er folkekirken omfattet af ombudsmandens virksomhed, bortset fra spørgsmål, der direkte eller indirekte vedrører kirkens lære eller forkyndelse. En præsts udførelse af bønner hører således under kirkens lære og forkyndelse og falder uden for ombudsmandens kompetence. (Christoffersen 2004, s. 119ff).

D. Folkekirkens medlemmer

En kirkeforfatningslov må indeholde de grundlæggende regler om stiftelse og ophør af medlemskab, retssikkerhed for medlemmerne, tilhørsforholdet til folkekirkens menigheder og folkekirkemedlemmernes ret til kirkeleg betjening. Nærmere regler fastsættes ved lov, som det nu er tilfældet i medlemskabsloven (lov om medlemskab af folkekirken, kirkelig betjening og sognebåndsløsning).

Vedrørende ophør af medlemskab kan man i lyset af Højesterets dom af 15. september 2005 i den såkaldte Ribers-sag overveje, om det vil være hensigtsmæssigt at indbygge en særlig retsgaranti i forbindelse med tvungent ophør af medlemskabet, fordi et medlem har tilsluttet sig et andet trossamfund eller på anden måde, fx ved at lade sig gendøbe, har stillet sig uden for folkekirken, jf. medlemskabslovens § 2, stk. 2. Det kan gøres ved, at afgørelsen om udtræden kan prøves ved præsteretten eller et andet hertil svarende organ.

E. Folkekirkens organer, embeder og ansatte

Det centrale i en kirkeforfatningslov er de nye organer og deres opgaver. De mange fejlslagne forsøg på at lave en kirkeforfatning har som nævnt i kapitel IV betydelige ligheder. De foreslåede organer bygger alle på paritet (eller dog tilnærmet paritet) mellem gejstlige og læge medlemmer, og kompetencen går kun undtagelsesvist udover at være rådgivende, herunder at de skal høres over love og administrative regler mv.

Forslagene, der i hovedsagen hidrører fra tiden før lovgivning om menighedsråd mv., indskrænker sig i almindelighed ikke til blot at foreslå et centralt organ ("kirkeråd"), men foreslår også indførelse af menighedsråd og organer på stiftsniveau.

Også i forslaget til en kirkeforfatning i "Kirkens mund og mæle" er der paritet i kirkerådet mellem gejstlige og læge. Som noget nyt indgår repræsentanter for bl.a. efteruddannelsesinstitutionerne, Præsteforeningen og

Landsforeningen af Menighedsråd. Kirkerådet skal efter forslaget i “Kirkens mund og mæle” have 24 medlemmer valgt for 4 år. I forslaget indgår også oprettelse af stiftsråd, der består af biskoppen (formand) 3 præster og 6 læge medlemmer.

I modsætning til de fleste af de øvrige forslag foreslås det i “Kirkens mund og mæle”, at der mellem stiftsråd og kirkeråd indsættes et kirke-møde, der består af medlemmerne af de ligeledes foreslåede stiftsråd samt evt. repræsentanter for de teologiske fakulteter og folkekirkens uddannelsesinstitutioner. Som observatører kan bl.a. deltage de forskellige faglige organisationer for kirkefunktionærerne og de forskellige kirkelige organisationer. Kirkemødet mødes en gang om året.

Omdrejningspunktet i forslaget fra “Kirkens mund og mæle” er således kirkerådet, mens kirkemødet som den større repræsentative forsamling mere fungerer som en referencegruppe og et debatforum for fastlæggelse af de store linjer. I Norge er det omvendt. Her er omdrejningspunktet kirkemødet, mens kirkerådet mere fungerer som en forretningsfører mellem møderne i den større forsamling.

Det foreslås, at en selvstændiggjort folkekirke skal have både et kirke-møde og et kirkeråd efter grundprincippet i forslaget i “Kirkens mund og mæle”.

Siden 2002 har vi som bekendt haft stiftsråd. De påbegyndte deres virke i de 10 stifter i 2009 efter en forsøgsordning i nogle stifter. Stiftsrådet består af biskoppen, domprovsten, 1 repræsentant for provsterne, 3 repræsentanter for præsterne samt 1 menighedsrepræsentant for hvert provsti. Stiftsrådets formand skal være læg, idet formanden vælges blandt menighedsrepræsentanterne. Størrelsen afhænger således af stiftets størrelse. Reglerne om stiftsråd fremgår af §§ 23- 23a i lov om folkekirkens økonomi. Stiftsrådene har til opgave på menighedsrådenes vegne at bestyre kirkernes og præsteembedernes kapitaler, herunder gravstedskapitalerne. Stiftsrådene kan endvidere udskrive bindende bidrag fra kirkekasserne til finansiering af aktiviteter i stifter. Herudover skal stiftsrådene rådgive biskoppen og understøtte denne i arbejdet for det lokale kirkelige liv i stiftet.

Det forekommer oplagt at lade de 10 stiftsråd som regionale demokratisk sammensatte forsamlinger bestående af både gejstlig og læge medlemmer indgå i en ny kirkelige struktur, således at medlemmerne af rådene udgør kirkemødet. Det bliver en forsamling på 168 personer, der minimum bør mødes én gang om året, men gerne over flere dage. Det vil være

nærliggende at supplere forsamlingen på medlems- eller observatørbasis med repræsentanter for de teologiske fakulteter samt de forskellige faglige og kirkelige organisationer mv.

Kirkemødet skal fungere som referencegruppe for kirkerådet og være et debatforum. Som beskrevet nedenfor foreslås det, at kirkemødet vælger hovedparten af kirkerådets medlemmer.

Kirkerådet bør i hvert fald som udgangspunkt udgå af kirkemødet, så forbindelsen til sognemenighederne sikres gennem menighedsråd og stiftsråd. Kirkerådet må endvidere repræsentere såvel folkekirkens embeder (biskopper, provster og præster) og teologisk fagkundskab som læge opfattelser og holdninger. Ideelt bør kirkerådets sammensætning også afspejle den kirkelige geografi (by og land) og inddelingen i stifter.

Samtidig bør kirkerådet for at sikre den nødvendige arbejdsduelighed heller ikke være for stort.

Man kan overveje, om det er hensigtsmæssigt også at give sæde i kirkerådet til de faglige og kirkelige organisationer, herunder Præsteforeningen og de øvrige fagforbund på folkekirkeområdet samt Landsforeningen af Menighedsråd. Herved kan sikres, at der bredt i folkekirken opleves medejerskab og ansvar for opgaven at forvalte folkekirken. På den anden side er det et spørgsmål, om interesseorganisationerne ikke mere hensigtsmæssigt kan komme til orde på anden vis, fx gennem kirkemødet, hvad enten det er som medlem eller observatør, eller ved høring, som det nu er tilfældet ved Kirkeministeriets foranstaltning.

Der foreslås følgende model:

Kirkerådet består af 16 medlemmer, 8 gejstlige og 8 læge valgt for 4 år. De læge medlemmer og 4 af de gejstlige medlemmer vælges af kirkemødet. Af de resterende 4 gejstlige medlemmer vælges 2 af biskopperne blandt disse og 2 udpeges af universiteternes teologiske fagmiljøer som teologisk fagkundskab blandt de fastansatte lærere.

Formanden for kirkerådet vælges i lighed med den gældende ordning for stiftsrådene af kirkerådet blandt dets læge medlemmer.

Kirkerådet skal naturligvis have et sekretariat med den fornødne teologiske, juridiske og økonomiske indsigt til at bistå sig i arbejdet.

Herefter til opgaverne.

Det er som nævnt et gennemgående træk i de tidligere forfatningsforsøg, at kompetencen har indskrænket sig til en høringsret i relation til kirkens indre anliggender og til såkaldt blandede anliggender. Det gælder

også forslaget i “Kirkens mund og mæle”. En undtagelse udgør Fredrik Niensens forfatningsforslag fra 1903, jf. under V.B., hvor kirkerådet vedrørende indre anliggender er tillagt en vetoet.

Spørgsmålet er, om tiden ikke er inde til at gå et skridt videre.

Kirkerådets kompetence kan særligt overvejes på følgende områder:

- 1) Folkekirkens indre anliggender.
- 2) Områder der ikke er indre anliggender.
- 3) Initiativret.
- 4) Økonomi.

Ad 1)

Som tidligere nævnt kan man ikke af grundloven uddrage det nærmere indhold af det selvstyre, der er forudsat i 66, men der kan næppe være tvivl om, at dette som tidligere nævnt særligt skulle manifestere sig inden for folkekirkens indre anliggender. Spørgsmålet er herefter, hvorledes man kan afgrænse kerneområdet for indre anliggender over for andre områder. Det har især tidligere været hævdet, at det ikke er praktisk muligt at foretage en sådan afgrænsning, og at der ikke kan påvises et retligt grundlag for opstilling af en sådan sondring.

Der synes at være enighed om, at kerneområdet af indre anliggender udgøres af folkekirkens handlinger og ritualer (kultus og ritus). I flere af de tidligere foreslåede forfatninger er der da også medtaget en opstilling af sådanne omfattende gudstjenesteordningen, dåb, konfirmation, vielse, begravelse, salmebog mv. Men indre anliggender omfatter angiveligt mere end handlinger og ritualer. Efter international teori omfatter indre anliggender også de organisatoriske forhold, ligesom nogle internationale teoretikere vil gå så vidt som til at anføre et selvstændigt retsområde for kirker og trossamfund, jf. kapitel VI med litteraturhenvisninger. Det er derfor nødvendigt at søge af drage grænsen mellem indre og ydre anliggender. Til brug herfor kan man med udbytte inddrage grl. § 67.

Religionsfriheden er beskyttet i § 67, der er sålydende : “Borgerne har ret til at forene sig i samfund for at dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden”. Bestemmelsen beskytter således tilrettelæggelsen og udøvelsen af den religiøse praksis, som staten ikke kan gribe ind overfor, medmindre der handles i strid med lovgivnin-

gen. Hertil kommer, at lovgiver ikke kan vedtage en hvilken som helst lovgivning vedrørende den beskyttede religionsfrihed. Lovgivning skal være nødvendig og proportional i et demokratisk samfund og alene dreje sig om beskyttelse af andres frihed og rettigheder, sundhed og sædelig eller den offentlige orden, jf. EMRK art. 9.

Fastlæggelsen af religionsfriheden og dermed området for lovlig religiøs praksis er således rimeligt klar, da der kan hentes værdifuld støtte i forarbejderne til grundloven, i lovgivningen, internationale konventioner samt i domme og den statsretlige litteratur.

Om resultatet af denne fastlæggelse anfører Hans Gammeltoft-Hansen i en artikel i Århus Stifts Årbog 2002 følgende (Gammeltoft-Hansen 2002, s. 64ff):

“Sammenfattende kan man om disse bestræbelser, der har ført til en ret klar og fast forståelse af afgrænsningen, sige at den særlige beskyttelse i grundlovens § 67 først og fremmest tager sigte på de egentlige kultiske handlinger og deres rammer (bøn, gudstjeneste mv.). Hertil kommer en række aktiviteter, som efter omstændighederne kan udgøre de nødvendige praktiske forudsætninger for de kultiske og rituelle handlingers udøvelse, f.eks. opførelse af kirker, templer, klostre mv., uddannelse og udpegning af præster og andre religiøse embedsindehavere, udformning af salmebøger eller tilsvarende etc. Derimod falder aktiviteter af almindelig karakter som f. eks. drift af skoler, hospitaler, sociale institutioner, klubber for unge eller ældre, etc. uden for beskyttelsen efter § 67, uanset om de udføres på et religiøst grundlag og med religiøst sigte”.

Det beskyttede område i § 67 er ovenfor blevet benævnt religiøs praksis, men man kan lige så godt kalde det indre anliggender eller omvendt i relation til § 66 udskifte betegnelsen indre anliggender med religiøs praksis. Man kan med andre ord i hvert fald i udgangspunktet overføre praksis og dermed afgrænsningen fra § 67 til folkekirkeområdet.

I artiklen påpeger Gammeltoft-Hansen, at der naturligvis er klare forskelle, også retlige forskelle, mellem folkekirken og andre trossamfund, så man ikke kan udelukke, at der kan rejses indvendinger mod en fuldstændig identisk anvendelse af sondringen i § 67 på folkekirkens forhold. Det er nu ikke hans opfattelse, men han peger på, at spørgsmålet må nærmere

afklares og henviser i den forbindelse til et igangværende arbejde i form af et juridisk speciale på Københavns Univesitet.

Dette arbejde er nu afsluttet, og en artikel herom er publiceret i Kirke-
retsantologi 2007. Heri gennemgår forfatteren, Zacharias Balslev-Clausen,
en række eksempler på forhold, der vedrører trossamfundenes virke spæn-
dende fra tros lære og bekendelsesgrundlag til ansættelse og afskedigelse af
præster, og anfører, at sondringen (“analogimodellen”) fra § 67 udmærket
kan overføres til folkekirkeområdet. (Balslev-Clausen 2007, s. 125ff).

At området for folkekirkens indre anliggender således kan udstrækkes
til også at omfatte fx ansættelse og afskedigelse af præster, er selvsagt ikke
ensbetydende med, at det er hensigtsmæssigt i hvert fald på et tidligt stadi-
um af folkekirkens selvstændiggørelse at inddrage personaleområdet mv.
under kirkerådets kompetence. Det er et meget stort forvaltningsområde
med omfattende lovgivning og administrativ regelfastsættelse samt over-
enskomster, der beskæftiger en betydelig del af de ansatte i Kirkeministe-
riet. Hertil kommer komplikationerne som følge af præsters tjenestean-
sættelse. Administrationen af folkekirkens personaleforhold, omfattende
både præster og kirkefunktionærer, bør derfor – for nærværende – forblive
i Kirkeministeriet.

I kirkeforfatningsloven bør det nøje præciseres, hvilke dele af indre an-
liggender der henhører under en selvstændiggjort folkekirke og ikke læn-
gere kirkeministerien.

Som områder, der bør høre under en selvstændiggjort folkekirke, kan
særligt nævnes følgende:

- a. Lærespørgsmål.
- b. Kaldelse og ordination.
- c. Fastsættelse af regler og ritualer vedrørende gudstjenesteordningen
- d. Fastsættelse af regler og ritualer vedrørende kirkelige handlinger
- e. Valg af salmebøger mv.
- f. Regler for benyttelse af kirkerum mv.

Det bør fremgå af forfatningsloven, at yderligere områder kan overføres
fra Kirkeministeriet til den selvstændiggjorte folkekirke. Overførelse af
sådanne yderligere områder skal ske ved lov og ikke administrativt. Et
nærliggende område kan være udmøntningen af de talrige bemyndigelser

i menighedsrådsloven til at fastsætte nærmere regler eller til at træffe afgørelser, der nu er tillagt kirkeministeren.

De hidtidige forfatningsforsøg har hovedsageligt nøjedes med at tildele folkekirken en høringsret vedrørende regelfastsættelse på området for indre anliggender. Det foreslås at gå et skridt videre, så kirkerådet får den regelfastsættende myndighed på området.

Reglerne udformes som bekendtgørelser og udstedes af kirkerådet med hjemmel i forfatningsloven.

Ad 2)

På områder, der ikke kan henføres til indre anliggender, og områder, som vel er indre anliggender, men som ikke er overført til folkekirken, får kirkerådet høringsret. Det gælder selvsagt love og administrative regler på folkekirkeområdet, men omfatter også andre spørgsmål og tiltag. Høring skal også foretages vedrørende lovgivning på andre ministerområder, hvor det skønnes naturligt at inddrage kirkerådet, fx frednings- og bygningslovgivning. Her må gælde samme regler og praksis for inddragelse af kirkerådet som af andre myndigheder og organisationer mv.

Ad 3)

Kirkerådet skal også kunne udtale sig af egen drift og således tage initiativ til almene debatter i samfundet med kirkelige og teologiske dimensioner, ligesom kirkerådet aktivt skal støtte den almene teologisk-samfundsmæssige debat i samfundet. Kirkerådet skal således have en ret til at ytre sig i samfundsdebatten om væsentlige emner og spørgsmål, hvor kirkerådet skønner, at den kirkelige lære og det kirkelige liv har betydning. Det bør i kirkeforfatningsloven søges nærmere fastsat, så man ikke risikerer, at kirkerådets troværdighed lider skade ved, at man udtaler sig om anliggender, der ikke selv med den mest liberale fortolkning kan siges at være af relevans for folkekirken.

Ad 4)

Kirkerådets befattning med økonomien behandles nedenfor i afsnit H om folkekirkens økonomi.

Udover kirkemøde og kirkeråd bør kirkeforfatningsloven også nævne folkekirkens embeder (præst, provst og biskop) og deres hovedopgaver. Tilsvarende gælder stiftsråd, provstiudvalg og menighedsråd.

På disse områder foretages efter forslaget ikke særlige ændringer, udover hvad der følger som konsekvenser af andre dele af forslaget.

F. Folkekirkens frihedsrettigheder

Det vil være naturligt, at folkekirkens såkaldte frihedsrettigheder, dvs. sognebåndsløsning, stiftsbåndsløsning og retten til at danne valgmenigheder inden for folkekirken, optages i kirkeforfatningsloven. Herudover kan nævnes bestemmelsen i § 8, stk. 1, i lov om bestyrelse og brug af folkekirkens kirker m.m., hvorefter et antal af menighedens medlemmer kan forlange at få kirken stillet til rådighed til afholdelse af gudstjeneste ved en anden præst i folkekirken.

Det er selvsagt ikke frihedsrettigheder som i grundloven, der udgør særlige områder, som lovgivningsmagten og de øvrige magter ikke kan gribe ind eller dog kun under nærmere betingelser. Men optagelsen i kirkeforfatningsloven vil give disse frihedsrettigheder, der repræsenterer værdifuldt folkekirkeligt arvegods, en særlig status. Skulle lovgivningsmagten således ønske at ophæve adgangen til fx sognebåndsløsning, kan det ikke gøres ved alene af ændre medlemskabsloven. Kirkeforfatningsloven skal også ændres.

I 1855 ophævedes ved lov sognebåndet, dvs. den hidtil bestående pligt for folkekirkens medlemmer til at holde sig til sognets præst og kirke (DL 6-3-1) og det hertil svarende forbud mod, at præster befattede sig med andre kald (DL 2-11-3). Reglerne om sognebåndsløsning findes nu i §§ 10 – 15 i medlemskabsloven.

Stiftsbåndsløsning indførtes ved lov i 1922. Reglerne om stiftsbåndsløsning findes nu i § 8 i bispseudnævnelsesloven (lov om udnævnelse af biskopper og om stiftsbåndsløsning). Efter bestemmelsen kan en sognemenighed eller valgmenighed slutte sig til en anden biskop, som da overtager tilsynet med menigheden for så vidt angår prædikenembedet, sakramenternes forvaltning og sjælesorgen. En biskop kan også bede Kirkeministeriet om at blive fritaget for tilsynet med en menighed, jf. § 1 i lov om adgang for biskopper til fritagelse i visse tilfælde for at føre tilsyn med en menighed og dennes præster fra 1948, der var foranlediget af striden om ansættelse af kvindelige præster.

Reglerne om dannelse af valgmenigheder inden for folkekirken fremgår af valgmenighedsloven fra 1972. Loven afløste de hidtidige regler i valgmenighedsloven fra 1903.

Reguleringen af frihedsrettighederne i kirkeforfatningsloven skal være ganske kort og henvise til, at nærmere regler fastsættes ved lov efter forudgående høring af kirkerådet.

G. Retspleje

Lov om domstolsbehandling af gejstlige læresager fra 1992 erstattede provsteretten og landemoderetten. Fra sidstnævnte var der ankemulighed til Højesteret. Provsteretten var en del af det særlige gejstlige retssystem, der videreførtes efter reformationen og blev opretholdt ved retsplejeloven fra 1916.

Lov om domstolsbehandling af gejstlige læresager indebærer en tiltrængt modernisering af den gejstlige retspleje. En præsteret bestående af en byretsdommer og to teologisk sagkyndige træffer afgørelse i "sager med påstand om, at en tjenstemandsansat eller overenskomst præst, provst i forkyndelsen eller på anden måde lignende måde har tilsidesat den danske folkekirkes bekendelsesgrundlag ("læresager"), jf. § 1. Sagerne behandles efter retsplejelovens regler om straffesager, jf. § 2, men der kan alene idømmes disciplinære straffe fra advarsel til afsked, jf. § 16. Dommen kan indbringes for landsretten, der da tiltrædes af tre teologisk sagkyndige. Læresager mod en biskop behandles af bisperetten.

Præsteretten har kun været i funktion én gang. Det var i den såkaldte Snedstedsag, der fik sin afslutning med Vestre Landsrets dom i 1999. (Garde 2006, s. 261ff). Sagen gav anledning til betydelig debat, og der var vist udbredt enighed om, at sammenstødet mellem "evangeliet og retsplejeloven" ikke var et smukt syn.

Ved en lovændring blev også overenskomstansatte præster omfattet af loven. Det skete efter forslag fra den af kirkeministeren nedsatte arbejdsgruppe om gejstlige læresager, der afgav rapport i 2006. Arbejdsgruppen havde også foreslået en bestemmelse indsat i loven om, at kirkeministeren skulle fastsætte regler om den tilsynsførende biskops forberedelse af sagen, forinden sagen på biskoppens forlangende rejses ved præsteretten. Forslaget var ikke indeholdt i ministerens forslag til lovændring, men ordningen med forudgående undersøgelsesvalg blev indført administrativt ved et cirkulære. Reglerne har endnu ikke været anvendt.

Det har været diskuteret, om lærenævn, som det kendes i Norge, er at foretrække for domstolsbehandling af læresager. Det er særligt Hans Gammeltoft-Hansen og Peter Garde, der har ytret sig. I to indlæg i "Retten og den rette lære" fra 2007 (s. 147ff og s. 181ff) har de to redegjort for deres synspunkter, der nedenfor gengives i sammentrængt form:

Gammeltoft-Hansen fremdrager tre hovedhensyn 1) ønsket om saglig korrekthed, 2) retssikkerhed, særlig præstens retssikkerhed og 3) "adækvans", som han anvender på henholdsvis lærenævn og den eksterne domstol, idet han på forhånd udskyder den administrative løsning og den interne domstol som klart mindre betryggende. Med hensyn til 1) giver han lærenævnet prisen, bl.a. på grund af det større antal medvirkende, mens man kan befrygte, at de fåtallige teologiske dommere i præsteretten ikke har saglig ekspertise inden for den gren af teologien, sagen omhandler, fx. to eksperter i Gamle Testamente i en sag om dåbssynet. Med hensyn til 2) anerkender han, at den eksterne domstol som udgangspunkt er stærkest, men at den har sine begrænsninger, særlig ved inhabilitetsfaren, accentueret såfremt begge meddommere er teologisk uenige med den indklagede præst, hvilket ikke er en utænkelig konsekvens af lodtrækningsproceduren ved udpegning af meddommerne. Omvendt kan lærenævnet forbedres ved inddragelse af en dommer som juridisk mødeleder (uden stemmeret). Med hensyn til 3) er lærenævnets samtaleform mindre tyngende, ja stødende end retsvæsenets ceremonier, fx. "Thi kendes for ret: Gud er handlende subjekt i dåben."

Peter Garde, der fastholder præsteretten (eller en anden domstol) som rette forum, mener ad 1), at de teologiske meddommere som udgangspunkt er egnede til at løse alle sager for præsteret med teologisk indhold. Opstår der vanskelige spørgsmål, står det begge parter frit at indkalde særlig sagkyndige vidner, som sket i Snedstedsagen. Lærenævnets forventeligt stærke bisperepræsentation er ingen garanti for særlig sagkundskab, da biskopper udnævnes efter valg, hvor kirkepolitiske overvejelser vejer tungest. Ad 2) noterer Garde Gammeltoft-Hansens halve indrømmelse, og det hævdes, at der kun er grund til at antage inhabilitet, såfremt dommerne udtrykkeligt har udtalt sig for eller imod den indklagede præst i sagens konkrete anledning, mens generel teologisk (u)enighed ikke skaber inhabilitet. Udpegning ved lodtrækning fra en liste fastholdes, idet ad hoc-udvælgelse, særlig hvis præsten får adgang til at udpege den ene dom-

mer, vil være ødelæggende. Bispedominansen i lærenævnet skaber langt større frygt for inhabilitet. Ad 3) bestrider Garde, at retssagens form er særlig tyngende, tværtimod er den nødvendig for, at mødet ikke skal opløses i uforpligtende samtale, hvor den nøjagtige ordlyd af særlig præstens udtalelser er uvis, modsat retssagens skarpe klarhed.

Man kan rejse spørgsmålet, om der overhovedet er brug for præsteretten i en selvstændiggjort folkekirke. I andre trossamfund træder staten jo ikke automatisk til i form af domstolssystemet (præsteretten) for at løse stridigheder mellem arbejdsgiver og arbejdstager.

Hertil kan anføres, at folkekirken uanset den foreslåede selvstændighed fortsat er det trossamfund, hvortil den overvejende del af befolkningen har tilsluttet sig, og at folkekirken – qua dette forhold – nyder en grundlovsbeskyttet særstilling. Meget taler således for at bevare en særlig gejstlig retspleje.

Man kan endelig rejse spørgsmålet, om det fortsat er rimeligt og hensigtsmæssigt, at folkekirkens præster i disciplinærsager på grund af lov om gejstlig behandling af læresager er underlagt andre (gunstigere) regler end dem, der gælder for andre tjenestemænd, fx inden for politi og forsvar, jf. tjenestemandenslovens kapitel 9 om særbestemmelser for folkekirkens tjenestemænd. Man kan også spørge, om behandlingen af disciplinærsager i domstolsform indebærer en i retssikkerhedsmæssig henseende ubegrundet favorisering af præster sammenholdt med andre tjenestemænd. Dette kan vel ikke helt afvises, men allerede siden tiden før Danske Lov har der været en særlig regulering af præsters forhold begrundet i præsteembedets særlige funktion. Det afgørende er imidlertid, at domstolsbehandlingen af læresager principielt ikke sker i den enkelte præsts interesse, men i folkekirkens interesse. Forkyndelsen sikres herved frihed i forhold til de administrative myndigheder i form af kirkeminister, biskop og provst ved, at den retlige afgørelse af læresager er henlagt til en uvildig domstol, hvis uafhængighed er sikret i grundloven.

Nogle svagheder ved loven bør dog nævnes i denne sammenhæng. Det bestemmes således ikke nærmere i loven, hvornår et forhold kan betegnes som en læresag og dermed henhører under præsterettens kompetence. Man kan også overveje det rimelige i, at en præst ikke kan forlange at få sin sag for præsteretten. Præsten har altså ingen beskyttelse mod en biskop, der undlader at rejse læresag for i stedet at rejse en (ordinær) disciplinærsag efter tjenestemandenslovens almindelige regler. (Garde 2011, s. 45).

Der har ikke i den af Selskab for Kirkeret nedsatte arbejdsgruppe været enighed om at foretrække at bevare præsteretten eller at oprette lærenævn. Selskabets forfatningsforslag lader derfor dette spørgsmål stå åbent.

H. Tilsyn

Efter § 45, 1. led, i menighedsrådsloven varetages tilsynet med menighedsrådenes økonomiske forvaltning af provstiudvalget og stiftsøvrigheden, mens tilsynet med menighedsrådene i øvrigt efter 2. led udføres af biskoppen. Stiftsøvrigheden består af vedkommende direktør for statsforvaltningen (med titel af stiftamtmand) og biskoppen.

Efter § 46 kan stiftsøvrigheden som tilsynsmyndighed 1) annullere et menighedsråd beslutninger for at bringe en ulovlighed til ophør og midlertidigt suspendere et menighedsråds beslutning, 2) pålægge de menighedsrådsmedlemmer, som er ansvarlige for en ulovlig undladelse, tvangs bøder, 3) anlægge erstatningssag mod menighedsrådsmedlemmer, som er ansvarlige for, at kirkekassen (præstegårdskassen) er påført tab, og 4) frafalde sagsanlæg mod at det eller de pågældende menighedsrådsmedlemmer betaler en bod til kirkekassen.

Stiftsøvrighedens afgørelser efter § 46 kan indbringes for kirkeministeren, jf. § 47.

Stiftsøvrigheden har samme beføjelser i forhold til provstiudvalg og dets medlemmer, jf. § 17b, stk. 8, i lov om folkekirkens økonomi.

Beføjelserne svarer til de reaktionsmuligheder, statsforvaltningerne har over for kommunerne (og regionerne), jf. kommunestyrelseslovens §§ 50a-51. Statsforvaltningen fører tilsyn med, at kommunerne overholder den lovgivning, der særligt gælder for kommunale myndigheder. Tilsynet omfatter ikke ansættelsesretlige regler. Kun helt undtagelsesvist er statsforvaltningen tillagt en godkendelsesbeføjelse. Tilsynet er et rent legalitetstilsyn.

Ovennævnte begrænsninger fremgår ikke af menighedsrådsloven.

I modsætning til det kommunale tilsyn varetager stiftsøvrigheden ved siden af tilsynet administrative funktioner i relation til menighedsråd og provstiudvalg. Disse funktioner er dog de senere år blevet begrænset, særlig i forbindelse med kommunalreformens ikrafttræden og nedlæggelsen af de hidtidige statsamter og dannelsen af de nye færre statsforvaltninger.

Det gælder økonomiforvaltningen. Efter § 10 i lov om folkekirkens økonomi bestyres fællesfonden af stiftsøvrighederne (og et administrativt fæl-

lesskab) efter bestemmelser fastsat af kirkeministeren og under ansvar over for kirkeministeren. Videre skal årsrapporten for stiftets forbrug af midler fra fællesfonden påtegnes af stiftsøvrigheden, jf. § 15 i bekendtgørelse om budget og regnskabsvæsen mv. for fællesfonden, jf. under I nedenfor. Men også på administrative områder, der ikke vedrører økonomi, er stiftsøvrigheden tillagt kompetence. Fx. skal forslag til ændring eller istandsættelse af kunstnerisk udsmykning af kirker og ændring af kirkegårdes indhegning og indgangspartier således godkendes af stiftsøvrigheden, jf. § 11, stk. 3, og § 17 i bekendtgørelse om folkekirkens bygninger og kirkegårde.

Udover tilsynet med menighedsrådene udfører biskoppen tilsyn med præster (og provster som præster) for at sikre, at forkyndelse og kirkelig betjening er i overensstemmelse med folkekirkens bekendelsesgrundlag og den autoriserede liturgi. Det gejstlige tilsyn har hjemmel i DL 2-17-1 og 2-17-7. Da der ikke består et egentligt over- og underordningsforhold mellem biskop og præster, må det gejstlige tilsyn retligt indskrænkes til at påse, at de gældende regler om bekendelsesgrundlag og liturgi overholdes. Herudover fører biskoppen tilsyn med, at tjenestemandsansatte præster overholder tjenestemandsløvgivningen og lovgivningen i øvrigt. (Espersen 2000, s. 60).

Man kan naturligvis rejse spørgsmålet, om der overhovedet skal være et tilsyn med menighedsråd, provstiudvalg og præster.

Da præster efter forslaget bevarer deres hidtidige ansættelsesforhold, er der ikke grund til at ændre i det gejstlige tilsyn mv. Også biskoppens tilsyn med menighedsrådenes ikke-økonomiske forvaltning kan opretholdes. Det kan også ses som en sikring af, at præsterne handler i overensstemmelse med den evangelisk-lutherske lære, og at menighedsrådene mv. fungerer i overensstemmelse med reglerne i menighedsrådsloven.

Da folkekirken efter forslaget fortsat skal være en del af den offentlige forvaltning, jf. afsnit B. ovenfor, og staten fortsat skal understøtte folkekirken, forekommer det rettest, at der også i fremtiden skal være et økonomisk tilsyn med menighedsrådenes og provstiudvalgenes økonomiske forvaltning. Det kan indskrænkes til områder, hvor staten yder støtte, men for at undgå kritik af den økonomiske forvaltning i almindelighed, er det ønskeligt, at der fortsat består et statsligt tilsyn.

Det rimer imidlertid ikke med den foreslåede mere selvstændige status for folkekirken, at en statslig myndighed deltager i administrationen af folkekirkens anliggender, hvad enten det er på økonomiområdet eller på

andre områder. Det foreslås derfor, at tilsynet træder et skridt tilbage og alene kommer til at fungere som tilsyn svarende til tilsynet med kommunerne. Det foreslås videre, at dette tilsyn som på det kommunale område udføres af statsforvaltningerne, og at kirkeministeren varetager den funktion, som indenrigs- og sundhedsministeren varetager på det kommunale område. Det foreslås, at der kommer til at gælde samme begrænsninger i tilsynet, som gælder på det kommunale område, så tilsynet alene er et legalitetstilsyn og alene vedrører reglerne på det folkekirkelige område. Forslaget indebærer således, at funktionen som stiftamtmand ophører.

Som en konsekvens af ovenstående foreslås det, at de administrative opgaver, der nu udføres af stiftsøvrigheden, i fremtiden varetages af biskoppen. Det foreslås videre, at biskoppens hidtidige tilsyn på det økonomiske område (som deltager i stiftsøvrigheden) fortsætter som et internt tilsyn for at sikre et sammenhængende biskoppeligt tilsyn.

I. Økonomi

Folkekirkens økonomi er kompliceret. Det skyldes dels de forskellige indtægtskilder, dels de mange niveaudelte omkostningssteder. Der foreligger ikke et samlet regnskab for folkekirken med resultatopgørelse og balance påtegnet af revisor, men en samlet opgørelse kan stykkes sammen af statsregnskabet, fællesfondens regnskab og regnskaberne for kirkekasserne mv. (Christensen 2006, s. 53ff).

Kirkeministeriet viser – med en vis forsinkelse – på sin hjemmeside en konsolideret opgørelse over folkekirkens indtægter og udgifter fordelt på omkostningssteder og formål. Den seneste er for 2009 og viser samlede indtægter på 7.149 mio. kr. Heraf udgør lokalkirkeskat 4.677 og landskirkeskatten 722 mio. kr. Kirkeskatten andrager således 75 pct. af indtægterne. Statstilskuddet er på 1.034 mio. kr. svarende til 15 pct. De øvrige indtægter på 706 mio. kr. hidrører fra kirkegårdsdrift, boligbidrag, indtægter fra kirkens ejendomme og renter.

Lokalkirkeskatten, der udgør 86 pct. af de lokale kassers indtægter, fastsættes af provstiudvalget, eller budgetudvalget hvor kommunen omfatter flere provstier mv., og fordeles af dette til kirkekasserne og provstiudvalgskasserne efter reglerne i lov om folkekirkens økonomi. Den største indtægtskilde i folkekirken fastsættes således af folkekirken selv. Dette er i god overensstemmelse med forslaget om en selvstændiggørelse af folkekirken.

Derimod fastsættes landskirkeskatten af kirkeministeren, jf. økonomilovens § 15, stk. 3. Landskirkeskatten fastsættes således ikke af lovgivningsmagten som andre skatter, jf. grl. § 43, hvorefter skatter opkræves ved lov. Det gør lokalkirkeskatten selvsagt ikke, men denne kan sammenholdes med kommuneskatten, der også fastsættes lokalt af kommunen, hvad der ikke antages at være i strid med § 43. Det er vigtigt i den forbindelse at erindre, at man ikke ved grundlovsrevisionen i 1953 fandt anledning til at "normalisere" forholdet. (Esdahl, 2004, s. 457). Det er derfor samlet set nok mest dækkende at betragte kirkeskatten som et kontingent, der pålignes medlemmer af folkekirken. Ønsker man ikke at være medlem, skal man heller ikke betale kirkeskat.

Det er ikke rimeligt ved en selvstændiggørelse af folkekirken at bibeholde en ordning, hvorefter landskirkeskatten fastsættes af kirkeministeren. Det foreslås derfor, at kompetencen overføres til kirkerådet.

Efter § 20, stk. 1, i økonomiloven afholder staten udgifterne til løn og pension mv. til biskopperne samt udgifterne til pension mv. til præster og præster. Efter § 20, stk. 2, yder staten et årligt tilskud til fællesfonden svarende til 40 pct. af fællesfondens udgifter til løn til præster og provster. Hertil kommer mindre statstilskud til restaurering af kirker mv. Endeligt yder staten til folkekirken et større tilskud som kompensation for omlægning af skattesystemet. Dette tilskud fremgår ikke af økonomiloven.

Statstilskuddet er flere gange foreslået omlagt til bloktilskud, senest i betænkning nr. 1511 fra 2009. (Nepper-Christensen 2010, s. 151ff, og Christensen 2010, s. 159ff).

Regeringsgrundlaget fra 2007 indeholdt således følgende erklæring om folkekirken:

"Af hensyn til den brede opbakning bag folkekirkeordningen vil regeringen omlægge statens økonomiske støtte til folkekirken fra et tilskud til præstelønninger mv. til en støtte til samfundsopgaver, som folkekirken varetager, f.eks. inden for kirkegårdsdrift og vedligeholdelse af kirkebygningerne. Der skal støtte – uden at ændre på den økonomiske byrdefordeling mellem staten og kirken – omlægges til bloktilskud."

I bloktilskudsudvalgets betænkning behandles også betydningen af grundlovens § 4, 2. led, hvorefter folkekirken understøttes af staten. Det afvises med støtte i et notat fra Justitsministeriet, at § 4 taler imod, at støtten kan omlægges fra kirkens kerneydelser til de nævnte samfundsopga-

ver, ligesom det antages, at præsters tjenestemandstatus kan opretholdes uanset en omlægning til bloktilskud.

I betænkningen beskrives forskellige modeller for bloktilskud – nationalt niveau, regionalt niveau, lokalt niveau samt en kombination af nationalt og regionalt niveau – uden at man dog lægger sig fast på en bestemt model. Repræsentanterne for de ikke-statslige organisationer i udvalget tilkendegav, at man foretrak en videreførelse af den hidtidige ordning, men anførte, at man i givet fald ville foretrække en kombination af det nationale og regionale niveau.

Bloktilskudsudvalgets betænkning førte som bekendt ikke til noget lovgivningsinitiativ.

En ordning med bloktilskud til (delvis) dækning af de udgifter, der følger af samfundsopgaver, som folkekirken varetager, til afløsning af den nuværende procentrefusion til især med præstelønninger, forekommer at være i god overensstemmelse med overvejelserne om en selvstændiggjort folkekirke. Det foreslås derfor, at statens tilskud omlægges til bloktilskud som anført i betænkning 1511, og at man ved den nærmere udformning af ordningen koncentrerer sig om en kombination af det nationale og regionale niveau.

Fællesfonden er ifølge økonomilovens § 10 folkekirkens fælleskasse. Fællesfonden bestyres af stiftsøvrighederne og et administrativt fællesskab efter bestemmelser fastsat af kirkeministeren og under ansvar over for kirkeministeren. Landskirkeskatten og statstilskuddet efter § 20, stk. 2, udgør fællesfondens hovedindtægter. Udgifterne er fastlagt i § 11.

Fællesfonden er stadig en mærkelig størrelse, men ved bekendtgørelsen om budget og regnskabsvæsen m.v. for fællesfonden fra 2011 er der kommet mere styr på området. Fællesfondens regnskabsvæsen følger således nu statens regler, dog med en række undtagelser herfra, jf. § 1. Efter § 6 oprettes der en såkaldt budgetfølgegruppe, der har til opgave at have indseende i kirkeministeriets budgetopfølgning af fællesfonden og løbende rådgive ministeriet herom samt til at rådgive kirkeministeren om fastlæggelsen af fællesfondens budget og om evt. efterfølgende budgetændringer. Budgetfølgegruppen består af en biskop, en stiftamtmand, en stiftskontorchef samt repræsentanter fra Landsforeningen af Menighedsråd, Provsteforeningen og Kirkeministeriet. Der afholdes årlige budgetsamråd med deltagelse af en læg repræsentant for stiftsrådene samt observatører fra personaleorganisationerne på folkekirkeområdet. Budgetsamrådet har til op-

gave at have indseende med fællesfondens regnskab og at drøfte spørgsmål om prioritering af fællesfonden forud for budgetfølgegruppens rådgivning af kirkeministeren om fastsættelsen af budgettet.

En selvstændiggjort folkekirke må have rådighed over sin økonomi. Det foreslås derfor, at fællesfonden overføres til kirkerådets bestyrelse. Som konsekvens bortfalder kirkeministerens funktioner på området. Budgetfølgegruppen som rådgivningsorgan for ministeren kan ikke opretholdes med dets nuværende sammensætning med statslige repræsentanter og opgaver. Men et rådgivende organ med repræsentanter for stiftsrådene samt biskopper, provster og præster og folkekirkens øvrige ansatte til at bistå kirkerådet i administrationen af fællesfonden forekommer nærliggende.

Man kan rejse spørgsmålet, om fællesfondens regnskabsvæsen skal følge de statslige regler. Hertil kan anføres, at inddragelsen under de statslige regler betød et stort fremskridt bort fra en ikke hensigtsmæssig ordning af fællesfondens budget- og regnskabsforhold. Hertil kommer, at en selvstændiggjort folkekirke fortsat skal være en del af den offentlige forvaltning som anført ovenfor, og at en væsentlig del af indtægterne hidrører fra staten. Det foreslås derfor, at de statslige regler fortsat skal gælde for fællesfondens budget og regnskab. Det foreslås i fortsættelse heraf også at bibeholde revisionsordningen, således at revisionen af fællesfondens regnskaber varetages af Rigsrevisionen.

Litteratur

- Auken, Margrethe (1993), *Kirkens identitet* i Kirkens mund og mæle, red. Margrethe Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smith. Anis.
- Bakkevig, Trond (2010), *Den norske kirkes finansiering og kirkens legitimitet* i Bekendelser og kirkeordninger, Kirkeretsantologi 2010, s. 235ff. Selskab for Kirkeret.
- Balslev-Clausen, Zacharias (2007), *Folkekirkens indre anliggender – myte eller realitet?* I Kirkeretsantologi 2007, s. 125ff. Selskab for Kirkeret.
- Christensen, Peter (2006), *Folkekirken og finansloven* i Udfordringer til folkekirken, s. 53ff, red. Jens Holger Schjørring og Jens Torkild Bak. Anis.
- Christensen, Peter (2010), *Omlægning af statens tilskud til folkekirken* i Bekendelse og kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010, s. 159ff. Selskab for Kirkeret.

- Christoffersen, Lisbet (1998), *Kirkeret, mellem stat, marked og civilsamfund*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet (2001), *Om pilotering i dansk religionsret* i Samfundsvidenskabelige syn på det religiøse, s. 37ff, red. Lisbet Christoffersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet (2004), *Folketingets Ombudsmand og folkekirkens lære og forkyndelse* i Festskrift til Hans Gammeltoft-Hansen, s. 119. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet (2006), *Europæisk perspektiv på religion i dansk forfatningsret* i Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, s. 63ff, red. Henrik Zahle, 2. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet (2010): *Church Autonomy in Nordic Law?* i Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, s. 563ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modéer og Svend Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Christoffersen, Lisbet (2010a), *Not even believing in belonging: States and Churches in Five North-European (Post-)Lutheran Countries* i Law & Religion in the 21st Century – Relations between States and Religious Communities, s. 187ff, red. Silvio Ferrari og Rinaldo Christofori. Ashgate Pbl.
- Christoffersen, Lisbet (2010b), *Vestnordiske kirkeordninger i retskulturelt krydspres* i Bekendelse og Kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010, s. 243ff. Selskab for Kirkeret.
- Christoffersen, Lisbet (2010c): *State, Church and Religion in Denmark at the Beginning of the 21st Century* i Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, s.1453ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modéer og Svend Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Clausen, H.N. (1825), *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*. Kjøbenhavn.
- Die Barmer Theologische Erklärung. Einführung und Dokumentation* (1984),. Hg. v. A. Burgsmüller u. R. Weth. Neukirchen.
- Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. Göttingen 1967
- Esdahl, Pernille (2004), *Kirkeministerens økonomiske særkompetencer* i Kirkeretsantologi 2004, s. 448ff. Selskab for Kirkeret.
- Espersen, Preben (2000), *Kirkeret i grundtræk*. Nyt juridisk forlag.
- Ferrari, Silvio (2010), *Introduction to European Church and State Discourses* i Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, s. 23 ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modéer og Svend Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Friedner, Lars (1999 ff), *Church and State in Sweden* artikler i European Journal for Church and State Research, Peeters.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (1984), *Forkyndelsesfrihed i retlig belysning* i Retsvidenskabeligt Institut [A], s. 50ff. Kbh.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (1991), *Kirkerettens dobbelte normsystem* i Kirkeretsantologi 1991, s. 152-165. Selskab for Kirkeret.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (1997), *Det almindelige præstedømme og Folkekirkenes styre – juridisk set* i Kirkeretsantologi 1997, s. 107-127. Selskab for Kirkeret.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (1999), *Grundloven, religionsfriheden og Folkekirken* i Folketingets festskrift i anledning af grundlovens 150-års-jubilæum den 5. juni 1999, s. 445ff. Folketingets Præsidium.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (2002), *Folkekirken "indre anliggender" – set i lyset af grundloven* i Århus Stifts Årbog 2002, s. 64ff. Århus Stift.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (2006) kommentarer til grl. § 4 og § 66 i Danmarks Riges Grundlov med kommentarer, s. 136ff og s. 411ff, red. Henrik Zahle, 2. udgave. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gammeltoft-Hansen, Hans (2007) i *Retten og den rette lære*, s. 147ff, red. Eberhard Harbsmeier, Lisbet Christoffersen og Niels Henrik Arendt. Aros.
- Garde, Kristine (2006), *To læresager i Folkekirken*, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Garde, Kristine (2011), *Retsteologi*. Nyt Juridisk Forlag.
- Garde, Peter (2007) i *Retten og den rette lære*, s. 181ff, red. Eberhard Harbsmeier, Lisbet Christoffersen og Niels Henrik Arendt. Aros.
- Geismar, E. (1933), *Etik. Samfundslivets Etik*. København.
- Glædemark, H. J. H. (1948), *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark*. Ejnar Munksgaard.
- Grane, Leif (1997), "Kan det almindelige præstedømme bruges til noget?" i Kirkeretsantologi 1997. Selskab for Kirkeret.
- Hansen, Jakob Reinert (2010), *Nyordningen af folkekirken på Færøerne* i Beken- delser og kirkeordninger, Kirkeretsantologi 2010, s. 175ff. Selskab for Kirkeret.
- Horstmann, Johannes (1966) *Kirkens røst – dens ja og nej*. Tidehverv.
- Hugason, Hjalti (2010a), *A Case Study of the Evolution of a Nordic Lutheran Majority Church* i Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, s. 107 ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modéer og Svend Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Hugason, Hjalti (2010b), *Isländska folkkyrkan – "fri" kyrka I relation till staten i* Bekendelser og kirkeordninger, Kirkeretsantologi 2010, s. 217ff. Selskab for Kirkeret.
- Høgenhaven, Jesper (2003), *De helliges forsamling*, i Tidehverv.
- Jensen, N.O. (1967), *Den sande og den falske kirke, belyst ud fra Luther*. Tidehverv.
- Jørgensen, Theodor (1996), *Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati* i Preben. Espersen, Theodor Jørgensen, Jørgen Stenbæk, Lisbet Christoffersen, Hans Ravn Iversen: Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati. Anis.
- Kirkens ja og nej* (1964). Udgivet af en kreds af præster. Thisted.
- Kirkens mund og mæle* (1992), red. Margrethe Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smith. Anis.
- Kirkeordinansen* [1989] 1537/39. Tekststudgave med indledning og noter ved Martin Schwarz Lausten. Odense.
- Krarup, Søren (2009), *Længe leve folkekirken*, Tidehverv.
- Langballe, Jesper (1995), *Som mand og kvinde*, Tidehverv.
- Lilleør, N.C. (2003), *En dansk kirkeminister*, i Tidehverv.
- Kirkens mund og mæle* (1992), red. Margrethe Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smith. Anis.
- Kirkeretsantologi 1994. Selskab for Kirkeret.
- Lindhardt, P.G. (1967), *Stat og kirke*. København.
- Luther, Martin (1510), *Von der Freiheit eines Christenmenschen*.
- Luther, Martin (1520), *An den christlichen Adel deutscher Nation*.
- Luther, Martin (1523), *Daß eine christliche Versammlung oder Gemeinde Recht und Macht hat, über alle Lehre zu urteilen und Lehrer zu berufen, ein- und abzusetzen, aus der Schrift begründet und nachgewiesen*.
- Luther, Martin (1528), *Unterricht der Visitatoren an die Pfarrer im Kurfürstentum Sachsen*.
- Luther, Martin (1539), *Von den Konziliis und Kirchen*.
- Løgstrup, K.E. (1956), *Den etiske fordring*. København.
- Løgstrup, K.E. (1961), *Kunst og etik*. København.
- Løgstrup, K.E. (1972), *Hjælp og hersk* i De store ords teologi ved O. Jensen, P. Widmann, K.E. Løgstrup. København.
- Martensen, H.L. (1878), *Den christelige Ethik. Den specielle Deel. Anden Afdeling: Den sociale Ethik*. Kjøbenhavn.

- Martensen, H.L. (1867), *Den danske Folkekirkes Forfatningspørgsmaal*. Kjøbenhavn .
- Martensen, H.L. (1883), *Af mit Levnet III*, Kjøbenhavn.
- Mynster, J.P. (1831), *Om Begrebet af den christelige Dogmatik*. Kjøbenhavn.
- Mynster, J.P. (1848), *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*. Andet Bind. Kjøbenhavn.
- Mynster, J.P. (1850), *Grundlovens Bestemmelser med Hensyn til de kirkelige Forhold i Danmark*. Kjøbenhavn.
- Mynster, J.P. (1851), *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*. Kjøbenhavn.
- Nepper-Christensen, Henrik (2010), *Bloktilskud til folkekirken* i Bekendelse og kirkeordninger. Kirkeretsantologi 2010, s. 151ff Selskab for Kirkeret.
- Petersen, Sofie (2010), *Grønland, grundloven og gejstligheden – folkekirken i Grønland* i Bekendelser og kirkeordninger, Kirkeretsantologi 2010, s. 193ff, Selskab for Kirkeret.
- Prenter, Regin (1967), *Skabelse og genløsning. Dogmatik*, København.
- Rasmussen, Jens (2011), *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark. Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede. De kirkepolitiske perspektiver*. Syddansk Universitetsforlag.
- Raun Iversen, Hans (1992), *Folkekirkeordningens udvikling* i Kirkens mund og mæle, s. 173ff, red. Margrethe Auken, Kaj Bollmann, Else Marie Bukdahl, Erik A. Nielsen og Laue Traberg Smith. Anis.
- Raun Iversen, Hans (1996), *Livet i evangeliets modtagelse. De døbtes præstedømme som menighedspleje og deltagelse i folkekirkens ledelse* i Preben Espersen, Theodor Jørgensen, Jørgen. Stenbæk, Lisbet Christoffersen og Hans Ravn Iversen: *Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati*. Anis.
- Skydsgaard, K.E. (1972), *Traditio et traditiones*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.
- Smith, Eivind (2010), *And They Lived happily Together? On the relationship between confessionalism, establishment and secularism under the constitution of Norway* i Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives, s. 123ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modéer og Svend Andersen. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Stenbæk, Jørgen (1996), *Retsteologiske aspekter af den lutherske tolkning af det almindelige præstedømme*, i Preben. Espersen, Theodor Jørgensen, Jørgen Stenbæk, Lisbet Christoffersen og Hans Ravn Iversen: *Det almindelige præstedømme og det folkekirkelige demokrati*. Anis.

- Wandal, Hans (1663-72), *Juris regii anapeuthynou, et solutissimi, cum potestate summa nulla, nisi deo soli, obnoxia, regibus christianis, e juris divini pandectis V. & N. Testam., atque ecclesie utriusque, judaicae juxta ac Christianae, praxi & testimoniis, luculenter asserti*. Haunia.
- Witte, Jr., John (2010): *Introduction to American Law & Religion Discourse* i *Law & Religion in the 21st Century – Nordic Perspectives*, s. 43ff, red. Lisbet Christoffersen, Kjell Å. Modér og Svend Andersen. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Zahle, Henrik (2003), *Dansk forfatningsret*, bind 3, Christians Ejlers' Forlag.
- Aagaard, A.M. (1991), *Identifikation af kirken*. Anis.

Præsentationen af “En kirkeforfatning anno 2011”

– reaktionerne herpå og hvad der siden skete

Peter Christensen

1. Præsentationen

På årsmødet i Selskab for Kirkeret den 26. september 2011 præsenteredes Selskab for Kirkerets rapport “En kirkeforfatning anno 2011”. Det foregik ved, at rapporten, der var blevet mangfoldiggjort så sent som dagen før, omdeltes til de fremmødte, hvorefter den blev gennemgået af medlemmer af arbejdsgruppen bag rapporten.

Svend Andersen fortalte om de teologiske overvejelser om en kirkeforfatning (kapitel IV), og Peter Garde redegjorde for de hidtidige forsøg på en kirkeforfatning (kapitel V). Herefter gennemgik Lisbet Christoffersen kirkeforfatningsspørgsmålet i relation til majoritetskirker i Nordeuropa i lyset af europæiske religionsret (kapitel VI). Endelig redegjorde Peter Christensen, formand for arbejdsgruppen og selskabet, for baggrunden for selskabets initiativ til at udarbejde forfatningsforslaget (kapitel III) og selve forslaget, der er indeholdt i rapportens kapitel VII.

Formanden understregede, at rapporten skal ses som et bidrag til de diskussioner om folkekirkens struktur, som forventedes i den kommende tid, og at man med forfatningsforslaget har ønsket at give et bidrag til, at grundlaget for debatten kan blive så godt som muligt. Han fremhævede særligt, at der ikke med forfatningsforslaget tilsigtedes en adskillelse mel-

lem stat og kirke. Forslaget skulle tværtimod tjene til at vise, at man inden for grundlovens rammer udmærket kan selvstændiggøre og modernisere folkekirken, så den bliver bedst muligt skikket til at møde de store og svære udfordringer, folkekirken står over for i dag.

Den efterfølgende debat var selvsagt præget af, at medlemmerne ikke forud for mødet havde haft lejlighed til at sætte sig ind i forfatningsforslaget. Alligevel var der en livlig debat, især om det foreslåede kirkeråd og kirkemøde. Efter forslaget udgør de 10 stiftsråd kirkemødet, der vælger kirkerådet, som består af lige mange læge som gejstlige. Det blev fremført, at denne indirekte valg måde var unødigt kompliceret, ligesom det med vægt blev fremført om kirkerådets sammensætning, at man i dag næppe skulle føle sig så bundet af forarbejderne til § 80 (nu § 66) i junigrundloven. Også spørgsmålet om dronningens relation til folkekirken, hvis et kirkeråd skulle overtage fastsættelsen af regler og ritualer vedrørende kirkelige handlinger mv., blev rejst.

Debatten afsluttedes med, at alle – både medlemmer af selskabet og andre interesserede – blev indbudt til at give deres mening til kende om rapporten, der hurtigt efter årsmødet blev lagt ud på selskabets hjemmeside (www.kirkeret.dk), hvor den stadig kan ses. Fristen for bemærkninger blev fastsat til den 1. november, senere forlænget til den 1. december 2012.

2. Høringen blandt selskabets medlemmer m. fl.

I det følgende redegøres der for de modtagne bemærkninger til rapporten og det heri indeholdte forfatningsforslag.

I en mail med overskriften “Kristendommens folkelighed bør præge en dansk kirkeforfatning” anfører Finn Riber Jensen, fhv. provst, med udgangspunkt i et citat af Chr. Thodberg om sammenhængen mellem kristendom og folkelighed, at de afgørende udfordringer til den fremtidige folkekirkeordning ligger i de lokale sammenhænge, hvor folket møder kirken, og kirken møder folket. Han finder selskabets initiativ prisværdigt, men mener ikke, det kan være rigtigt at begynde i toppen, når det drejer sig om at sikre en folkekirkeordning, hvor det vigtigste er at sikre kristendommens folkelighed.

Han anfører herefter:

“Vi vender os derfor til de steder, hvor kirken møder folket, og folket møder kirken, altså i sogne, provstier og stifter. Her er kristendommens folkelighed på spil. Og her er der brug for et vist system, en vis orden! Det drejer sig for det første om at få sat navn på alle de udfordringer og opgaver, der venter på at blive taget op af den danske folkekirke, og for det andet drejer det sig om at prøve at besvare spørgsmålet: Hvem tager sig så af disse mange og meget forskelligartede opgaver. Her kan der naturligvis ikke blive tale om præcise og detaljerede svar. Men vi kan da prøve med nogle antydninger. Om opgavernes art: Hvordan giver folkekirken den nødvendige hjælp til dåbsoplæringen? Forældrenes opgave, javel, men hvor har de dog brug for kirkens hjælp. Hvad med minikonfirmanderne, i det hele taget med kirke/skole-samarbejdet og med forholdet mellem kirkens pædagogiske og forkyndelsesmæssige opgaver. Og hvad med de mange ønsker om nye gudstjenesteformer og gudstjenestetider. Hvilke ubemærkede grupper sidder der rundt omkring, som har brug for de samtaler, der kunne give dem det sprog, hvori menneskelige fællesskaber kan leves. Det er vel vor tids form for mission i et gammelt kristent land. Og så er der diakonien og kontakten med kristne migrationsmenigheder.

Og hvem tager sig så af disse mangeartede opgaver? Ja, her må under alle omstændigheder et samarbejde til mellem tre niveauer: Sogne (menighedsråd), provstier (provstiudvalg) og stift (stiftsråd), alle tre niveauer med folkevalgte organer og teologisk sagkundskab og i provsti og stift desuden økonomisk og juridisk sagkundskab. Det vil nok være fornuftigt at begynde med, at der i hvert stift nedsættes et samarbejdsudvalg, som man kunne forestille sig havde biskoppen som formand, men som i øvrigt naturligvis skulle rumme repræsentanter fra de folkevalgte organer og fra provster og præster. Når menighedsrådene skal arbejde med på disse opgaver, forudsætter det naturligvis, at de får omfattende økonomisk og juridisk bistand til de administrative opgaver, de i dag kun kender alt for godt. Men der er også økonomi i samarbejdet, og det kræver naturligvis en lovgivning, som fastlægger reglerne for samarbejdsudvalgets økonomiske muligheder. Her må der nok appelleres til, at alle parter er indstillet på at give “den samarbejdende folkekirke” et reelt indhold i det håb, at et godt samarbejde er selve forudsætningen for, at forståelsen for kirke og kristendom kan vokse i befolkningen.

Når et stift har gennemarbejdet den mængde af opgaver, som ovenfor er antydnet, og andre, som de møder på deres vej, og har bestemt, hvor opgaverne bedst kan løses, så må det i en decentral opbygget kirkeforfatning respekteres som dette stifts bud på, hvordan fremtidens folkekirke skal se ud hos dem. Billedet bliver nok forskelligt fra stift til stift, men det er jo kun naturligt. Det landsdækkende kirkeråd (som vel egentlig mest naturligt kunne bestå af 4-5 personer fra hvert stiftsråd med en nærmere fastsat balance mellem lægfolk og teologer) har så som en af sine opgaver at formidle (og kommentere) hele billedet rundt i hele folkekirken, og hvis et stift har vanskeligheder med at få arbejdet gjort, så må kirkerådet naturligvis være til rådighed med hjælp. I øvrigt er der flere naturlige opgaver for kirkerådet: Orienterende møder med Folketingets kirkeudvalg og med Kirkeministeriet, med få års mellemrum fordeling mellem stifterne efter objektive kriterier af statens tilskud til folkekirken, på baggrund af udvalgsarbejder beslutning om de ændringer, der måtte findes nødvendige i folkekirkens liturgi, salmebog o. lign. Men i øvrigt bør et sådant landsdækkende kirkeråd udstyres med en positivliste over, hvad det i det hele taget må og skal beskæftige sig med. Og det ville nok være en fordel, hvis formandsposten i rådet skiftede hvert år, dels for at komme rundt i stifterne, dels for at undgå en magtkoncentration, som let kunne føre til splittelser i folkekirken i stedet for den samling og bredde, som måtte være det fornemste mål.”

Jes Fabricius Møller, lektor ph. d., Københavns Universitet (Saxo-institutet), sendte nedenstående mail:

“Selskabet for Kirkeret har skrevet et meget kompetent og afbalance- ret forslag. Det fortjener at stå i centrum for enhver ambition om en genforhandling af demarkationslinjerne mellem kirke og stat.

Selskabet synes dog at undervurdere betydningen af økonomien. Spørgsmålet om penge står så fjernt fra kirkens egentlige anliggende, at det ofte forsømmes, men netop når det handler om struktur og organisation, har man ikke råd til at forsømme økonomien, om man så kan sige. Mellemsgningerne er mange, så lad mig blot pege på de væsentligste forhold. Juridisk kommer man ikke uden om en ligestilling med de øvrige trossamfund. Det må indebære, at man ta-

ger stilling til to spørgsmål, nemlig at folkekirken medlemmer som de eneste betaler deres bidrag over skattebilletten, og at folkekirken medlemmer som de eneste ikke kan trække deres medlemsbidrag fra på selvangivelsen. Jeg vil foreslå en strategisk alliance med de øvrige trossamfund, der som bekendt slås med, at deres medlemmer ikke betaler, hvad de reelt har forpligtet sig til. Hvis folkekirken ender i en lignende situation, hvor medlemsbidragene reelt bliver frivillige, idet de skal betales på et girokort, vil økonomien bryde sammen. Folk vil falde fra, eller medlemmerne vil lyve frejdigt om indkomstgrundlaget for den frivillige kirkeskat. Hvis man i stedet indfører en fælles ordning, der betyder, at alle medlemsbidrag til trossamfund indbetales over skattebilletten, vil de øvrige trossamfund sandsynligvis klappe i hænderne. Hvad man gør med dem, der ikke ønsker at tilhøre et trossamfund, er åbent. Man kunne også overveje at udskille begravelsesvæsenet fra kirken økonomisk og administrativt. Det udelukker bestemt ikke muligheden for konfessionelle begravelsespladser, men det synliggør, at der er en betydelig udgift forbundet med at skaffe sig af med et lig på en menneskelig, kulturel og hygiejnisk forsvarlig måde, uanset konfession. Dertil kommer, at udgifterne til vedligeholdelsen af den historiske bygningsmasse jo påhviler menighederne, selvom det burde være en statslig opgave. Når det kommer til stykket, udgør folkekirken kerneydelse, forkyndelsen, en lille og ikke-voksende del af de samlede udgifter.”

Mailen var til orientering vedhæftet to artikler forfattet af Fabricius Møller, om økonomi (“Folkekirken økonomi og staten” i *Dansk Kirketidende* nr. 2006/10, og “Bloktilskud og folkekirken selvstændighed” i *Kritisk forum for praktisk teologi* nr. 124).

Fabricius Møllers mail var tillige vedhæftet et svar til Søren Holm Seerup, dommer og formand for Store Magleby menighedsråd. I artiklen, der er trykt i *Dansk Kirketidende* nr. 2011/11, anfører Holm Seerup, at hvis Folketinget og kirkeminister skal skiftes ud med et kirkeråd, må der stilles meget store krav, hvis dette organ skal opnå samme legitimitet som de nuværende myndigheder. Efter hans opfattelse er modellen med et indirekte valgt kirkeråd også mindre hensigtsmæssig.

Han anfører som mulige alternativer følgende:

“Organer. Ved vurdering af mulige alternativer forekommer det hensigtsmæssigt at holde fast i en model med Kirkemøde og Kirkeråd. Imidlertid bør Kirkemødet som den valgte forsamling ikke reduceres til et debatforum med rådgivende beføjelser. Kirkemødet bør efter min opfattelse have status af folkekirkens generalforsamling, der kan træffe beslutning på alle de områder, som en kirkelig styrelseslov lægger ud til det kirkelige selvstyre, herunder valg af alle Kirkerådets medlemmer. Kirkerådet bør efter min opfattelse have status som folkekirkens bestyrelse, der udøver sin virksomhed inden for de rammer, som Kirkemødet og styrelsesloven udstikker. Fordelen ved denne model kan være, at den genspejler den nuværende ordning med Folketing og ministerium, ligesom de fleste folkekirkemedlemmer vil kunne genkende modellen fra det almindelige danske foreningsdemokrati.

Valg. Skal Kirkemødet sikres legitimitet forekommer to modeller relevante, nemlig en medlemsbaseret model og en menighedsbaseret model. I den medlemsbaserede model vælges samtlige af Kirkemødets medlemmer hvert 4. år af og blandt de folkekirkemedlemmer, der på valgdagen er fyldt 18 år. Man bemærker, at der blandt de valgbare vil være såvel almindelige medlemmer, menighedsrådsmedlemmer, præster, provster og biskopper. Man kan dog med føje frygte, at stemmeprocenten ved valgene vil blive forsvindende lille, hvilket på egen besynderlig vis kan undergrave modellens folkelige legitimitet. Dette kan være argumentet for at foretrække en menighedsbaseret model, hvor samtlige af Kirkemødets deltagere vælges hvert 4. år af (og blandt?) menighedsrådenes medlemmer. Der kan givetvis anføres mange gode argumenter imod disse to modeller; men hvad legitimitet angår, mener jeg, at de er langt at foretrække frem for det foreliggende forslag. Hvis man virkelig ønsker en folkekirkelig selvstyreordning, tror jeg ikke, at arbejdsgruppens forslag vedrørende de styrende organer er et velegnet udgangspunkt – hvert fald ikke, hvis vi gerne vil have medlemmerne til at følge med os.”

Hertil anfører Jes Fabricius Møller i en mail med overskriften “Om demokratisk, meritokratisk og geografisk legitimitet” følgende:

“Søren Holm Seerups bemærkninger til Selskabets forslag om et kirkeråd... er bygget op om spørgsmålet om legitimitet. Seerup påpe-

ger ganske rigtigt, at den nuværende folkekirkeordnings legitimitet er truet, og at en kommende folkekirkeordning står og falder med spørgsmålet om medlemmernes tilslutning. Det er en iagttagelse, som jeg vil tilslutte mig. Jeg har i en artikel i anledning af den forrige regerings forslag om en reform af folkekirkens økonomi forholdt mig til netop legitimiteten. ...

Spørgsmålet er naturligvis, hvordan legitimitet tilvejebringes. Selskabet for Kirkeret foreslår, at stiftsrådene indtager en central stilling. Hertil svarer Seerup: "Jeg deler ikke den opfattelse. Al den stund jeg stort set aldrig har hørt om stiftsrådene, finder jeg slet ikke tanken oplagt."

Selv om ukendskab til de faktuelle omstændigheder i sig selv aldrig er noget godt argument, har Seerup jo ret i, at synlighed eller måske snarere gennemsigtighed er nødvendig for at skabe legitimitet. Men det kan jo komme.

Seerup har også ret i, at en demokratisk opbygning må være essentiel for en ny kirkelig struktur, men det må erindres, dels at demokrati er en meget forskelligartet størrelse, dels at demokrati bestemt ikke er den eneste kilde til legitimitet.

Når stort set alle forslag om en synode, kirkeråd eller kirkemøde i de sidste 160 år er gået ud fra, at der skal være lige repræsentation af gejstlige og læge medlemmer, hænger det sammen med, at teologisk sagkundskab sættes højt. Man kunne også kalde det et meritokratisk princip ved siden af det demokratiske. De to principper er jo flettet sammen i den nuværende kirkeordning, idet gejstlige, undtagen provsterne, i realiteten udpeges demokratisk. Sognepræster er i praksis udpeget af demokratisk valgte menighedsråd, mens bisper jo simpelthen er valgt. Historisk erfaring viser, at der altid er betydelige mistillid til lægfolks dømmekraft, men at den viser sig ubegrundet. Vælgerne har som regel haft en ret heldig hånd, så i praksis behøver det ikke indebære nogen synderlig konflikt. Det er principielt vigtigt at fastholde den teologiske sagkundskab i et kirkeråd for sagens skyld. En afledt fordel vil være at undgå svenske tilstande, hvor kirkerådet har udviklet sig til at blive et gennempolitiseret parallel-parlament. Et af formålene med et kirkeråd er jo at skabe et klarere skel mellem kirke og stat, men det må regnes som en pyrrhusejrr, hvis prisen er en sammenblanding af religion og politik.

Dernæst må det understreges, at det er meget vigtigt at fastholde det, der kaldes folkekirkens tålsomhed eller bredde. Manglen på et centralt og myndigt kirkeligt organ har været en slags garanti for, at meningskontrol og kirketugt ikke har spillet nogen stærk rolle i folkekirken.

Folkekirkens væsentligste enhedsprincip er hverken teologisk, demokratisk eller politisk, men geografisk – og voluntaristisk. Den er kirke for de mennesker inden for kongerigets grænser, der gerne vil være med. Det må komme til udtryk i det forhold, at et repræsentativt organ for kirken må hente sit mandat via den nuværende struktur i sogne, pastorater, provstier og stifter. Hvis man gør hele landet til en stor valgkreds, risikerer man i højere grad, at et bestemt kirkesyn kommer til at dominere. Man skal være varsom med at bøje sig for det simple flertal.”

Fra Morten Jødal, lektor, ph. d., formand for menighedsrådet i Sønderup, modtog selskabet følgende mail:

“Med stor interesse har jeg, med en baggrund som medlem af to forskellige menighedsråd i flere perioder, tilsammen 26 år, og med nuværende sæde som formand (gennem 3 år) i mit lokale menighedsråd, læst Selskab for Kirkerets oplæg til indholdet af en kommende kirkeforfatning.

Langt hovedparten af overvejelserne kan jeg tilslutte mig, men på et enkelt punkt, nemlig spørgsmålet om kirkemødets sammensætning, er jeg voldsomt uenig. På side 46-47 i arbejdsgruppens rapport står bl.a. følgende:

Det forekommer oplagt at lade de 10 stiftsråd som regionale demokratisksammensatte forsamlinger bestående af både gejstlige og læge medlemmer indgå i en ny kirkelige struktur, således at medlemmerne af rådene udgør kirkemødet.

Det bliver en forsamling på 168 personer, der minimum bør mødes én gang om året, men gerne over flere dage. Det vil være nærliggende at supplere forsamlingen på medlems- eller observatørbasis med repræsentanter for de teologiske fakulteter samt de forskellige faglige og kirkelige organisationer m. v.

Kirkemødet skal fungere som referencegruppe for kirkerådet og være et debatforum. Som beskrevet nedenfor foreslås det, at kirkemødet vælger hovedparten af kirkerådets medlemmer.

Det er min opfattelse, at et kirkemøde nedsat på disse betingelser langt fra vil være repræsentativt for folkekirken.

Jeg har kun i min nuværende menighedsrådsperiode haft lejlighed til at deltage i valget af stiftsråd. Hos os foregik valget på den måde, at et menighedsrådsmedlem i provstiet stillede op – hvilket provsten meddelte menighedsrådene pr. mail til IT-skrivebordet. Ved fristens udløb var der ikke kommet yderligere forslag, og den pågældende var derfor valgt.

Selv om man kan formode, at udsigten til også at være en del af det overordnede kirkemøde nok vil fremkalde flere kandidater, er proceduren dog problematisk af flere grunde:

1. Uanset alt andet vil det, for de enkelte menighedsrådsmedlemmer kun være muligt at tage stilling til et yderst begrænset antal kandidater, nemlig 2-3 stykker fra eget provsti, hvorfor det må formodes, at man stemmer efter personligt kendskab og sympati snarere end efter kirkepolitiske skillelinjer.

2. Det må formodes, at det kun er erfarne menighedsrådsmedlemmer, der stiller op til stiftsrådet. Da menighedsrådene i forvejen har en ret høj gennemsnitsalder, vil gennemsnitsalderen af stiftsrådet naturligt blive endnu højere. Det er relativt uproblematisk, så længe der er tale om et regionalt rådgivende organ, men ikke, hvis kirkemødet kommer til at fungere som besluttende organ på en række områder for hele folkekirken, og det udøvende råd – kirkerådet – stort set skal vælges af kirkemødets midte.

3. Mit kirkelige bagland er ikke en af det 19. århundredes vækkelsesbevægelser. Jeg definerer mig derimod primært som FDF'er – hvilket jeg fortsat er, skønt jeg nu har nået en alder af 66 år. FDF er sammen med KFUM & KFUK i høj grad en del af den levende folkekirke, men disse organisationers medlemmer kan forventes kun at få en ganske marginal indflydelse, hvis den foreslåede valg måde følges.

4. Af ovenstående grunde må både kirkemøde og kirkeråd forventes at blive endog særdeles konservative – måske ligefrem reaktionære – hvis forslaget til valgprocedure realiseres som skitseret. Jeg vil ikke lægge

mig fast på et bestemt alternativ, men foreslår som udgangspunkt, at stiftsrådene kun får mulighed for at indsætte et begrænset deltagerantal i kirkemødet – eksempelvis 2 gejstlige og 2 læge pr. stift. Den foreslåede samlede størrelse af kirkemødet forekommer rimelig, men der bør være deltagere, der kommer med andre forudsætninger end at være valgt som provstiets eneste repræsentant til et stiftsråd.

Jeg kunne foreslå

- direkte valg, gerne med listeopstilling, stiftsvis, og meget gerne med udgangspunkt i de enkelte stifters medlemstal i folkekirken – måske kunne også stemmetal have indflydelse på pladsernes fordeling mellem stifterne, jf. folketingsvalgene. Erfaringerne fra menighedsrådsvalg antyder, at man måske bør indskrænke valgretten (men ikke valgbareheden, det er for mig væsentligt!) til menighedsrådsmedlemmer for at få en fornuftig stemmeprocent.
- et antal pladser reserveret til kirkelige organisationer:

Det vil være uklogt i selve kirkeforfatningen at nævne bestemte organisationer, da disse jo kan afgang ved døden og nye opstå, men der kan laves regler for, hvilke krav en organisation skal opfylde for at gøre sig fortjent til en plads.

Jeg vil ikke hævde med disse overvejelser at have fundet de vises sten, men som nævnt indledende er jeg meget overbevist om, at en procedure, hvor valg til et stiftsråd automatisk også fører til, at man sidder med stemmeret på kirkemødet – og som jeg forstår forslaget er det udelukkende disse indirekte valgte, der skal have stemmeret – overhovedet ikke vil være repræsentativt for folkekirken medlemmer, ej heller afspejle dens kirkepolitiske sammensætning. Det er derfor min opfattelse, at forslaget til valgprocedure vedrørende kirkemødet bør gentænkes og gennemtænkes grundigt.”

Fra Simon Schmidt, der har læst teologi på Københavns Universitet og for tiden opholder sig på Duke University, USA, modtog Selskab for Kirkeret nedenstående mail (gengivet i uddrag):

“IV. Teologiske overvejelser om en kirkeforfatning (side 13-30).

- Da Folkekirken er en luthersk kirke, er det på sin plads, at dette afsnit indledes med en grundig gennemgang af Luthers synspunkter. Det forholder sig dog også sådan, at folkekirken har 6 (bibelen

medregnet) bekendelsesskrifter, som ikke alle er forfattet af Luther. I afsnittet om teologiske overvejelser om en kirkeforfatning kunne f. eks. med god ret peges på Nikænums 4 kirkekendtegn (En, Hellig, Almindelig, Apostolsk). I de oldkirkelige bekendelser, som folkekirken bekender sig til, kan findes ressourcer, som er yderst værdifulde i overvejelserne over en folkekirkelig kirkeforfatning. At Luther stod i en unik historisk situation, som fordrede en klar tale om, hvad kirken *ikke* skal være, må ikke forlede os til at glemme de andre bekendelsesskrifters tale om, hvad kirken *skal* være.

- Det er bemærkelsesværdigt at der i gennemgangen af de teologiske argumenter i det 19. århundrede (s. 16-20) ikke med et ord nævnes Kierkegaards synspunkter. Han er måske "jokeren" som er svær at passe ind i en nutidig diskussion om dette emne, men helt at forbigå ham i dette afsnit forekommer forkert. Danmarks mest kendte teolog havde stærke meninger om kirkens indretning og dens forhold til staten, og han viede det sidste af sit liv til at give udtryk for disse. Ikke fordi han havde mistet besindelsen, men fordi disse synspunkter lå i forlængelse af hans øvrige teologi.

- Rapporten kredser om forholdet mellem kirke og stat. Derfor forekommer det mig bemærkelsesværdigt, at den grundige gennemgang af Luthers synspunkter (s. 13-16) ikke nævner hans tale om pligten til "Widerstand". Ihvertfald fra 1529 taler Luther affirmativt om tyranmordet – Theologische Realenzyklopädie, bd. 36, s. 739 ff. Denne pligt forestilles godt nok i første omgang at påhvile den enkelte og ikke kirken. Endvidere fik dette ikke fik nogen stor betydning i den lutherske teologis virkningshistorie. Ikke desto mindre forekommer det dog forkert i en rapport som beskæftiger sig med forholdet mellem stat og kirke helt at forbigå det politisk "revolutionære potentiale" som findes i Luthers skrifter.

- Afsnittet forbigår de overnationale organisationer, som folkekirken er et aktivt medlem af. Som endnu en ressource, hvor der kan findes pejlemærker for, hvordan vi indretter en fremtidig folkekirke, kan disse organisationer med god ret tilføjes i dette afsnit. Hvordan andre dele af den lutherske kirke indretter sig i kirkeretlige spørgsmål, må besidde en normativitet, hvis vi bekender kirken som "de helliges samfund". I det der forefindes en redegørelse for "Kirkeforfatning for majoritetskirker i Nordeuropa ..." (afsnit VI.) synes dette princip også

at være accepteret i rapporten. Men fra et teologisk perspektiv forekommer det vanskeligt at forsvare kun at hente inspiration hos de lutherske kirker som er i fysisk nærhed af folkekirken. Selvom der gives retlige traditioner, som er unikke for de nordiske lande, må hele kirken høres i dette spørgsmål. I det mindste hele den lutherske kirke. Her kunne for eksempel hentes ressourcer hos Det Lutherske Verdensforbund.

VII. Forsøg på en kirkeforfatning i dag (side 40-57).

På s. 46, nederste afsnit, gives udtryk for hvordan det "forekommer oplagt at lade de 10 stiftsråd som regionale demokratisk sammensatte forsamlinger bestående af både gejstlige og læge medlemmer indgå i en ny kirkelig struktur ...". I den nuværende ordning er det kun medlemmer af menighedsrådene som har stemmeret til stiftsrådvalget. Måske kunne tilføjes en sætning om, at denne bestemmelse foreslås ændret, og alle medlemmer af folkekirkemedlemmer i stiftet gives stemmeret til medlemmer af dette nye råd, da det vil komme til at udgøre hovedparten af kirkemødet, og dermed få større indflydelse end hidtil.

S. 47, tredje afsnit, står "Ideelt bør kirkerådets sammensætning også afspejle den kirkelige geografi (by og land) og inddelingen i stifter". Her kunne med fordel indføres, at kirkerådet også bør afspejle den aldersmæssige sammensætning i folkekirken. Dette peger naturligvis på et mere grundlæggende problem med fremlagte forsøg på en kirkeforfatning. Unge og yngre er ikke aktive under de samme former som tidligere generationer. Selvom unge og yngre har samme formelle adgang til kirkens organer, er det et faktum, at kun ganske få melder sig. Der kan dæmmes op for dette ved at nytænke kirkelige foreningsstrukturer. En sådan gennemtænkning af fremlagte forslag til en kirkeforfatning er i høj grad nødvendig. Hos for eksempel Center for Ungdomsstudier og Økumenisk Ungdom kan der findes ressourcer og erfaring i forhold til dette. I rapporten åbnes der mulighed for, at repræsentanter fra de kirkelige organisationer kan deltage i kirkemødet. Her naturligvis også de kirkelige ungdomsorganisationer. Det er imidlertid ikke, hvad jeg har i tankerne. Nærværende udkast til en kirkeforfatning lægger op til at kopiere overordnede strukturer, som allerede i dag i praksis har vist sig uhensigtsmæssige i forhold til at give repræsentativitet til unge og yngre i kirkens lederskab.

Det er et faktum at folkekirken, især i de større byer, i stigende grad besøges, udlåner lokaler og får nye medlemmer fra helt andre dele af verden end de nordiske lande. Ofte er de, som låner kirkens lokaler, ikke medlemmer af en luthersk kirke, men ikke desto mindre ganske aktive i kirkens lokaler. I en bestræbelse på at værne om tanken om folkekirken som netop folkets kirke, må det efterstræbes, at disse grupper inddrages, og som gruppe får en eller flere repræsentanter med medlemsstatus på kirkemødet".

Georg Klinting, organist og tidligere sognepræst, havde følgende bemærkninger under overskriften "En kirkeforfatning bør begrænse biskoppernes kompetence til at udmønte kirkens lære i liturgiske forskrifter":

"Beskrivelsen af det gejstlige tilsyn

Arbejdsgruppen om kirkeforfatning har ikke fundet anledning til at problematisere det gejstlige tilsyn, men finder, at det kan videreføres uændret. Begrundelsen herfor anføres i rapporten på side 55, hvor det hedder i andet afsnit: "Da præster efter forslaget bevarer deres hidtidige ansættelsesforhold, er der ikke grund til at ændre i det gejstlige tilsyn mv."

Indholdsmæssigt er biskoppens tilsyn med præsterne beskrevet på side 54, nederste afsnit: "Udover tilsynet med menighedsrådene udfører biskoppen tilsyn med præster (og provster som præster) for at sikre, at forkyndelse og kirkelig betjening er i overensstemmelse med folkekirkens bekendelsesgrundlag og *den autoriserede liturgi*. Det gejstlige tilsyn har hjemmel i DL 2-17-1 og 2-17-7. Da der ikke består et egentligt over- og underordningsforhold mellem biskop og præster, må det gejstlige tilsyn retligt indskrænkes til at påse, at de gældende regler om bekendelsesgrundlag og *liturgi* overholdes" (mine kursiveringer).

Bemærkelsesværdigt er det, at bekendelsesgrundlag og liturgi nævnes i samme åndedrag som to sideordnede størrelser, uden at forholdet mellem de to størrelser tematiseres. Det fremgår således ikke af formuleringerne, om præsternes forpligtelse på den autoriserede liturgi er en forpligtelse i medfør af den allerede givne forpligtelse på folkekirkens læregrundlag, eller om liturgiforpligtelsen skal opfattes som en tillægsforpligtelse ud over bekendelsesforpligtelsen. Set i relation til præsternes retsstilling over for biskoppen er der imidlertid en af-

gørende forskel på bekendelsesforpligtelse og liturgiforpligtelse, idet "benedelsesgrundlag" og "liturgi" (ordet brugt sammenfattende om folkekirkens autoriserede højmesseordning såvel som de autoriserede ritualer for dåb, konfirmation, vielse mv.) er så forskelligartede kategorier, at det giver ringe mening at sidestille dem i en indholdsbeskrivelse af det gejstlige tilsyn.

Folkekirkens bekendelsesgrundlag udgøres som bekendt ud over Bibelen af de tre oldkirkelige symboler samt den Augsburgske Beken-delse og Martin Luthers Lille Katekismus. Benedelsesgrundlaget er takket være det tekstmæssige omfang såvel som teksternes mangear-tede karakter uegnet som simpel checkliste til bedømmelse af præsters bekendelsestroskab. Det biskoppelige tilsyns henvisning til beken-delsesgrundlaget må derfor efter sagens natur finde sted i "en åben, forpligtende fortolkningsamtale om de elementer i kristendommen, der er relevante for den pågældende sag" (rapporten side 29, andet afsnit). Det må kendetegne en sådan samtale, at den nok tilsigter at afstikke grænserne for evangelisk-luthersk kristendom, men ikke til-sigter at munde ud i konkrete pålæg til den pågældende præst om forkyndelsens indhold og form. Formålet med det biskoppelige tilsyn er at fastholde præstens selvansvarlighed med hensyn til at respektere kirkens bekendelsesgrundlag i sin forkyndelse.

Folkekirkens forordnede liturgi er indeholdt i alterbogen og ritual-bogen. Teksterne kan takket være deres overskuelige omfang og deres karakter af konkrete handlingsforskrifter nok bruges som checklister til kontrol af præsternes efterlevelse af de liturgiske forskrifter, for så vidt nogen ønsker at befatte sig med en sådan checklistekontrol. Der-som biskoppen nødes til at foretage den, vil kontrollen dog næppe resultere i nogen åben, forpligtende fortolkningsamtale om den for-ordnede liturgis handlingsforskrifter, da alterbogen og ritualbogen beskriver den forordnede liturgi tilstrækkelig entydigt til, at der ikke kan være fortolkningsstvív om de enkelte forskrifters gyldighedsom-råde og konkrete anvendelse. Biskoppens tilsyn med den liturgiske forvaltning vil derfor med stor forudsigelighed få et formalistisk præg. Tilsynets fokus vil være, om præsterne læser korrekt op af de forord-nede formuleringer og i det taget udfører liturgien punktligt efter de autoriserede forskrifter.

Det er en nærliggende antagelse, at præsternes forpligtelse på liturgien er indeholdt i præsternes generelle forpligtelse på at følge forskrifterne for deres tjeneste. Det er derfor ude af proportioner at udsondre liturgien som selvstændig genstand for biskoppens tilsyn. En kommende kirkefatning bør således undgå at operere med et eksplicit begreb om liturgisk tilsyn.

Biskoppernes liturgiske magtkoncentration

I forhold til folkekirkens liturgi indtager biskopperne en dobbelt position. De fører inden for deres respektive embedsområde tilsyn med præsternes liturgiske forvaltning, men derudover har biskopperne – eller har i hvert fald haft det indtil for nylig – et afgørende ord ved udformningen af liturgiske forskrifter, der er gældende for alle præster i folkekirken. Bemærkelsesværdig er den autoritet, som biskopperne gjorde gældende i forbindelse med den samlede nyordning i 1992 af folkekirkens liturgi. Det fremgår af forordet til folkekirkens ritualbog, at initiativet til nyordningen udgik fra det daværende bispekollegium, idet biskopperne ved deres møde i 1988 besluttede, "at man ville revidere og redigere alt foreliggende materiale med henblik på autorisation af en ny dansk gudstjenesteform og nye ritualer for de kirkelige handlinger". Biskopperne udførte derefter selv arbejdet, hvis baggrund og forløb er beskrevet i forordet til "Oplæg til Gudstjenesteordning for Den danske Folkekirke, juni 1991".

Biskoppernes dobbelte position er betænkelig set i relation til præsternes retsstilling. Omend der – med en formulering fra en anerkendt kirkeretsfremstilling (Espersen 2000, citeret i rapporten side 54 nederst) – "ikke består et egentligt over- og underordningsforhold mellem biskop og præster", betyder biskoppernes hævdundne praksis med at udfærdige liturgiske forskrifter ikke desto mindre, at biskopperne kollektivt har tiltaget sig et indgribende herredømme over præsternes liturgiske optræden. Via liturgien bestemmer biskopperne, hvad præsterne i folkekirken skal stå inde for, når de optræder foran alteret eller ved døbefonten. I medfør af præsternes liturgiforpligtelse fastholder biskopperne folkekirkens præster i et teologisk underordningsforhold. Det betyder blandt andet, at biskoppens uvildighed som gejstligt tilsynsførende vil komme under pres, dersom en præst måtte rejse teologisk kritik af en ritualtekst, idet vedkommende bi-

skop ligesom sine bispekolleger har en aktie i den pågældende ritualtekst. Ingen af de nuværende biskopper har ganske vist selv været med til at redigere alterbog og ritualbog, men de hæfter ikke mindre for indholdet af den grund.

Særlig betænkelig er biskoppernes liturgiske magtposition på grund af manglende sikkerhed for gennemsigtighed i deres beslutningsgrundlag. Et klart eksempel på ugenomsigtighed frembyder handlingsforløbet omkring tilblivelsen af det seneste dåbsritual. I 1991 fremlagde biskopperne et forslag til dåbsritual med en ændring af vidtrækkende betydning, idet dåb af voksne mennesker efter forslaget fremover skulle foregå efter samme ritual, som bruges ved barnedåb, nemlig et kombinationsritual, som i realiteten er barnedåbsritualet af 1912 med enkelte tilrettelser. Dermed bortfaldt et særskilt ritual til dåb af voksne.

Imidlertid undlod biskopperne ved ritualforslagets fremlæggelse at fremlægge de officielle teologiske overvejelser, der måtte ligge til grund for den liturgiske nydannelse. Heller ikke efterfølgende – efter forslagens ophøjelse til autoriseret ritual – har biskopperne på noget tidspunkt fremlagt de teologiske præmisser eller implikationer for offentligheden. Folkekirkens præster er dermed ladt i stikken, når de skal forrette en voksendåb og ved den lejlighed begrunde og forsvare over for dåbsmenigheden, at dåbshandlingen foretages, som om voksendåben er en barnedåb.

Kompetencen til at give liturgiske forskrifter bør ligge hos kirkens ledelse

På baggrund af ovenstående udredninger – og med skyldigt hensyn til den almindelige forfatningsteoretiske visdom i at tilstræbe magtspredning frem for magtkoncentration – foreslår jeg det indarbejdet i forslaget til den kommende forfatning for folkekirken, at kompetencen til at give liturgiske forskrifter placeres eksklusivt hos kirkens ledelse. Det vil sige kirkerådet, eventuelt med inddragelse af kirkemødet. Det skal alene være kirkeledelsens kompetence at tage initiativ til ændringer af folkekirkens liturgiske forskrifter, ligesom det alene skal være kirkeledelsens kompetence at udpege personer til at deltage i det dertil nødvendige forarbejde. Biskopperne skal nok kunne deltage i forarbejdet i den udstrækning, de bliver udpeget til at deltage, men de

skal ikke som bispekollegium have nogen særskilt adkomst til at træffe beslutninger om folkekirkens liturgi."

Også Holger Villadsen, provst, beskæftiger sig i sit indlæg med liturgien:

"Mit bidrag koncentrerer sig om "liturgisk lovgivning", fordi det er et emne, som jeg har været involveret i som sekretær for biskopperne i det forberedende og opfølgende arbejde med gudstjenesteordningen fra 1992 (alterbog, ritualbog og alterbogstillæg) – og herunder også drøftelserne med Kirkeministeriet og kirkeminister. Og jeg vil i den sammenhæng henvise til en artikelsamling, som jeg i foråret har udgivet med titlen: "Folkekirkens gudstjenestereform 1992" (København 2011). Her er der bl. a. et foredrag fra 1990 om "Liturgi og kirkeret" (s. 43-60).

I forbindelse med liturgisk lovgivning vil jeg især pege på tre punkter, som der efter min opfattelse ikke tages tilstrækkeligt hensyn til i arbejdsgruppens rapport: 1) krav om bred konsensus, 2) krav om hensyntagen til folkekirkens normgrundlag og 3) fastholdelse af menighedsrådslovens nuværende principielle decentralisering.

1. Krav om bred konsensus bag de centrale liturgiske ordninger
Efter min opfattelse bør der stilles krav om bred konsensus som forudsætning for at indføre nye liturgiske ordninger.

Konsensus er et diffust begreb. Jeg har tidligere brugt det i et forsøg på at beskrive den almindelige praksis i forbindelse med autorisation af ritualer m. m. ved kgl. resolution. Og her forekommer det mig at været velanbragt med et diffust begreb som konsensus. Under en kirkeforfatning er kravet om konsensus et for upræcist begreb. Men rapporten forsømmer næsten fuldstændigt at skitsere noget om, hvordan man opbygger en ordening, der sikrer bred opbakning bag beslutninger om nye liturgiske ordninger. Det bør i hvert fald ikke være tilstrækkeligt med et snævert flertal i et lille råd på 16 medlemmer med et spinkelt demokratisk mandat.

Rapporten behandler ovenstående problemstilling på side 28-29 og svarer, at "beslutninger træffes ud fra en åben, forpligtende fortolkningssamtale om de elementer, der er relevante for pågældende sag". Man tilslutter sig idealet om, at samtalen munder ud i konsensus. Men

det afvises som urealistisk. Her bør man efter min opfattelse forsøge i højere grad at fastholde idealet om konsensus og bred medinddragelse af almindelige folkekirkemedlemmer, menighedsrådsmedlemmer og præster. Flere af beslutningerne på dette område vedrører folkekirkens normgrundlag og svarer til grundlovsændringer for det danske samfund – og det bør kun kunne gennemføres efter strenge formelle og demokratiske krav til beslutningsprocessen. Her savner jeg et mere kvalificeret udspil til et centralt punkt i en evt. ny forfatning.

2. Krav om hensyntagen til folkekirkens normgrundlag

På nuværende tidspunkt går den uformelle praksis i Danmark vel ud på, at nye folkekirkelige ritualer kun bliver autoriseret af Dronningen, hvis biskopperne kan anbefale det. Og biskoppernes uformelle opgave i den sammenhæng må antages at være en dobbelt: Dels at vurdere om der er tilstrækkelig bred tilslutning (konsensus), dels at vurdere om forslaget til nyordning er i overensstemmelse med folkekirkens normgrundlag (bekendelsesgrundlag).

Hvis der skal laves en kirkeforfatning er det nødvendigt at formulere mere præcise regler og procedurer for, hvordan man sikrer sig, at fremtidige ritualændringer er i overensstemmelse med folkekirkens normgrundlag.

På rapportens side 29 er der nogle overvejelser om, at biskopperne har myndighed til at bringe en forpligtende fortolkningssamtale til en afslutning. Men jeg kan ikke nogen steder se, at man har tænkt sig at foreslå en formalisering af bispemødet som sådan. Og det vil vel også være mere naturligt at oprette et lærenævn, som får ret og pligt til at udtale sig i sådanne sager og formentlig også får tildelt en form for vetoret eller ret til at kræve sagen genbehandlet eller yderligere belyst. I et sådant lærenævn vil det være velbegrundet at inddrage sagkyndige folk fra de teologiske fakulteter, mens det forekommer at være en ret håbløs konstruktion at ville inddrage dem i et styrende råd.

Hvis man ser på de gældende regler på det område i de andre lutherske kirker i Norden, vil man se forskellige konstruktioner, der har til formål at sikre, at liturgiske beslutninger er i overensstemmelse med kirkens normgrundlag. Noget tilsvarende bør efter min opfattelse også sikres i en evt. ny dansk kirkeforfatning. Igen savner jeg et mere kvalificeret udspil på et centralt område ...

3. Fastholdelse af menighedsrådslovens nuværende principielle decentralisering

Efter gældende dansk praksis er det sådan, at nye ritualer og salmebøger m. m. ikke ophæver de ældre ritualer og bøger. Og denne praksis modsvarer en vigtig bestemmelse i menighedsrådsloven, hvorefter nye liturgier eller ritualer kun kan tages i brug, hvis både præst og menighedsråd ønsker det. (menighedsrådslovens § 38, stk. 2: Præsten skal have menighedsrådets samtykke til, ... at der ved de faste gudstjenester eller kirkelige handlinger anvendes en anden autoriseret liturgi eller andre autoriserede ritualer end dem, der hidtil er anvendt i menigheden).

Det betyder en principiel decentralisering til det enkelte sogn af den liturgiske beslutningskompetence, idet dog den lokale beslutningskompetence er begrænset til autoriserede ordninger. Beslutningerne på centralt niveau om autorisation af nye ordninger er ikke ensbetydende med nogen tvang til at bruge pågældende ordning. Og sådan bør det også være fremover.

Efter min opfattelse er der her tale om vigtige principper om decentralisering og lokal frihed, som bør indgå i en evt. kommende kirkeforfatning. Men jeg har ikke fundet spor af, at man i rapporten har været opmærksom på dette forhold."

3. Regeringsgrundlaget, oktober 2011, og kirkeministerens konference, april 2012

Kort efter præsentationen af "En kirkeforfatning anno 2011" offentliggjorde den nye regering sit regeringsgrundlag (oktober 2011), der indeholder følgende om folkekirken:

"En styringsreform af folkekirken.

Grundloven tildeler den danske folkekirke en særstilling. Regeringen ønsker inden for folkekirken grundlovssikrede særstilling at indrette en mere tidssvarende og klar styringsstruktur for den danske folkekirke, jf. også grundlovens § 66 ...

Regeringen vil nedsætte et udvalg, som skal komme med forslag til en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken med en klar ansvarsfordeling for økonomiske og indholdsmæssige forhold.”

Den 16. april 2012 blev der på Christiansborg holdt en konference som optakt til det videre arbejde med folkekirkenes styringsstruktur. Efter kirkeministerens velkomst redegjorde departementschefen for den gældende ordning for folkekirkenes styre. Herefter udtrykte repræsentanter for biskopperne, Landsforeningen for Menighedsråd og Præsteforeningen deres ønsker til en styringsreform. Så fulgte de kirkelige retningers ønsker til samme. Konferencen afsluttedes med “tre provokerende bud på en fremtidig styrelsesordning”. Provokationen var lagt i hænderne på Selskab for Kirkerets formand, en fremtrædende sognepræst og en fremtidsforsker. (Alle indlæggene på konferencen kan findes på Kirkeministeriets hjemmeside).

Nedenfor gengives formandens indlæg på konferencen:

“Tak for indbydelsen til at komme med “et provokerende oplæg”, som det hedder i programmet. Lad mig straks berolige jer. Det bliver ikke noget særligt provokerende oplæg. Medmindre det at søge at fuldføre, hvad grundlovsfædrene tænkte for 163 år, kan provokere nogen i dag. Men det kan det måske også. Den næsten statskirke, vi har i dag, har jo gevaldigt mange tilhængere. Den fungerer måske ikke altid lige godt, men man kender den, også dens mangler, og man er tryk ved den. Modstanderen af en reform er måske derfor i virkeligheden mange års tilvænning til, at tingene skal være på en bestemt måde i toppen af folkekirken.

Selskab for Kirkeret fremlagde sidste år for medlemmerne rapport om en kirkeforfatning anno 2011. Vi ville vise, hvordan en udmøntning af grundlovens § 66 kunne se ud i dag.

Bestemmelsen er uændret fra 1849, og er som bekendt aldrig blevet udmøntet, selvom det ikke har skortet på forsøg, særligt i 2. halvdel af 19. århundrede. Sidste officielle forsøg blev søsat i 1928. Betænkningen forelå 12 år senere, men da var Danmark besat, og man havde an-

det at tænke på. Det seneste private initiativ var debatbogen Kirkens Mund og Mæle fra 1992.

Med junigrundloven fik borgerne ret til forene sig i samfund for at dyrke gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning, dog at intet læres eller foretages, som strider mod sædeligheden eller den offentlige orden. Det var religionsfriheden, der hermed blev indført i Danmark, som det også skete andre steder i den vestlige verden i det 19. århundrede.

Men man gik videre. Den gamle statskirke blev omdøbt til folkekirke, der for at markere selvstændigheden skulle også have en friere stilling i forhold til staten.

Folkekirkens forfatning skulle ordnes ved lov. I dag ville vi sige styreordning. En parallel til kommunerne er nærliggende. Kommunernes fik også med junigrundloven ret til ved lov under statens tilsyn selvstændigt at styre deres anliggender.

Nu skal vi ikke føle os mere bundet af 163 år gamle forarbejder, end rimeligt er. Men hvad havde man egentlig tænkt sig dengang? Ja, vi kan med rimelig sikkerhed udlede, at folkekirken skulle have et styreorgan adskilt fra staten, at der skulle sidde lige mange gejstlige og læge i dette, og at dette organ – lad os for nemheds skyld kalde det et kirkeråd – skulle inddrages ved fastsættelse af regler om folkekirkens indre anliggender.

De mange kommissioner, udvalg og private initiativer, der siden har søgt at lave en forfatning, har da også stort set fulgt denne linje.

I Selskab for Kirkeret har vi fortsat denne tradition, men er gået nogle skridt videre. Vi opstillede nogle forudsætninger for en kirkeforfatning:

1. Folkekirken skal ikke være et almindeligt statsorgan, men heller ikke en frikirke.
2. Folkekirken skal have en vis selvstændig beslutningskompetence i hvert fald hvad angår indre anliggender.
3. Kirkeforfatningen skal regulere de afgørende styrelsesmæssige forhold samt fastsætte de principielle eller væsentlige regler på en række områder.

En kirkeforfatningslov skal med andre ord regulere de overordnede forhold, mens fastsættelsen af det nærmere indhold må overlades til lovgiver, kirkeministeren efter bemyndigelse eller til de nye kirkeorganer.

Efter forslaget skal folkekirken stadig være en del af den offentlige forvaltning, dvs. at de offentligretlige lov som forvaltningsloven, offentlighedsloven, persondataloven og ombudsmandsloven mv. stadig skal gælde for folkekirken.

Det foreslås, at folkekirken skal have et kirkemøde og et kirkeråd. Kirkemødet sammensættes af samtlige medlemmer af stiftsrådene og skal fungere som referencegruppe for kirkerådet og være debatforum, hvor de store linjer fastlægges. Kirkerådet bliver det egentlige styrende centrale organ. Det består efter forslaget af 16 medlemmer – 8 læge og 8 gejstlige – hvoraf de fleste udpeges af kirkemødet.

Høringen over vores forslag blandt medlemmerne af Selskab for Kirkeret og den offentlige debat har særlig vedrørt tilblivelsen af organerne, sammensætningen af disse og placeringen af de kirkelige institutioner og organisationer. Vi må nok erkende, at der her nok kan arbejdes mere med tingene.

En enklere valgprocedure kan således nok findes. Det demokratisk ideelle ville være direkte valg blandt medlemmerne af folkekirken til kirkemødet. Også pariteten mellem læge og gejstlige skal nok overvejes. Her har vi været for bundne af fortiden og samfundsforholdene dengang. Også de kirkelige institutioner og organisationer kunne med udbytte få en mere fremskudt placering.

Derimod har der mærkeligt nok ikke været særlige bemærkninger til kirkerådets opgaver, som jeg nu kommer til.

Kirkerådet foreslås tillagt kompetence på 4 nærmere definerede områder:

1. Fastsættelser af regler om Indre anliggender, som jeg vender tilbage til.
2. Regler af betydning for folkekirken, hvor man skal høres.
3. Initiativret eller udtaleret.
4. Økonomi, som jeg også vender tilbage til.

Først de indre anliggender. Det har været omdiskuteret, hvordan dette område kan nærmere afgrænses. Det er også blevet hævdet, at man slet ikke kan definere området. Det kan dog ikke være rigtigt, særligt hvis man som fortolkningshjælp sammenholder religiøs praksis i § 67 og indre anliggender i § 66.

Men at man kan opstille, hvad man forstår ved indre anliggender, er jo ikke det samme som, at hele dette område skal overføres til et kirkeråd, i hvert fald i første omgang. Man kan udmærket foretage et valg. Det har vi gjort. Som indre anliggender, som kirkerådet skal tage sig af, opstiller vi følgende delområder:

1. Lærespørgsmål.
2. Kaldelse og ordination.
3. Fastsættelse af regler og ritualer vedrørende gudstjenesteordningen.
4. Fastsættelse af regler og ritualer vedrørende kirkelige handlinger.
5. Valg af salmebøger mv.
6. Regler for benyttelse af kirkerum mv.

Det betyder, at særligt personaleområdet, herunder ansættelse og afskedigelse af præster, forbliver et sagsområde under Kirkeministeriet. Vedrørende økonomi forekommer det os nærliggende, at et kirkeråd på medlemmernes vegne overtager de opgaver, som staten i form af kirkeministeren nu varetager. Det foreslås, at fællesfonden overgår til kirkerådets bestyrelse, og at kirkerådet også skal fastsætte landskirkeskatten. Endelig foreslås, at statens tilskud omlægges til bloktilskud som anført i betænkning 1511. Det indebærer, at præstelønninger skal betales af medlemmerne, mens samfundsopgaver som kirkebogsføring, begravelsesvæsen og vedligeholdelse af gamle kirkebygninger skal medfinansieres af staten.

Jeg vil til slut gerne understrege, at vi med vores forslag har ønsket at bevare folkekirken. Den skal ikke adskilles fra staten. Men den bliver selvstændiggjort og skal ikke længere reelt være en statskirke. Jeg tror, det dette kan gøre den bedre skikket til at møde de mange og store udfordringer, som folkekirken i dag står overfor.

Lad mig til allersidst vende mig til den anden af de to ikke opfyldte løfteparagraffer i grundloven. Det er § 69, hvorefter de fra folkekirken afvigende trossamfunds forhold ordnes ved lov. Det vil være flot, hvis

man parallelt med arbejdet med at lave en moderne styreordning for folkekirken, også iværksætter et udredningsarbejde, der kan føre frem til en hensigtsmæssig lovgivning om de andre trossamfund.”

4. Nogle afsluttende bemærkninger

Den 10. september 2012 kunne kirkeministeren så omsider præsentere kommissoriet for udvalgsarbejdet. Det anføres i ministerens pressemeddelelse, at alle Folketingets partier står bag nedsættelsen af udvalget, som skal komme med forslag til en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur. Det tilføjes, at der også i folkekirken er meget bred opbakning til, at arbejdet sættes i gang.

Udvalget skal især se på to forhold. Dels hvordan repræsentanter for folkekirken kan blive inddraget formelt i behandlingen og reguleringen af folkekirkens indre anliggender. Dels struktur og kompetence i forhold til folkekirkens økonomi på landsplan og stiftsplan. Det er værd at bemærke, at på begge områder skal udvalget overveje, om et eller flere kirkelige organer kan tillægges beslutningskompetence.

I den korte pressemeddelelse citeres kirkeministeren for følgende: “... sætter et arbejde i gang, som kan føre til, at vi får opfyldt grundlovens 163 år gamle ord om, at “folkekirkens forfatning ordnes ved lov” på en måde, der passer til nutidens kirkelige, folkelige og politiske situation”.

I det lange og ordrige kommissorium nævnes den forfatningsretlige dimension slet ikke, bortset fra gengivelsen af regeringsgrundlaget, hvori der henvises til grundlovens § 66.

Men som Deng Xiaoping sagde, er det ligegyldigt, om katten er sort eller hvid, så længe den kan fange mus ...

Om forfatterne

JENS TORKILD BAK, domprovst, Ribe Stift, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

PETER CHRISTENSEN, fhv. stiftamtmand, cand.jur. et ph.d., formand for Selskab for Kirkeret.

HENRIK REINTOFT CHRISTENSEN, forskningsassistent, cand.mag. et ph.d., Aarhus Universitet.

LISBET CHRISTOFFERSEN, professor (mso), cand.jur. et ph.d., Roskilde Universitet, adjungeret professor, Københavns Universitet, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

ANDERS HOLM, forskningsassistent, cand.theol. et ph.d., Københavns Universitet.

PETER LODBERG, lektor, dr.theol., Aarhus Universitet, medlem af bestyrelsen for Selskab for Kirkeret.

LISELOTTE MALMGART, lektor, cand.theol. et ph.d., Aarhus Universitet.

JENS RASMUSSEN, hospitalspræst på Odense Universitetshospital, cand. mag. et ph.d.

TINE REEH, postdoc, dr.theol. Københavns Universitet.